

Ο ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΛΟΥΚΑΡΙΣ ΩΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ*

Ἐπιτυχῆς ἀντίδρασις κατὰ τῆς Προπαγάνδας.

Ὅντως δὲ καθ' ἦν ἡμέραν τ' ἀνωτέρω ἔγραφεν ὁ Césy, ἥτοι τῇ 2 Ὀκτωβρίου 1623, ὁ Ἄνθιμος παρητήθη καὶ ὁ Λούκαρις ἐπανῆλθεν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον· μάτην δ' ἔδωλάνησεν ὁ Césy 10000 σκούδων, ὡς αὐτὸς ἐβεβαίωσι¹, καὶ μάτην μετῆλθον οἱ Ἱησουῖται πᾶν μέσον ἵνα μὴ ἐπανεῖλθῃ ὁ Λούκαρις εἰς τὸν θρόνον. Ὁ αὐτὸς Césy μεθ' ὕφους ἱερεξεταστοῦ ἔγραφε τῇ 12 Νοεμβρίου 1623 «κατήχησις μερίδα κατὰ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου, ἐξ ἧς ἐλπίζω ἀγαθὴν ἔκβασιν. Πρὸ ἐξ ἡμερῶν ἐκήρυξε τρεῖς ἀξιοσημειώτους αἰρέσεις καὶ κατὰ μικρὸν παρεισάγει τὰ δόγματα αὐτοῦ ἵνα μολύνη οὐ μόνον ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ἅπασαν τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν»²! Τοιαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἱστορία πενταμήνου σχεδὸν μεσοπατριαρχείας, ἦν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Λουκάρεως ἀφηγήθησαν ὡς ἠθέλησαν, μὴ διστάσαντες μάλιστα νὰ βεβαιώσωσι τὸν κόσμον ὅτι ὁ Λούκαρις, γενόμενος τὸ πρῶτον Πατριάρχης ὡς ὀπαδὸς τῆς «καθολικῆς πίστεως», ὕστερον προὔδωκεν αὐτὴν καὶ διὰ τοῦτο κατεδιώχθη· μόλις δὲ διὰ πολλῶν χρημάτων ὑποσχεθέντων μυστικῶς τῷ Ἀνθίμῳ καὶ μὴ δοθέντων, ἐγένετο πάλιν Πατριάρχης³.

Ὅτι ὁ Λούκαρις ἐκήρυξε τὸν λατινισμὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶνε παραμύθιον τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου, διότι μόνον τὸ ἀντίθετον εἶνε ἀναντιρροῦτως βέβαιον. Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Λουκάρεως εἰς τὸν θρόνον ἐπλήρωσε χαρᾶς τοὺς πάντας, καίτοι δυστυχῶς τὸ Πατριαρχεῖον ὑπεβλήθη εἰς βαρύτερον χρέος πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς σκανδαλώδους ἐπεμβάσεως τῶν ξένων. Μεταξὺ δὲ τῶν συγχαρόντων αὐτῷ ὑπῆρξεν ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς⁴, ἀνὴρ διαπρεπέστατος ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς γραμμασι. Γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις ὁ Κορυδαλλεὺς ἐξεπαιδεύθη κατ' ἀρχὰς ἐν Ῥώμῃ, ὕστερον δὲ μετέβη εἰς Πατάβιον ἔνθα ἐσπούδασε τὴν φιλοσοφίαν. Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐδίδαξεν ἐν Ἐνετίᾳ (1609—1614), ὕστερον ἴδρυσεν ἰδίαν Σχολὴν ἐν Ἀθήναις,

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 143.

1. H u r m u z a k i, Ἐνθ' ἀν. σ. 225-226.

2. Αὐτόθι, σ. 228.

3. Δ. Ἀλλάτιος, Ἐνθ' ἀν. σ. 1074. 5.

4. Ἀναστασίου Γορδίου, Βίος Εὐγενίου Αἰτωλοῦ, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθήκη Γ, 435.

πρῶτος εἰσαγωγῶν παρ' ἡμῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας μετὰ τὴν ἄλωσιν, καὶ ἐσχολόρησεν ἔτη τινὰ ἐν Ζακύνθῳ. Μαθὼν τὴν ἐπ' ἀνοδοῦ τοῦ Λουκάρεως εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον συνεχάρη αὐτῷ. «Ἡ μέλλουσα, ἔγραφεν αὐτῷ, ταύτην τελεταρχικὴ τοῦ Πνεύματος χάρις ἐπὶ τὴν ἀκροτάτην ἐνιδρῶσαι περιοπὴν πολὺ πρότερον ἐπὶ τὴν ἀκρόρειαν τῶν ἀρετῶν προεβίβασεν, ὡς εἶναι σοι τὸ ἀξίωμα μὴ μόνον θεαρχικῆς ἐλλάμψεως δῶρον, ἀλλὰ καὶ αἷς κατεκόσμησεν ἀρεταῖς κατὰλληλον... καὶ πάντων πάσαις χερσὶ καὶ γνώμαϊς ὑπεραρθῆναι σε τῷ ἀξιώματι θείας ἐστὶν ἀντικρυς μοίρας, προαγούσης ἤδη ἐφ' οἷς καὶ κατέπεμψε λειτουργήμασι, τὸ δὲ δις ἤδη ἵνα καὶ μᾶλλον ἐπισφραγίσῃται τὸ ὑπερέχον τῆς ἀρετῆς καὶ μηδὲν ἀθέατον εἴη ταῖς ἀνατακτικαῖς πρὸς Θεὸν ἀκτίσι τῆς ὑμετέρας συνέσεως· οἷον γὰρ ἄλλον ἐπὶ γῆς ἤλιον, τοῦ πρώτου τῆς δικαιοσύνης ἡλίου ἀπείκασμα, ἐστήριξε μὲν φθάσασα ἐπὶ τὴν πρώτην τοῦ φασφόρου κύκλου περιοπὴν τὴν μεσάτην προαγεῖλασα τῶν ἄλλων φωστήρων πορείαν. Ἄλλ' ἐπὶ μεσημβρίαν ἀποκλίνας τὰς κυαναίων ἀνδρῶν πόλεις καὶ χώρας κατηύγαζες· νυνὶ δὲ ἀπὸ ἑαρινῆς ἀνίσχων ἰσημερίας τὸ καλὸν ἡμῖν ἀνέτειλας ἔαρ, ὃ ψυχὰς πιστῶν καταθάλλει μονονουχὶ πεπηγυῖας τῷ ψύχει τῆς πρὸς τὰ κατὰ διαθέσεως· ἔαρ, ὃ καθηδύνει τοὺς θείου οἴκου ποθοῦντας εὐπρέπειαν, ὃ ποικίλλει καταταστρέφον τὸν λειμῶνα τῆς ἐκκλησίας μυρίοις ὄσοι εὐώδεσι τῶν ἀρετῶν ἀνθεσιν. Ἡρθης ἐπὶ τὸν ἡμέτερον τροπικόν, ἢ τὸ γ' ἀληθέστερον εἰπεῖν, μετέβης κ' ἂν ἀρθῆναι δοκεῖς· ἔνθα κατὰ κορυφὴν μᾶλλον, οὐδὲ πλαγίως ἔτι καὶ ἀνειμένως ἐποπτεύων τοῦ πνευματικοῦ θέρους ἡμῖν ἐκτελεῖς τοὺς καρπούς· ὅσον μὲν σηπεδωνῶδες ἐμπαθοῦς ὕλης ἀναξηραίνων, ὅσον δ' αὐστηρὸν καὶ ἀντέχον μαλάττεις, αἰεὶ καταψῶν ταῖς ἀκτίσι τῶν θείων λογίων, καὶ εἰς ἀποθήκην ἀπεργαζόμενος ὄριον. Ταῦτά τοι καὶ προκαλεῖται σοι τὴν εὐλογίαν τῶν παριόντων καὶ πάντας ἕξειν ἐγειρεῖ τῆς θεοσέπτου ψυχῆς σου τὰ προτερόματα»¹. Μετὰ τὴν λαμπρὴν ταύτην ἐπιστολήν, ἣτις ἐξόχως χαρακτηρίζει τὸν Λούκαριν, οὗτος ἔσπευσε νὰ προσκαλέσῃ τὸν Κορυδαλλέα ὡς καθηγητὴν τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Εἰς αὐτὴν προσέδωκεν ὁ Λούκαρις νέαν αἴγλην μεριμνήσας καθόλου περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ καὶ ἔνεκα τοῦ ζήλου αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ ἔνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ παιδεύσεως. Διεκρίνετο, ὡς παρετηρήθη ἤδη, ἐπὶ τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ ἀγάπῃ πρὸς τὰς ἐπιστήμας, κατὰ τὴν παιδείαν ἴστατο ὑπεράνω

1. Τοῦ σοφωτάτου κυρίου Θεοφίλου Κορυδαλλέως περὶ ἐπιστολικῶν τύπων, Λονδίνον 1625, σ. 60-65.

τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ καὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι... ὑπῆρξε πιστὸς φύλαξ τῆς Ἐκκλησίας, ἧς ἦτο προϋστάμενος, φυλάττων τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ πάσης δεισιδαιμονίας, ἦτο περιφρονητὴς καὶ ἐκριζωτῆς τῆς ἀμαθείας.

Τὰς περὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ μερίμνας ἐπεξέτεινεν ὁ Λούκαρις καὶ εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Ῥωσίαν. Τῷ 1623 εἶχεν ἐπικυρώσῃ τὴν ἐν Λούτσκῃ ἀδελφότητα, ὑπὲρ ἧς ἐξέδωκεν ἄξιον πολλῆς προσοχῆς καὶ σημασίας Κανονισμόν, διαγράφοντα τὰ καθήκοντα τῶν μελῶν αὐτῆς. Συγχρόνως ἠυλόγησε τὴν ἰδρυσιν ναοῦ τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ μετὰ σταυροπηγιακῶν προνομίων καὶ ἐμερίμνησε περὶ τῆς ὑπὸ τῆς Ἀδελφότητος ἰδρύσεως «ἐλληνοσλαβικῆς σχολῆς, δι' ἣν κατήρτισεν ἐξ 20 ἄρθρων κανονισμόν καὶ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων¹. Παρομοίας ἐνεργείας τοῦ Λουκάρεως περὶ ἰδρύσεως Σχολείων ἐν τῇ Ἀνατολῇ παρ' ἡμῖν ἀγνοοῦμεν. Ἐχομεν μόνον τὴν πληροφορίαν ὅτι ἀκαμάτως ἐξηκολούθει κηρύττων τὸν θεῖον λόγον συνήθως ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ, ἐκτάκτως δὲ ἐν τῷ Γαλατᾷ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ΚΠόλεως², οὕτω δ' ἤρχετο εἰς ψυχικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν λαὸν φωτίζων αὐτὸν καὶ συγκρατῶν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει. Ἐπειδὴ δὲ ἡ καθόλου δρᾶσις αὐτοῦ ἀνέκοιψε τὴν πρόοδον τοῦ λατινισμοῦ, οἱ Ἰησοῦται διενεοήθησαν διὰ τῆς ἀλωπεκῆς νὰ ἐλκύσωσι τὸν Λούκαριν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς προπαγάνδας καρδινάλιος Βανδίνης ἀνέλαβε τῷ 1624 νὰ διεξαγάγῃ τὰς πρὸς τὸν Λούκαριν περὶ συμβιβασμοῦ διαπραγματεύσεις. Τὰς σχετικὰς προτάσεις ἐκόμισεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 22 Φεβρουαρίου 1625 ὁ μαθητὴς τῶν Ἰησοῦτῶν καὶ ἐξωμότης Ἑλλήν Κανάκιος Ρόσσης³, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου Πρεσβευτοῦ τῆς Ἰσπανίας Giovanni Battista Montalbano, ὅστις ἔμελλε νὰ διαπραγματευθῆ καὶ μετὰ τῆς Ὑ. Πύλης συμφωνίαν στρεφομένην κατὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ Ὀλλανδίας. Ἐν ταῖς πρὸς τὸν Λούκαριν προτάσεσιν, ἃς εἶχεν ἐντολὴν νὰ ὑποστηροίξῃ ὁ Montalbano, ἐλέγετο ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης πάντοτε ἠυχίθη καὶ ἐπεζήτησε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἔνωσιν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς, οὐδ' ἐφείσθη κόπων καὶ δαπανῶν πρὸς τοῦτο, ἰδρύσασα μάλιστα ἐσχάτως καὶ ἑλληνικὴν σχολὴν ἐν Ρώμῃ, ἵνα ὁ εὐγενὴς ἑλληνικὸς λαὸς ἀκμάσῃ πάλιν ὅπως ἐν τοῖς χρόνοις τῆς παρελθούσης αὐτοῦ

1. Osviannikov, ἐνθ' ἀν. σ. 155-168.

2. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Κυρίλλου Λουκάρεως Πίναξ ὀμιλιῶν καὶ ἔκθεσις πίστεως, σ. 15.

3. Legend, V, 246-249. Πρβλ. *Ἀναστασίου Γορδίου*, ἐνθ' ἀν. σ. 441-2.

δόξης. Ἐπολέμησε μέχρι τοῦδε ἡ Ῥώμη τὸν Λούκαριν, διότι ἐφημί-
ζετο οὗτος ὡς καλβινιστής, ἐπεμψεν εἰς Ἀγγλίαν νέους ἱερεῖς ἵνα σπου-
δάσωσιν, ἦτο συνδεδεμένος στενωῶς μετὰ τῶν πρεσβευτῶν τῶν προτε-
σταντικῶν δυνάμεων. Ἐὰν ὅμως ὁ Λούκαρις ἐπεμψεν ὁμολογίαν λί-
στεως εἰς Ῥώμην, περιέχουσαν τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ὕρου τῆς ἐν Φλωρεν-
τία συνόδου καὶ τὴν καταδίκην τῆς τῶν προτεσταντῶν πλάνης, θ' ἀπε-
δείκνυεν ὅτι ἐσυκοφαντήθη, μεθ' ὃ ἡ Ῥώμη ἠδύνατο νὰ ἐγγυηθῇ αὐτῷ
τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ χριστιανικωτάτου Βασι-
λέως, θὰ παρεῖχεν αὐτῷ ἄφθονα χρήματα καὶ θ' ἀνεγνώριζεν ἀπάσας
τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς ὡς ὑποκειμένας τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταν-
τινουπόλεως¹.

Ἐὰν ὁ Λούκαρις εἶχε τὴν ταπεινὴν φιλοδοξίαν νὰ κατέχη τὸν πα-
τριαρχικὸν θρόνον, εἰς δὲν εἰργάζετο ἐν πεποιθήσει ἐναντίον τοῦ
παπισμοῦ, ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τὰς προτάσεις ταύτας. Ἄλλ' ὑπεδέχθη
αὐτὰς μετὰ περιφρονήσεως, δηλώσας εἰς τὸν κομιστὴν, ὅτι οὐδεμίαν
ἔχει νὰ δώσῃ ἀπάντησιν. Οἱ Πρεσβευταὶ Ἀγγλίας καὶ Ὀλλανδίας, ὅ-
τινες φαίνεται ἐπληροφορήθησαν τὴν μυστικὴν ἀποστολὴν τοῦ Montal-
bano ἐνίσχυσαν τὸν Λούκαριν εἰς τὴν στάσιν ταύτην, οἶκοθεν δ' ἐν-
νοεῖται, ὅτι ἐμμανέστεροι ἐκ τούτου ἐγένοντο κατ' αὐτοῦ οἱ λατῖνοι.
Μετὰ τοῦ Ρόσση μετέβησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἰησοῦται
ἔχοντες μυστικὰς παραγγελίας. Εἰς αὐτῶν, Βήρυλλος ὀνόματι, πονη-
ρὸς διπλωμάτης, ἔμελλε νὰ ἐργασθῇ ἐν τοῖς κυβερνητικοῖς κύκλοις
ἐναντίον τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου, ὡς διατελοῦντος δῆθεν εἰς σχέ-
σεις πρὸς τοὺς κοζάκους, ὁ δὲ ἕτερος, κοσμικὸς ὢν, ἔμελλε νὰ δια-
δώσῃ τὴν φήμην, ὅτι ὁ Πατριάρχης διὰ τῶν σχέσεων αὐτοῦ παρεκώ-
λυε τὴν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἰσπανίας ἐπιζήτουμένην τότε συμμα-
χίαν. Ἀμφότερα τὰ συκοφαντικὰ ταῦτα ἐγχειρήματα ἀπέτυχον². Τότε
οἱ ἰησοῦται ἐξήγειραν ἐναντίον τοῦ Πατριάρχου ἐπισκόπους τινάς,
οἵτινες μεταβάντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἤρξαντο νὰ συσκέπτονται
περὶ καθαιρέσεως τοῦ Πατριάρχου· ἀλλ' ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξηγέρθη σύσσω-
μος ὁ λαός, ἐπηκολούθησαν μεγάλοι ταραχαί, ἐκινδύνευσε δὲ καὶ αὐτὴ
ἡ ζωὴ τοῦ Πατριάρχου. Ἄλλ' αὐτὸς μὲν ἐξενίκησε, καθηρέθησαν δὲ

1. A y m o n, ἐνθ' ἀν. σ. 21. *Ρενιέρης* ἐνθ' ἀν. σ. 38—40. *Κ. Σάθα*, Νεο-
ελληνικὴ φιλολογία σ. 307. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1624 εἶχε συνομιλήσει ἰδιαιτέρως
μετὰ τοῦ Λουκάρεως καὶ ὁ F. Canillac εἰς τόνον μᾶλλον φιλικόν, ἀλλ' ὁ
Canillac κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀπῆλθεν ὀριστικῶς ἐκ ΚΠόλεως, (G. H o f f m a n
ἐνθ' ἀν. σ. 20. 21). Περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κανάκη Ρόσση, σ. 36.

2. *Μελετίου Ἀθηνῶν*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Γ, 447.

τινες τῶν λατινοφρόνων ἐπισκόπων. Καὶ ἐπειδὴ τὸ Πατριαρχεῖον κατεβαρύνθη ὑπὸ βαρυτάτων χρεῶν, ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἐπιβάτου Ἀμασείας Γρηγορίου, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1624 ἡ σύνοδος τῶν Ἀρχιερέων συνήλθεν «ἐπὶ πολλῶν ἀναγκαίων ὑποθέσεων ἐκκλησιαστικῶν διορθώσει καὶ μάλιστα ἐπὶ τῷ σκέπασθαι πῶς πληρωθῆναι τὰ βαρύτερα χρέη, ἅπερ προῦξένησε τῇ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ὁ τρισκαθρημένος καὶ αἰωνίως ἀναθεματισμένος στραβοαμασείας Γρηγόριος, ὡς ταράξας τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην καὶ τοσοῦτον ζημιώσας τὴν κοινότητα τῶν ἀρχιερέων καὶ πάντας τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς»¹. Ἀπεφασίσθη ἵνα πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καταβάλωσι ποσὸν τι πρὸς πληρωμὴν τῶν χρεῶν². Ἀλλὰ ταῦτα ἐμελλον, δυστυχῶς, νὰ ἐπαυξηθῶσι συνεχεῖα τῶν ταραχῶν τῆς Ἐκκλησίας. Διότι παρουσιάσθησαν νέοι ἀντίπαλοι τοῦ Πατριάρχου. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Εὐθύμιος, ὅστις τῷ 1624 μεταβὰς εἰς Ρώμην ἔλαβεν ὁδηγίας παρὰ τῆς Προπαγάνδας, ἔχων συνεργάτας ἄλλους τε καὶ τὸν τρόφιμον τῆς ἐν Ρώμῃ Σχολῆς τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου μητροπολίτην Πάρου καὶ Νάξου Ἰερεμίαν Βαρβαρῆγον, συνύφανε κατὰ τοῦ Πατριάρχου διαφόρους κατηγορίας καὶ δὴ ὅτι ἦτο καλβινιστής. Ὁ Ζαχαρίας ἐταξείδευσε καὶ ἀνὰ τὴν Εὐρώπην ἵνα ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν λατινικῶν Δυνάμεων πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ Λουκάρεως. Μετέβη καὶ εἰς Πολωνίαν, ἀλλὰ διαβαίνων πυκνὸν τι δάσος ἐφονεύθη³.

Καὶ μετὰ τοῦτο αἱ ἀντιδράσεις κατὰ τοῦ Πατριάρχου δὲν ἔπαυσαν. Οἱ ἐφευρετικώτατοι ἐν ταῖς πονηρίαις ἰησοῦται προέβησαν εἰς ἀπροσδόκητον μέτρον πρὸς καταπόνησιν τῆς ὀρθοδοξίας. Τῇ ὑποδείξει αὐτῶν ὁ Πάπας διώρισεν ἐπισκόπους Σμύρνης, Νάξου καὶ τινων ἄλλων νήσων, ὧν προΐστατο ὁ Apostolicus suffraganeus, πατριαρχικὸν ἔχων ἀξίωμα καὶ μέλλον νὰ ἐγκαθιδρυθῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οἴκοθεν νοεῖται, ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἐν τῇ ἔδρᾳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ προσωπικῶς διὰ τὸν Κύριλλον Λούκαριν καὶ διὰ τὴν ὀρθόδοξον καθόλου Ἐκκλησίαν ἠδύνατο ν' ἀποβῆ λίαν ἐπι-

1. *A. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχυολογίας Δ, 96.

2. Αὐτόθι σ. 95—97. Ἐπειδὴ οἱ συνεληθόντες Ἀρχιερεῖς ἐμελλον ν' ἀπέλθωσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν, ἔδωκαν τὸ δικαίωμα εἰς τὸν Κύριλλον Λούκαριν νὰ τιμωρῆ διὰ καθαιρέσεως τοὺς ἀντισταμένους. Εἰς τοῦτο ἴσως ὀφείλεται ὅτι μόνος ὑπέγραψε τὴν καθαιρέσιν τοῦ Δρύστρας Ἀντωνίου, *M. Γεδεών*, ἐνθ' ἄν. σ. 329.

3. Ἐπιστολὴ τοῦ Rutzki ἀπὸ 2 Αὐγούστου 1634 παρὰ S. Goloubev, Πέτρος Μογίλας 11, Κίεβον 1898, δεύτερον μέρος, σ. 634. G. Hofmann, νθ' ἄν. σ. 32.

κίνδυνος· ἀναμφιβόλως δὲ εἰς χεῖρας τῶν ἰησουϊτῶν τοιοῦτο μέτρον θ' ἀπεδεικνύετο τελεσφορώτατον· διότι οἱ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐπισκόπων προσκείμενοι αὐτοῖς θ' ἀνεγνώριζον τὸν λατῖνον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ θὰ ἐδημιουργεῖτο οὕτως ἀπερίγραπτος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ σύγχυσις. Ὁ Λατῖνος Ψευδοπατριάρχης κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1626 μετέβη εἰς Νάξον, ὑπὸ ἐπιβλητικῆς ἀκολουθούμενος συνοδείας, ἐγένετο δὲ δεκτὸς ὑπὸ τοῦ λατίνου τῆς νήσου Ἐπισκόπου καὶ δύο ἰησουϊτῶν, οὓς πρὸς τοῦτο εἶχεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προαποστείλει ἢ Γαλλικὴ Πρεσβεία. Ἐκ Νάξου ὠδηγήθη εἰς Χίον, καὶ ἐκεῖ δὲ θριαμβευτικῶς ἐγένετο δεκτός. Εὐτυχῶς ὅμως διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν ὁ Apostolicus suffraganeus, ἄνθρωπος ὢν θρασὺς καὶ ἐγωϊστής, ἐπολιτεύθη μὲν παρὰ τὰς δοθείσας εἰς αὐτὸν ἐν Ρώμῃ ὀδηγίας, δυσηρέστησε δὲ καὶ τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ λατίνους, μάλιστα τοὺς ἐπισκόπους καὶ κληρικούς, ἐφ' ὧν ἤθελε νὰ ἐξασκήσῃ ἀπόλυτον ἐξουσίαν. Ἐπειτα δὲ καὶ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἕνεκα ἀτόπων τινῶν κινήματων αὐτοῦ, ἐφάνη δυσάρεστος. Τούτου ἕνεκα ὁ Λούκαρις ἐξ ὀνόματος τῶν ὀρθοδόξων ἐπέδωκεν εἰς αὐτὴν ἀναφορὰν ὑποστηρικθεῖσαν καὶ ὑπὸ τῶν Πρεσβειῶν Ὀλλανδίας καὶ Ἀγγλίας ἐναντίον τῶν ἐκ Ρώμης ἀνεπιθυμητῶν ἐπισκεπτῶν. Παρὰ τὰς ἀντιδράσεις τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας συνέλαβέ τις αὐτῶν ἢ Κυβέρνησις καὶ ἐφυλάκισεν· ἄλλ' ὁ Ψευδοπατριάρχης ἔδραπέτευσεν¹.

Οὕτως ἀπέτυχεν ἔτι ἅπαξ ἡ ἰησουϊτικὴ ἐπιβουλὴ κατὰ τοῦ Λουκάριου καὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας· ὁ δὲ γενναῖος Πατριάρχης ἀφῆθη πρὸς καιρὸν ἥσυχος ἐν ταῖς μερίμναις αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ. Ἀδιαλείπτως ἐκήρυττεν ἐν τοῖς ναοῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, προτρέπων τὸν λαὸν ἵνα ἐμμένῃ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει, καὶ ἀδιαλείπτως ἐμερίμνα περὶ ἀποκρούσεως πάσης ἀπὸ μέρους τῶν ἰησουϊτῶν ἐπιδράσεως, ἰδίως ἐπὶ τῆς νεολαίας καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ λαοῦ. Ἐν τῶν δραστηριῶν μέσων τῶν ἰησουϊτῶν ἦτο ἡ διάδοσις βιβλίων ἐν ἀπλῇ γεγραμμένων ἐλληνικῇ γλώσσῃ. Τὰ βιβλία ταῦτα ὑπὸ τῶν ἰησουϊτῶν ἐκδιδόμενα ἐκ τῶν ἐν Ρώμῃ ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ τυπογραφείων αὐτῶν, λεληθότως διέδιδον εἰς τὸν ὀρθόδοξον λαὸν παπιστικὰς ἰδέας καὶ παραδόσεις ψευδεῖς καὶ πνεῦμα διαστρέφον τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἐπίσημα τῆς Ἐκκλησίας βιβλία ἐτυποῦντο ἐν τῇ Δύσει, περιέχοντα, πολλάκις, καὶ αὐτὸ ἔτι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως παραφθαρμένον. Μέχρι σήμερον τὰ ἐκκλησιαστικὰ ταῦτα βιβλία, ἀνατυπού-

1. A y m o n, ἐνθ' ἄν. σ. 216.

μενα ὡς ἐτυπώθησαν κατὰ τὸν 15^ο αἰῶνα, φέρουσι τὰ ἴχνη σοβαρῶν παραφθορῶν· οἱ δὲ ἀπολογηταὶ τοῦ παπισμοῦ ἐξ αὐτῶν ἀρῶνται σοβαρὰ ἐπιχειρήματα. Ἵνα καταπολεμήσῃ τὸ κακὸν τοῦτο ὁ μεγαλεπίβολος Λούκαρις καὶ ἵνα προλάβῃ τὸν τοιοῦτον ἀπὸ τῶν ἰησουϊτῶν κίνδυνον εἶχεν ἀνάγκην νὰ εὔρῃ τὰ μέσα τῆς ἐκδόσεως βιβλίων. Δι' αὐτῶν θὰ ἐξήγειρε τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ θὰ προπαρεσκεύαζε τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ, θὰ διέδιδε τὴν ὀρθόδοξον τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίαν καὶ θ' ἀπέκρουε λυσιτελῶς τὰ ἰησουϊτικὰ διδάγματα· συγχρόνως θὰ προελάμβανε καὶ τὰ ἄδωρα δωρήματα τοῦ προτεσταντισμοῦ· ἀντὶ τῶν προτεσταντικῶν καὶ τῶν ἰησουϊτικῶν κατηχήσεων αὐτὸς θὰ ἐδημοσίεε κατήχησιν. Ἡ σκέψις περὶ ἰδρύσεως τυπογραφείου, μαρτυροῦσα τὸν ἄπειρον τοῦ μεγάλου ἐθνάρχου καὶ ἀναγεννητοῦ ζῆλον πολὺ ἀπησχόλει αὐτὸν καὶ πολὺ κατέθλιβεν, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς μετ' ὀλίγα ἔτη σταλείσης ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μόσχας Μιχαήλ (1613—1645), ἐν ἧ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἔγραφε τ' ἀξιοσημείωτα ταῦτα καὶ ἀξιοσπούδαστα: Οἱ παπισταὶ καὶ οἱ προτεστάνται ἔχουσι τυπογραφεία καὶ τυπώνουσι καθ' ἑκάστην θεολογικὰ βιβλία τῶν ἁγίων πατέρων, «ἀλλ' ἐν τοῖς βιβλίοις τούτοις ἐμβάλλουσι τὴν ἀσεβῆ αὐτῶν αἵρεσιν, διαστρέφοντες τοὺς ἁγίους καὶ θεοφόρους πατέρας»· γράφουσι δῆθεν συμφώνως πρὸς αὐτούς· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· διότι ὑπάρχουσι παλαιὰ βιβλία ἐν χειρογράφοις τῶν μοναστηρίων τοῦ Ἁθίνας καὶ ἄλλων μερῶν, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ἡ πανουργία αὐτῶν, δηλ. τῶν προτεσταντῶν καὶ παπιστῶν. Τυπώσαντες δὲ καὶ συνθέσαντες τοιαῦτα βιβλία κατὰ τὴν ἑαυτῶν συνήθειαν καὶ ἐπίνοιαν, ἀγωνίζονται ἐν χώραις, ἐν αἷς ἐλλείπουσι παλαιὰ βιβλία· περιεβλήθησαν τὰ ἡμέτερα ὄπλα καὶ παρουσιάζονται ἰσχυροί, οἴπνουσι καθ' ἡμῶν τὰ ἡμέτερα βέλη. Πολλοὶ χριστιανοὶ σκανδαλίζονται ἀναγινώσκοντες τὰ ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν συνταχθέντα βιβλία· νομίζουσι ὅτι ταῦτα συνετάχθησαν ὑπὸ τῶν ἁγίων πατέρων καὶ διὰ τοῦτο προσελκύονται καὶ ἀφανίζονται. Τούτων πάντων ἕνεκα ἀνέκαθεν ἐπεθύμει νὰ ἰδρῶσῃ τυπογραφεῖον «ἵνα οἱ Ἕλληνες μὴ ἔχωσιν ἀνάγκην βιβλίων συντεταγμένων ὑπὸ προτεσταντῶν καὶ ἰησουϊτῶν». Τὰς πολυτίμους καὶ ὅλως ἀνεκτιμήτους ταύτας ἐνδείξεις τῶν σκέψεων τοῦ Λουκάρεως ἔχοντες ὑπ' ὄψει δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν μεγάλην χαρὰν αὐτοῦ, κατορθώσαντος, τέλος, νὰ ἰδρῶσῃ τυπογραφεῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει.

1. N. Cartere v Χαράκτηρ τῶν σχέσεων τῆς Ρωσσίας πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολήν (ρωσ.)² Μόσχα 1914 σ. 517 ἐξ.

Διότι κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1627 ἐπὶ ἔμπορικοῦ πλοίου ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ ἐκ Κεφαλληνίας καταγόμενος Ἑλληνας μοναχὸς Νικόδημος Μεταξᾶς ἐκ Λονδίνου, μετὰ τὰς διεξαχθεῖσας ἐν Λονδίῳ διὰ τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου συμφωνίας καὶ μετὰ προηγουμένην πρόσκλησιν τοῦ Λουκάρεως¹ φέρων πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον πρὸς ἴδρυσιν καὶ λειτουργίαν τυπογραφείου. Ὁ Λούκαρις ἔλαβε πᾶν μέτρον περὶ ἀσφαλείας τῶν μηχανημάτων καὶ ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κορίνθου παρακαλῶν τὸν Rowe νὰ λάβῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ τὸ τυπογραφεῖον. Ὁ Rowe προὐκάλεσε συνδιάσκεψιν ἐν τῇ Ὀλλανδικῇ Πρεσβείᾳ, εἰς ἣν παρέστησαν ὁ Κύριλλος Λούκαρις καὶ ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας Πατριάρχης Γεράσιμος Σπαρταλιώτης. Ἀπεφασίσθη δὲ νὰ ζητηθῇ ἀδεια τῆς Κυβερνήσεως, μεθ' ἧν, αἰσίως ἐπιτευχθεῖσαν, ἐξήχθησαν τὰ μηχανήματα ἐκ τοῦ πλοίου καὶ ἐγκαθιδρύθησαν ἔτοιμα πρὸς ἐκτύπωσιν βιβλίων.

Τὸν Νικόδημον Μεταξᾶν ὡς τυπογράφον εἶχε συστήσει εἰς τὸν Κύριλλον Λούκαριν καὶ ὁ διαμαρτυρόμενος θεολόγος Festus Hommius, γνωστὸς γενόμενος εἰς αὐτὸν διὰ τοῦ Κορνηλίου Haga. Τῇ 13 Νοεμβρίου 1627 λατινιστὶ γράψας πρὸς αὐτὸν ὁ Λούκαρις², ἔλεγε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὰ ἑξῆς λίαν χαρακτηριστικά: «Ἡμεῖς ἐναυῦθα ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν ἀπίστων διατελοῦντες, οὐχὶ ὑπὸ τῶν ἀπίστων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ὑποκριτῶν Ἰησοῦιτῶν καταδιωκόμεθα, διότι δὲν παραδεχόμεθα τὰς ρωμαϊκὰς πλάνας, οὐδὲ ἐγκρίνομεν τὴν εἰδωλολατρείαν. Ἐντεῦθεν προκύπτουσιν ἡμῖν πάντα τὰ κακά, συκοφανταί, ἐνέδραι, ἀπειλαί. Οἱ ἀγαθοὶ Ἰησοῦιται οὐ διαλείπουσιν ἡμᾶς ἀκορέστως διαβάλλειν³, ἔργον διαβόλου πληροῦντες ὅπως ἕξεγείρωσι τὴν ρωμαϊκὴν αὐλὴν ἐναντίον ἡμῶν, ἐναντίον τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Μάρτυς τούτων, μετὰ Θεόν, εἶναι ὁ ἐπισημότατος καὶ ἕξοχώτατος ρήτωρ τῶν ἰσχυροτάτων θεοσεβῶν Κρατῶν Κορνήλιος Χάγας, οὗ τῆς σνέσεως καὶ δεξιότητος οἱ

1. Pichler ἐνθ' ἄν. σ. 136. *Μ. Γεδεών*, Νικόδημος Μεταξᾶς Κεφαλληνίας ἢ Νεαπόλεως; «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» ΙΗ' (1898) σ. 517. *Ι. Καρμίση*, Μητροφάνης Κριτοπούλου. σ. 80. *Ι. Χαμουδοπούλου*, Περὶ τοῦ πρώτου ἐν τῇ Ἀνατολῇ Τυπογραφείου, «Ἐκκλ.σ. Ἀλήθεια» Α' 1880, σ. 7-9. 21-23. 37-38. 71-72. 108-109.

2. Ἡ ἐπιστολὴ σώζεται ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Προπαγάνδας ἐν Ρώμῃ, Πρβ. G. Hoffmann, Kyrillos Lucaris, σ. 19. Ὁ μακαρίτης Π. Ζερόντης εἶχε φιλοπονήσει μετὰφρασιν, σωζομένην ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους ἐν Ἀθήναις.

3. Ἡ φράσις ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως ἑλληνιστί.

ἀγρυπνοὶ ὀφθαλμοὶ πολλὰς ἐνέδρας, πολλοὺς κινδύνους ἀπὸ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας συχνάκις ἀποσοβοῦσι. Παραλείπω τὰ διάφορα ἐν Ρώμῃ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πίστεως συγκαλούμενα συνέδρια καὶ τοὺς διαφόρους ἐκζητηθέντας τρόπους ὅπως ἐμέ, ἢ ἀγαθὸν χριστιανόν, ὅποιοι αὐτοὶ καθύωνται ὅτι εἶναι, καὶ σύσσωμον ἑαυτοῖς καταστήσωσιν ἢ σταυροῦ προσηλώσωσιν. Ἡμεῖς ὁμως πεποίθαμεν ἐπὶ Κύριον, ὃς στηρίξει ἡμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ... Ἡδὴ ὁ τυπογράφος, περὶ οὗ μοὶ εἶχε γραφῆ ἢ ὑμετέρα λογιότης, ἤρξατο μετερχόμενος ἐναυῖθα τὸ ἑαυτοῦ ἔργον».

Οὕτω λοιπὸν ἤρξατο ἐργαζόμενον τὸ πρῶτον Τυπογραφεῖον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Προφανῶς δὲ ὁ ἰδρυτὴς αὐτοῦ Κύριλλος Λούκαρις σκοπὸν αὐτοῦ ὥρισεν, ὡς ἔγραφε καὶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μόσχας, τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τὴν ἄμυναν αὐτῆς κατὰ τῆς προπαγάνδας διὰ τῆς δημοσιεύσεως καταλλήλων ὀρθοδόξων βιβλίων. Μετ' ἐκπλήξεως ἀπεριγράπτου οἱ Ἰησοῦται εἶδον τὴν ὅλως ἀπροσδόκητον ἐπιτυχίαν τοῦ παντόλμου Λουκάρεως. Ἔτι μείζων ὑπῆρξεν ἢ ἐκπληξίς αὐτῶν, ὅτε εἶδον ὅτι τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν βιβλίον ὑπῆρξεν ἀντιπαπικόν, περιλαμβάνον πραγματείας κατὰ τοῦ παπισμοῦ τῶν διαπορευεστέρων Ἑλλήνων θεολόγων. Τὸ βιβλίον ἀφιερώθη ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ εἰς τοὺς τέσσαρας Πατριάρχας Ἐν τῷ προλόγῳ μνημονεύσας τοῦ Μελετίου Πηγᾶ καὶ ἀποστρεφόμενος πρὸς τὸν Λούκαριν λέγει «ὃν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διαδέχεται ἡ Σεβασμιότης σου, θεοσεβέστατε Δέσποτα (τρεπτέον γὰρ τὸν λόγον πρὸς τὴν σὴν ὑψηλότητα τοῦ καιροῦ τοῦτ' ἀπαιτήσαντος) κἂν ὁ τῶν ὄλων πρύτανις προνοούμενος τοῦ τῶν χριστιανῶν γένους εἰς Κωνσταντινούπολιν μετατέθηκεν, ὡς ἂν πορρωτέρω τὰς ἀκτῖνας ἐπαφίσης αὐτ' ἐφ' ὑψηλοτέρας λυχνίας ἰστάμενος. Τίς οὖν ἀγνοεῖ τὸ τοῦ σοφωτάτου Κυρίλλου ὄνομα; ἐν ποίᾳ δὲ χώρᾳ ἢ πόλει οὐχ ἢ φήμη φιλοτιμουμένη διεφήμισε τοῦτο;»¹ Ταῦτα μαρτυροῦσι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅποιαν ἐπιβλητικὴν ἐντύπωσιν παρῆγεν ἐπὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ὁ Λούκαρις. Πρώτην δὲ φορὰν ἐδόθη εἰς χεῖρας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τοιοῦτο βιβλίον, δι' οὗ ἀπεκαλύπτοντο εἰς αὐτὸν τοῦ παπισμοῦ αἱ πλάναι. Δι' αὐτοῦ κατεργίπετο τὸ ἔργον τῶν ἰησοῦιτῶν καὶ τῶν λατινοφρόνων. Εἰς τούτων, ὁ διαβόητος Ματθαῖος Καρυοφύλλης, οὐνίτης Μητροπολίτης Ἰκονίου, βαναύσως ἐπετέθη κατὰ τῶν ὀρθοδόξων Θεολόγων, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Λουκάρεως²· οἱ δὲ Ἰησοῦται ποικιλαχῶς κατεργαδιούργη-

1. Legrand, I, 239.

2. «Ὁὐρανὸς ἐπὶ πλάνητας ἀντιδρόμοισι διαύλοις
ὀκτῶ δ' ἰσοδρόμους ἐνθάδε βίβλος ἔχει...

σαν κατ' ἀρχάς τὸν τυπογράφον Νικόδημον Μεταξᾶν, οὗτινος καὶ τὴν ζωὴν ἠπέιλησαν.

Τούτου ἕνεκα ὁ Νικόδημος εἰσράζετο ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλικῇ Προσβείᾳ, χάριν μεζονος ασφαλείας. Ἐξεμάνησαν δὲ οἱ ἰησοῦνται μαθόντες ὅτι ὁ Λούκαρις ἔδωκεν εἰς ἐκτύπωσιν Ἐκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Τὴν Ἐκθεσιν ταύτην ἀρχικῶς εἶχεν ἀποστείλει πρὸς ἔκδοσιν ἐν Βενετίᾳ εἰς τὸν Μητροφάνη Κριτόπουλον, ἀλλ' ἡ Γερουσία τῆς Βενετίας δὲν ἐπέτρεψε τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς. Μαθόντες λοιπὸν οἱ ἰησοῦνται ὅτι ὁ Λούκαρις ἔδωκε τοιαύτην Ἐκθεσιν εἰς τὸν Νικόδημον Μεταξᾶν πρὸς ἐκτύπωσιν, κατεσκευοφάντησαν αὐτὸν εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχάς, ὅτι ἐκδίδει βιβλία ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς θρησκείας. Ἐφεξῆς προσέθησαν τὴν συκοφαντίαν, ἥτις παρὰ τοῖς ἰησοῦνταις «δὲν

χείρων Βαλαὰμ Βαβλαὰμ μαντισκόπου
 ἀνθρωποφάνου Βαβλαὰμ χείρων ὄνου
 Νεῖλος, Παλαμᾶς πηλαμᾶς ἰλὺς νόων,
 Σχολάριος δ' αὐ εἰς χολὴν αἰρεὶ λόγους.
 Πρόσθεσ Σεβῆρον τὸν σαβουραδελφέα.
 Πηγὴ κακίστων Πηγαδᾶς ἦν ναμάτων
 Νοῦς μάργος ἢ νοῦς ἀργὸς ἦν Μαργούνιος,
 Κορέσσιος ζῶν ἐν κάρῳ σείει λόγους
 λαλῶν ἢ μὴ γνοὺς ἰατροὺς ψυχοφθόρους.
 Μία ξυωρις ὄγδοῦς λαοπλάνων,
 σκότους ὁδηγοί, σχισμάτων διδάσκαλοι».

L. Allatii, De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione, σ. 997-998. E. Legrand, ἐνθ' ἀν. I. 239, 240. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἱστορικαὶ μελέται, σ. 231. *Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη* (Ἐπισκ. Χανίων) Μελέτιος Πηγᾶς, ἐν Χανίοις 1903, σ. 80.

1. *Ἰ. Καρμίρη*, Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ, σ. 155, 56. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ἰ. Καρμίρης, ἡ ἀποσταλείσα πρὸς τὸν Κριτόπουλον Ἐκθεσις πίστεως δὲν ἦτο δυνατόν ἢ νὰ εἶναι ὀρθόδοξος, διότι ἄλλως δὲν ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς ὁ Κριτόπουλος. Ἐν κώδικι τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἀγιοταφτικοῦ Μετοχίου (ὑπ' ἀριθμ. 411) εὑρομεν ἄνευ ἐπιγραφῆς καὶ ὑπογραφῆς τοιαύτην Ἐκθεσιν, ἣς τὸ περιεχόμενον αὐτολεξεὶ δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῶν γνωστῶν συγγραμμάτων καὶ ὁμιλιῶν τοῦ Λουκάρεως, αἵτινες σώζονται ἐν τῇ αὐτῇ Βιβλιοθήκῃ, παρασκευασθεῖσαι πρὸς ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Λουκάρεως. Πάντως πρόκειται περὶ Ἐκθέσεως πίστεως τοῦ Λουκάρεως καὶ πιθανῶς περὶ ἐκείνης, ἣν δὲν ἐπρόφθασεν οὗτος νὰ δημοσιεύσῃ. Ἐκ τοῦ τέλους τῆς ὀρθοδόξου ταύτης Ἐκθέσεως, ἀπότελουμένης ἐκ 16 ἀρθρων, καταφαίνεται ὅτι ἔμελλε νὰ δημοσιευθῇ ὡς Ὁμολογία πίστεως, *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Κυρίλλου Λουκάρεως Πίναξ ὁμιλιῶν καὶ ἔκθεσις ὀρθοδόξου πίστεως, σ. 19-23.

εἶνε ἔγκλημα»¹ ὅτι ὁ Μεταῆς εἶνε μετημφιεσμένος στρατιώτης, λίαν ἐπιτήδειος περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα, ὅτι τὸ λεγόμενον τυπογραφεῖον εἶνε χυτήριον ὄπλων καὶ κιβδηλῶν νομισμάτων, ὅτι ἐξετυπώθησαν ἐπαναστατικὰ ἐν αὐτῷ ἔγγραφα, ὅτι ἐτοιμάζουσιν οἱ Κοζάκοι ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι τρομερὰ κατὰ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους σύστασις παρασκευάζεται ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως τῇ συμπράξει τοῦ Rowe. Τῇ 6 Ἰανουαρίου 1628 ἐν ἀλλαγμῶ 150 γιανίτσαροι κατέστρεψαν τὸ τυπογραφεῖον. Καὶ ἐγένετο μὲν τῇ ἐπαύριον ἐξέτασις τῆς ὑποθέσεως, ἀποκαλυφθείσης τῆς συγεραῆς τῶν ἰησουϊτῶν συκοφαντίας, τῇ κοινῇ δὲ ἀπαιτήσει τῶν Πρεσβεϊῶν Ἀγγλίας, Ὀλλανδίας, Σουηδίας καὶ αὐτῆς τῆς Ἑνετίας ἐξωρίσθησαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως οἱ ἰησουῖται, ἀλλὰ τὸ κάλλιστον τοῦ Λουκάρεως ἔργον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστήριξεν οὗτος τὴν πνευματικὴν ἀνάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, κατεστράφη².

Μόνην εἶχε νῦν παραμυθίαν ὁ Λούκαρις τὴν ἐλπίδα τῆς ἐπανιδρύσεως τυπογραφείου, ἀφ' οὗ ἤδη ἐξωρίσθησαν οἱ ἰησουῖται, καὶ τῆς ἀκωλύτου δράσεως πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ δόξα αὐτοῦ, ὡς δεινοῦ πολεμίου τῶν ἰησουϊτῶν, κατέφθασε μέχρι τῶν Ἰνδιῶν, ὅπου ἐζητήθη παρ' αὐτοῦ ἐπικουρία πρὸς καταπολέμησιν τῶν ὀλεθρῶν ἐκείνων. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδεμίαν προσοχὴν ἠδυνήθη νὰ στρέψῃ ὁ Λούκαρις εἰς τὴν αἴτησιν ταύτην³. Εἶχε δὲ αὐτὸς ἀνάγκην ἐπικουρίας πρὸς τοὺς ἐπικειμένους μεγάλους ἀγῶνας, πολλὰς στηρίζων ἐλπίδας ἐπὶ τοῦ ἀνα τὴν Εὐρώπην περιοδεύοντος Μητροφάνους Κριτοπούλου, ὃν, ὡς εἶδομεν, εἶχε προαποστείλει εἰς Ἀγγλίαν.

Ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἐν Εὐρώπῃ.

Ἐκ τοῦ κολλεγίου τοῦ Λονδίνου, ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς ἐσπούδασεν ὁ

1. **Α. Δημητράκοπούλου**, Βίος Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐν Ἡμερολογίῳ Βρετοῦ ἔτ. 1870 σ. 46. Οἱ νεώτεροι λατινοὶ ἱστορικοὶ προσεπάθησαν ν' ἀποσειῶσι τὴν βαρεῖαν κατηγορίαν κατὰ τῶν ἰησουϊτῶν ὅτι κατέστρεψαν τὸ Τυπογραφεῖον, *Le grand*, ἐνθ' ἄνωτ. I, 283. *G. Hoffman*, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 24, 25.

2. **Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου**, Ἱστορικαὶ μελέται σ. 242.

3. **Δοσιθέου** Περὶ τῶν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1144 Τῷ 1628 αἰτήσῃ τοῦ Βαυλοῦ τῆς Ἑνετίας Σεβαστοῦ Βενέρεως παρεχώρησεν ὁ Λούκαρις ἓνα ναὸν ὀρθόδοξον τοῖς ἐν Μήλῳ Λατίνοις (**Μ. Γεδεών**, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν σχέσεων, ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ Θ, 151).

Μητροφάνης τὴν θεολογίαν καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, μετέβη εἰς Ὁξφόρδην, φοιτήσας εἰς τὸ ἐκεῖ Πανεπιστήμιον καὶ ἀκροασθεῖς, πλὴν ἄλλων, τοῦ Ἑλληνος Χριστοφόρου Ἀγγέλου καὶ τοῦ Ἀγγλου ἐλληνιστοῦ Ἐδουάρδου Σιλβέστρου, παρ' οὗ ἐδιδάχθη τὴν Ἀγγλικὴν γλῶσσαν¹. Διαμείνας ἐπὶ πέντε ἔτη ἐν Ἀγγλίᾳ, ὑπὸ τὴν βασιλικὴν προστασίαν, μετέβη εἰς Ἀμβούργον τῆς Γερμανίας καὶ Βρέμην, ὅπου θερμοῦν ἔτυχε περιποιήσεων καὶ ἠκροάσθη τῶν ἐκεῖ καθηγητῶν. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Ἐλμστάδην, ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς ὁποίας εἰργάζετο ὁ περιφανὴς θεολόγος Κάλλιξτος. Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἦτο ταραχώδης διὰ τὸ προτεσταντισμὸν, φέροντα ἐν ἑαυτῷ πάντοτε τὰ σπέρματα διχονοιῶν καὶ ἐρίδων. Διεξήγετο τότε ἀγὼν τῶν αὐστηρῶν λουθηρανῶν (ιδίως περὶ τοῦ ζητήματος τῆς πανταχοῦ παρουσίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ) κατὰ τῆς τάσεως τοῦ Μελάγχθονος, κατὰ τῶν μὴ λουθηρανῶν καθόλου χριστιανῶν. Περὶ τῶν Κρητῶν διηγείται ὁ Πλούταρχος ὅτι «πολλὰς στασιαζόντες ἀλλήλοις καὶ πολεμοῦντες, ἔξωθεν ἐπιόντων πολεμιῶν διελύοντο καὶ συνίσταντο· καὶ τοῦτο ἦτο ὁ καλούμενος ὑπ' αὐτῶν συγκρητισμός². Τοιοῦτον συγκρητισμὸν ἠθέλησαν πολλοὶ νὰ ἐφαρμόσωσιν ἐν τῷ προτεσταντισμῷ, ἰδιαζόντως δέ, κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν, ἐν τοιοῦτῳ πνεύματι εἰργάζετο ὁ Κάλλιξτος ἐν Ἐλμστάδῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ κόμητος Braunschweig, ὅστις εὐμενέστατα εἶχε διατεθῆ καὶ πρὸς τὸν Μητροφάνη Κριτόπουλον. Ὁ Κάλλιξτος ὑπῆρξεν ἀντιπρόσωπος τῆς ἱστορικοφιλοσοφικῆς τάσεως ἐν τῇ θεολογίᾳ, μετὰ μεγάλου μὲν σεβασμοῦ ἀναφερόμενος πρὸς τοὺς ἀρχαίους τῆς Ἐκκλησίας πατέρας καὶ διδασκάλους, μετὰ ταπεινῆς δὲ τῆς γνώμης πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτῷ λουθηρανούς. Πρὸς σωτηρίαν ἐφρόνει ὁ Κάλλιξτος ὅτι δὲν ἦτο ἀναγκαία ἡ γῶσις ὅλων τῶν λεπτομερειῶν τῶν λουθηρανικῶν βιβλίων. Ἀρκοῦσιν αἱ θεμελιώδεις ἀλήθειαι ἃς περιέχει τὸ ἀποστολικὸν λεγόμενον σύμβολον, ὅπερ δύναται νὰ εἶνε βάσις τῆς συμφωνίας ὅλων τῶν ἀποχρώσεων τῶν προτεσταντῶν. Γνώμων δὲ ὅλων τῶν θεολογικῶν ζητημάτων ἔστω πᾶν ὅτι ἦτο ἀποδεκτὸν ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων τῶν πέντε πρώτων αἰῶνων (Consensus quinque Secularis). Κατὰ τῶν τοιούτων συγκρητιστικῶν

1. *Γ. Καρμίση*, Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος, σ. 72 ἔξ. *Τ. Π. Θέμελη* (νῦν Πατριάρχου Ἱεροσολύμων) Συμβολαὶ εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν Μητροφάνους Κριτοπούλου, φοιτητοῦ Ὁξφόρδης, «Νέα Σιών», Θ'. 291 ἔξ. Πρβλ. *Κ. Δουβουνιώ.ιου*, Ἡ Φιλότης τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου, Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἐν Ἀθήναις 1938.

2. *Πλούταρχου*, Περὶ φιλαδελφίας § 19.

ιδεῶν τοῦ Καλλίξτου ἐξηγέρθη μεγάλη κατακραυγή τῶν δυτικῶν θεολόγων¹, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν ὑποδηλοῦται τὸ μέγα καὶ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, ὅπερ προὐκάλεσε παρ' αὐτῷ ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, διαμένων μάλιστα ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, δαπάναις τοῦ κόμητος Braunschweig.

Ὁ Κάλλιξτος παρεκάλεσε τὸν Κριτόπουλον νὰ ἐκθέσῃ τὴν κατάστασιν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀναμφιβόλως δέ, ἐπειδὴ ὁ Κριτόπουλος εἶχε παρὰ τοῦ Λουκάρεως ἐπίσημον ἀποστολὴν ἵνα ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Δίσει («θεάσασθαι τὰς ἐν Εὐρώπῃ Ἐκκλησίας») καὶ παρέστῃ ἐν αὐτῇ ὡς ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατριάρχου², ἔδωκεν οὗτος εἰς αὐτὸν τὰς δεούσας ὁδηγίας περὶ τοῦ τί ὄφειλε νὰ λέγῃ καὶ νὰ γράφῃ περὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῇ βάσει πάντως τοιούτων ὁδηγιῶν ἔγραψε, τῇ αἰτήσει τοῦ Καλλίξτου, «ὁμολογίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς», ἣτις διηρημήνευε καὶ τὰ φρονήματα τοῦ Λουκάρεως καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν προτεσταντισμὸν. Τίνα χαρακτηριστὰ ἔφερον ἡ Ὁμολογία αὕτη μαρτυρεῖ ἡ πρὸς τὸν Οἶνανδρον (Weinmann) ἐπιστολὴ τοῦ Κριτοπούλου, μεθ' ἧς συνώδευσε τὴν σταλείσαν πρὸς αὐτὸν ὁμολογίαν πρὸς ἐπιθεώρησιν. «Πέμπεται τῇ σῇ Αἰδεσιμότητι ἵνα τῇ αὐτῆς ἀκριβεστάτῃ βασιάνῳ προσαγάγῃ.· εἰ δέ τι μὴ κατὰ γνώμην ὑμετέραν ἀπαντᾷ, σημειωτέον, καὶ γὰρ τοῦτο διορθώσω. Πλὴν τοῦτο ἰστέον, ἡδυνάμην μόνα εἰεῖνα τὰ κεφάλαια, ἐν οἷς συμβαίνομεν, ἐκδοῦναι· ἀλλ' ἵνα μὴ δόξωμεν τοῖς παπισταῖς ἐκ συνθήματος τοῦτο ποιεῖν, καλὸν ἐστὶν ἐνεῖναι τούτοις καὶ τινὰς διαφοράς. Ὅταν γὰρ ἴδωσιν ἡμᾶς ἐν τοῖς ἀναγκαιότεροις συμφωνεῖν, ῥάδια καὶ ἰάσιμα τὰ λοιπὰ γνώσονται. Οὕτω μὲν ἐγῶμαι, εἰ δὲ ὑμῖν ἄλλο τι βέλτιον δοκεῖ, δηλώσαις, σφώτατε ἄνεο, καὶ ποιήσω τὸν κρεῖττον³». Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χαρακτηρίζει τὰς σχέσεις τοῦ Λουκάρεως καὶ τοῦ Κριτοπούλου πρὸς τὸν προτεσταντισμὸν. Οἱ μὴ ἐκτιμῶντες δὲ προσηκόντως τὰς σχέ-

1. K u r z, Lehrbuch der Kirchengeschichte¹⁴ 11,1. 271-272. *Μ. Ρενιέρη*, Μητροφάνης Κριτόπουλος σ. 43-53.

2. Πρβλ. *Α. Δημητράκοπούλου*, Περὶ Μητροφάνους Κριτοπούλου σ. 25. 29. 32. 33. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἱστορικαὶ μελέται σ. 214-215.

3. *Α. Δημητράκοπούλου* ἐνθ' ἄν. σ. 48. Περὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου ἴδε *Ἰ. Μεσολογᾶ*, Συμβολικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τὰ Συμβολικὰ βιβλία. Τομ. Α'. Ἀθῆναι 1883, σ. 263 ἐξ. *A. Palmieri*, Theologia dogmatica orthodoxa ad lumen catholicae doctrinae examinata et discussa, I, σ. 564 ἐξ. *Ἰ. Καρμύρη*, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς, σ. 144 ἐξ.

σεις ταύτας υπέλαβον και υπολαμβάνουσιν ἔτι ὅτι ἡ Ὁμολογία τοῦ Κριτοπούλου εἶνε προτεσταντικὴ'. Εἶθε νὰ ἔλειπεν ἡ ἀνάγκη τοιαύτης «οἰκονομικῆς» ἐκθέσεως τῆς διδασκαλίας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ εἶθε νὰ ἠδύναντο ἔτι καὶ τότε νὰ ἐλέγξωσιν ἀναφανδὸν τὸν προτεσταντισμὸν οἱ ὀρθόδοξοι ἱεράρχαι καὶ εἶθε νὰ μὴ εἶχον πρὸς αὐτὸν σχέσιν τινὰ καὶ ἐπικοινωνίαν, οὐδεμίαν ἀνάγκην τῆς φιλίας αὐτῶν ἀναγκάζουσαν αὐτοὺς νὰ γράφωσιν ὡς ἔγραφεν ὁ Κριτόπουλος. Ἄλλ' αἱ περιστάσεις τῆς Ἐκκλησίας αἱ δειναί, ὁ ἐπικραμασθεὶς ἐπ' αὐτῆς κίνδυνος ἀπὸ μέρους τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὑπηγόρευον φρόνησιν μὲν ὄφρων, ἀκεραιότητα δὲ περιστερᾶς. Ὁ προτεσταντισμὸς ἀνεκίνει τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως καὶ ἐπ' αὐτοῦ μὲν ἐστήριξε τὴν παρεχομένην εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν φιλίαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἐλκύσεως αὐτῆς, ὁ δὲ Λούκαρις ἐνόει κάλλιστα ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ φανῇ ἀποστέργων τὴν ἔνωσιν. Ἄν ἀπὸ μέρους τῶν προτεσταντῶν δὲν ἀνεφαίνοντο σκοποὶ ὑστερόβουλοι, πολὺ διάφορος θὰ ἦτο ὁ χαρακτὴρ τῶν πρὸς αὐτοὺς σχέσεων τοῦ Λουκάρεως καὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Εἰκάζομεν ὅποιας στενοχωρίας ἠσθάνετο ὁ Λούκαρις ὅταν, στρέφων περίξ αὐτοῦ τὰ βλέμματα οὐδένα ἕτερον ἐκτὸς τῶν προτεσταντῶν ἔβλεπεν ἐπίκουρον. Ἀνάλογοι δὲ πάντως ἦσαν αἱ δοθεῖσαι ὁδηγίαι εἰς τὸν Κριτόπουλον.

Οὗτος ἀπελθὼν τῷ 1625 ἐκ τῆς Ἐλμοστάδης μετὰ συστατηρίων γραμμῶν τοῦ Πανεπιστημίου μετέβη εἰς Βιττεμβέργην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βερολίνον, ἔνθα ἐγνώρισε τὸν Ἰωάννην Βέργ (Berg) συνεργαζόμενον μετὰ τοῦ Καλλίξτου ὑπὲρ ἐνώσεως τῶν διαφόρων ὁμάδων τοῦ προτεσταντισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συγκρητισμοῦ. Ὑστερον ἐπεσκέφθη τὰς πόλεις Λειψίαν, Κοβοῦργον, Βαϊμάρην καὶ Ἰέναν, ὅπου ἔφθασε κατ' Αὐγουστον τοῦ 1625, τὴν Ἀλτδόλφην καὶ τὴν Νυρεμβέργην, ὁπόθεν ἀπελθὼν μετέβη εἰς τὴν πόλιν Sultzbach, εἰς τὴν Αὐγούστην, διατρίψας ἐν αὐτῇ κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας τοῦ 1626, εἰς τὴν Οὐλμην (Ulma Suevorum) τὴν πολὺσλβον, ὡς ἀπεκάλει αὐτὴν ὁ Κριτόπουλος, καὶ τέλος εἰς τὴν Στουτγάρδην. Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1626 μέχρις Ἰουνίου 1627, ἀναλώμασι τοῦ κήμητος τῆς Βυρτεμβέργης, διέμεινε ὁ Κριτόπουλος ἐν Τυβίγγῃ, ἔνθα ἐσώζοντο ἔτι αἱ παραδόσεις τῶν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεων, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Στρασβοῦργον μεταβάς, δαπάναις πάλιν τοῦ κήμητος, εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἑλβετίαν, ἔνθα ἐπεσκέφθη τὴν Βασιλείαν χάριν τοῦ λαμπροῦ αὐτῆς Πα-

1. Ὁ Σάθας, Νεολληνικὴ φιλόλογια, σ. 298 ἐθεώρησεν αὐτὴν ψευδεπίγραφον.

νεπιστημίου, τὴν Βέρνην καὶ ἀναλώμασι τῶν κατοίκων αὐτῆς τὴν Γενεύην, τοὺς «Δελφούς τοῦ Καλβινισμοῦ»¹, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Λέγεται δὲ ὅτι ἐκεῖ συνεζήτησε τὸ ζήτημα περὶ ἐνώσεως μετὰ τινος συλλόγου τῶν παστόρων καὶ διδασκάλων, ὑποβαλὼν τοὺς ἐξῆς ὄρους α') ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δέον ν' ἀποφαίνεται περὶ πασῶν τῶν διαφορῶν β') εἰς ὑπάρχη που σκοτεινὸν χωρίον, ἐρμηνευτέον διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας γ') ἑκατέρω τῶν Ἐκκλησιῶν ὀφείλει ἀνέχεσθαι τὰς τῆς ἑτέρας θρησκευτικὰς τελετάς, ἂν μὴ περιέχωσι τι ἐναντίον τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἐκκλησίας². Ἐκ Γενεύης μετέβη ὁ Κριτόπουλος εἰς Ζυρίχην, τελευτώντος δὲ τοῦ 1627 ἠύρισκετο ἐν Ἐνετίᾳ, ὅπου προσεπάθει νὰ ἐκδώσῃ τὴν Ἐκθεσιν πίστεως καὶ ἀντιπαπικά τινα συγγράμματα τοῦ Λουκάρεως, ἀλλὰ δὲν ἐξέδωκεν αὐτά, μὴ λαβὼν τὴν ἄδειαν τῆς ἐνετικῆς λογκρισίας³. Τελευτώντος τοῦ 1630 ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Κριτόπουλος, μετὰ τὴν μοναδικὴν ἐκείνην, ἀνὰ τὴν Δύσιν, περιοδεῖαν, ἀποκλειστικῶς διὰ τῆς προστασίας τῶν προτεστάντων ἐπιτελεσθεῖσαν καὶ ὑποδηλοῦσαν τὴν μεγάλην αὐτῶν συμπάθειαν πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ Κύριλλος Λούκαρις καὶ οἱ Ἅγιοι Τόποι.

Ὁ Κύριλλος Λούκαρις ὡς ἀληθῆς Ἐθναρχῆς ἀνεμίχθη ζωηρῶς καὶ εἰς τὸ κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ προκύψαν ζήτημα τῶν Ἁγίων Τόπων. εἶναι δὲ γνωστὸν ὅποιαν ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἀπέδιδεν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Παλαιστίνης. Ἡ τουρκικὴ κατάκτησις τῆς χώρας ἐκείνης (1517) εἶχε καταστήσει αὐτοὺς προσιτοὺς εἰς τὸν εὐσεβῆ ἑλληνικὸν λαόν. Ἀπανταχόθεν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν μετέβαινον εἰς Παλαιστίνην προσκυνηταί, οἵτινες ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν ἐγίνοντο δεκτοὶ μετ' ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν, ἔφερον δὲ ἐφ' ὄρου ζωῆς τὸν τιμητικὸν τίτλον

1. Pichler, ἐνθ' ἄν. σ. 63.

2. Οἱ ὄροι οὗτοι ἐγνώσθησαν ἔκ τινος ἐπιστολῆς τοῦ Raffard (ἐν Theologische Studien und Kritiken 1832, 560 ἐξ.) Πρὸβλ. **A. Δημητραπεοπούλου** ἐνθ' ἄν. σ. 34. Pichler ἐνθ' ἄν. σ. 97. **M. Ρενιέρη** ἐνθ' ἄν. σ. 89. 90. **Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου**, Ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἐν Γενεύῃ «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» ΣΤ' 1910, σ. 208 ἐξ. **I. Καρμίρη**, ἐνθ' ἄν. σ. 142. 143.

3. Ἀναμφιβόλως δὲν εἶνε ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ **A. Δημητραπεοπούλου** (Περὶ Μητροφάνους Κριτοπούλου σ. 51) ὅτι ἐν τοῖς βιβλίοις τοῦ Λουκάρεως ὑπῆρχε καὶ ἡ καλβινικὴ Ὁμολογία (Πρὸβλ. **Ρενιέρη**, Μητροφάνης Κριτόπουλος σ. 93.94).

τοῦ Προσκυνητοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου (χατζῆ), πανταχοῦ συνεκροτοῦντο «ἀδελφάτα» ὑπὲρ τοῦ Παναγίου Τάφου, ἐγίνοντο δωρεαὶ πρὸς αὐτὸν ἀναθημάτων, χρημάτων ἢ κτημάτων, διὰ κοινῶν εἰσφορῶν ἀνοικοδομοῦντο τὰ ἱερὰ Προσκυνήματα, ἐκθύμως ὑπεστηρίζετο ἢ παρὰ τὸν Ἅγιον Τάφον ἀγρουπνοῦσα Ἑλληνικὴ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης, διαρκῶς δὲ περιώδεον τὰς ἑλληνικὰς χώρας οἱ Ἀγιοταφῖται μοναχοὶ καὶ οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ ζῶηρόν διαφέρον τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων¹.

Ἡ τουρκικὴ κατακτησίς τῆς Παλαιστίνης ἀνεγνώρισε τὰ ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων δικαιώματα τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων δι' ἐπισήμου ἐγγράφου τοῦ Σουλτάνου Σελλῆμ α' (1512—1520) πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Δωρόθεον β' (1505—1537), ὡς ἠγούμετον τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος². Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἐλλήνων μοναχῶν ὑπῆρχον ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ λατῖνοι Φραγκισκανοὶ μοναχοί, ἐγκαθιδρυμένοι ἐν Σιών. Τῆ 18 Μαρτίου 1523 ἡ Μονὴ αὐτῶν, καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν τούρκων, μετεβλήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, διότι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας Κάρολος ε' (1519—1556) γράψας πρὸς τὸν Σουλτάνον Σουλεϊμάν β' (1494—1556) ἐτόλμησε νὰ ὀνομάσῃ ἑαυτὸν, κατὰ τοὺς παλαιοὺς Σταυροφορικοὺς τίτλους, «Βασιλεῖα τῆς Ἱερουσαλήμ». Ὁ Σουλεϊμάν ἐφάνη καὶ πρὸς τοὺς ἑλληνας μοναχοὺς ἄγριος, ἐγκατάστησας, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τούρκους φύλακας τῆς πύλης τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, οἵτινες ἔκτοτε ἔχουσι κληρονομικῶς τὸ προνόμιον τοῦτο, ἀποζῶντες ἐξ αὐτοῦ. Τῷ 1528 ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας Φραγκίσκος α' (1515—1547) ἔμεσίτευσε παρὰ τῷ Σουλτάνῳ Σουλεϊμάν περὶ ἀποδόσεως τῆς Μονῆς τῆς Σιών εἰς τοὺς λατίνους μοναχοὺς, ἀλλ' ὁ Σουλεϊμάν ἠρηθή, ἐπέτρεψε δὲ μόνον εἰς τοὺς χριστιανοὺς τοῦ λατινικοῦ δόγματος νὰ κατέχωσιν ἐλευθέρως τοὺς εὐκτηρίους αὐτῶν οἴκους ἐν τῷ τουρκικῷ Κράτει καὶ νὰ ἐπισκευάζωσιν αὐτοὺς ὡς καὶ τὰ λοιπὰ καθιδρύματα. Παρόμοιόν τι ἐπετράπη καὶ εἰς τοὺς ἑλληνας μοναχοὺς διὰ σουλτανικῶν διαταγμάτων τῶν ἐτῶν 1530,

1. *Χρυσστόμου Παπαδοπούλου* (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 468 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ (ἀνώνυμος) Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας (1517—1900) Ἀθήνησι 1900, σ. 279 ἐξ. Ἀρχιμ. *Καλλίστου Μηλιαρά*, Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Α' Ἐν Ἱεροσολύμοις 1928, 503 ἐξ. τόμ. Β' Ἐν Ἱεροσολύμοις 1933, σ. 1 ἐξ.

2. *Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Γ, 220 ἐξ.

1533 καὶ 1534. Τῷ 1535 διὰ τῆς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Τουρκίας συνθήκης, δι' ἧς οἱ τοῦ λατινικοῦ δόγματος ἐν Τουρκίᾳ ἀπέκτησαν τὸ δικαίωμα ἐλευθέρας ἀσκήσεως τῆς θρησκείας¹, ἀναθαρρήσαντες οἱ λατῖνοι μοναχοὶ ἐγκατεστάθησαν ἐντὸς τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ μετὰ διετίαν ἠττηθεὶς ὁ Σουλεϊμάν κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τῶν Γενουηνοῶν διέταξε τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτῶν. Τῷ δὲ 1538 ὁ Σουλεϊμάν, διὰ φιρμανίου, ἐκδοθέντος ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Γερμανοῦ (1537—1579), ἀνενέωσε τὰ δικαιώματα τῶν ἐλλήνων μοναχῶν ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων. Ἄλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν ὑπεισήλθον οἱ λατῖνοι μοναχοὶ εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, κατώρθωσαν δὲ τῷ 1558 νὰ καταλάβωσι μέρος τοῦ Γολγοθᾶ, τῷ δὲ 1559 διὰ σουλτανικοῦ διατάγματος, προκληθέντος ὑπὸ τοῦ ἐν ΚΠόλει Πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας De la Vigne, ἐπετρόπη εἰς τοὺς Γάλλους προσκυνητὰς νὰ μεταβαίνωσιν ἐλευθέρως εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους. Δὲν ἐβράδυναν οἱ λατῖνοι μοναχοὶ νὰ εἰσδύσωσιν εἰς αὐτὸν ἔτι τὸν Ναὸν τῆς Βηθλεέμ, ὁπόθεν μετὰ δυσκολίας ἀπεμάκρυνεν αὐτοὺς ἡ Ἀγιοταφίτικῃ Ἀδελφότητι διὰ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ. Οὗτος δ' ἐκδαπανηθεὶς ἀπέστειλε τῷ 1569 εἰς περιοδεῖαν ἀνά τὰς ἐλληνικὰς χώρας ἀγιοταφίτας μοναχοὺς ὡς «ἐξάρχους καὶ δούλους τοῦ ἁγίου Τάφου» ἵνα ζητήσωσι τὴν βοήθειαν τοῦ Ἔθνους». Ἐν τῇ σχετικῇ πρὸς τὸν λαὸν Ἐγκυκλίῳ περιγράφων ὁ Πατριάρχης τὴν δεινὴν κατάστασιν, εἰς ἣν εἶχε περιέλθει ἡ Ἀγιοταφίτικῃ Ἀδελφότητι μετὰ τὸν ἀγῶνα ἐκείνον κατὰ τῶν λατίνων ἔλεγε, πρὸς τοὺς ἄλλοις, ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ μοναχοὶ μετὰ δακρύων πολλῶν καὶ οἰμωγῆς ἔτρωγον τὸν ἄρτον αὐτῶν καὶ ὅτι πολλάκις ἐστεροῦντο τῶν μέσων ἵνα εἰσέλθωσιν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, διότι οἱ μουσουλμάνοι φρουροὶ ἐζήτουν χρήματα· «οὐδὲ εἰς αὐτὸν τὸν θεῖον καὶ θεοβάδιτον καὶ ἱερώτατον Ναὸν δυνάμεθα εἰσελθεῖν, εἰμὴ μετὰ πολλῶν κόπων, γλευασμένοι καὶ ὑβρισμένοι· πολλάκις καὶ τυπτομένους ἡμᾶς ἔλκουσιν ἄκοντας ἔσωθεν»².

Διὰ τῶν εἰσφορῶν τοῦ ἐλληνικοῦ Ἔθνους μεγάλως ἀνεκουφίσθη τότε ἡ Ἀδελφότητι, ἐγένοντο δὲ καὶ τινες ἐπισκευαὶ ἐν τοῖς Προσκυνημασιν, ἀρχομένου ὁμοῦ τοῦ 15' αἰῶνος καὶ πρωτοστατούσης τῆς Γαλλίας, διὰ τῆς ἐν ΚΠόλει Πρεσβείας οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις λατῖνοι

1. De Testa, Recueil des traités de la Porte Ottomane, Paris 1864—94, σ. 15. F. v. Verd y d u V e r n o i s, Die Frage der heiligen Stätten Palästinas, Berlin 1901, σ. 36.

2. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Β, 263.

μοναχοὶ ἀπειραγόμενοι νὰ καταλάβωσι τὰ Προσκυήματα. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης (1608—1644) πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῶν κατεδάπησεν ἄπειρα χρήματα, ἠναγκάσθη δὲ νὰ πωλήσῃ ἱερὰ ἄμφια καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν Πατριαρχικὴν αὐτοῦ μίτραν. Ἡ ἐκποίησης αὐτῶν ἐγένετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔνθα ἔβραιοι καὶ μωαμεθανοὶ ἠγόρασαν αὐτά. Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Γεράσιμος Σπαρταλιώτης (1622—1636) διὰ τῆς συνδρομῆς εὐσεβοῦς τινος χριστιανοῦ ἐξηγόρασε πάλιν αὐτὰ καὶ ἀπέστειλεν εἰς Ἱεροσόλυμα¹.

Δυστυχῶς ὅμως, παρὰ τὰς συντόνους προσπάθειάς τῶν ὀρθοδόξων πρὸς διάσωσιν τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτῶν ἐν τοῖς Προσκυήμασιν, ὁ Γάλλος ἐν ΚΠόλει Πρεσβευτὴς Harlay de Césy τῷ 1625 προὐκάλεσε σουλτανικὸν φερμάνιον ὑπὲρ τῶν λατίνων μοναχῶν ἐν τοῖς Ἁγίοις Τόποις. Τὸ φερμάνιον ἀνεεώθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1630 ἐπιτάσσον ὅτι «ὁ Ἅγιος Τάφος, οἱ δύο θόλοι, ἡ Ἀποκαθήλωσις, ὁ ναὸς τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τῶν τριῶν κλειδῶν τοῦ Σπηλαίου ἀνέκαθεν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς λατίνους, εἶνε δὲ ψευδῆ τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προσαγόμενα ἔγγραφα». Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος συνεταράχθη ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἐκείνης τῶν λατίνων. Ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἀνεπίτυξεν ἀπασαν τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, κατώρθωσε δὲ ὅπως τῷ 1631 ὁ Σουλτάνος Μουράτ δ' (1609—1640) διὰ φερμανίου ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἑλληνας τὰ ὑπὸ τῶν λατίνων ἀρπαγέντα Προσκυήματα. Τῷ 1632 διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐξεδόθησαν ἕτερα τέσσαρα φερμάνια τοῦ Μουράτ, ὧν τὸ ἓν ἀπηγόρευε τὴν λατινικὴν προπαγάνδαν ἐν Παλαιστίνῃ, τὸ ἕτερον ἐπέτρεπε τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπισκευὴν τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ, τὰ δὲ ἕτερα δύο ἀνεφέροντο εἰς τινὰ ἀμφισβητούμενα ὑπὸ τῶν λατίνων σημεῖα. Τὰ φερμάνια ἀπέστειλεν ὁ Κύριλλος Λούκαρις διὰ τοῦ γραμματέως αὐτοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ὁ τοῦρκος δικαστὴς (μουφτής), λαβὼν χρήματα παρὰ τῶν λατίνων, συνέλαβε καὶ ἐφυλάκισεν αὐτόν. Τῇ 10 Ἰανουαρίου 1632 ἀφίκετο εἰς Ἱεροσόλυμα νέος δικαστὴς ὃν εἶχε φιλοδωρήσει γενναίως ὁ Κύριλλος Λούκαρις. Ἄλλ' οἱ λατῖνοι ἔδωκαν εἰς αὐτὸν περισσώτερα καὶ κατώρθωσαν νὰ μὴ ἐφαρμοσθῶσι τὰ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων φερμάνια. Ὁ γραμματεὺς τοῦ Λουκάρεως δραπετεύσας εἰς Δαμασκὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς

1. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1190. Χρυσσοτόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας σ. 684-85.

2. César Famin, Histoire de la rivalité et du protectorat des Eglises chrétiennes en Orient, Paris 1853, σ. 216.217.

ΚΠολιν, κατέστησε γνωστὰ τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις συμβαίνοντα, ταῦτα δὲ κατήγγειλεν ὁ Λούκαρις πρὸς τὸν μ. Βεζύργην Ἰβραΐμ πασᾶν. Ταυτοχρόνως ὅμως καὶ οἱ λατίνοι ἔσπευσαν ἔξ Ἱεροσολύμων ν' ἀποστείλωσιν εἰς ΚΠολιν ἀντιπροσώπους, ἀνέλαβον δὲ τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν οἱ Πρεσβευταὶ τῶν λατινικῶν Δυνάμεων καὶ δὴ ὁ τῆς Ἑνετίας Βάβλος Πέτρος Φοσκαρίνης. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τῆς ΚΠόλεως συνεταιράσσετο ἐκ τῶν δυσαρέστων τούτων εἰδήσεων, ὁ δὲ μ. Βεζύργης κατέστησε προσωπικῶς ὑπεύθυνον τὸν Πατριάρχην Κύριλλον Λούκαριν διὰ τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως. Ὁ Λούκαρις χωρὶς νὰ δειλιάσῃ εἰδοποίησε τὸν Πατριάρχην Θεοφάνη ὅπως σπεύσῃ εἰς ΚΠολιν, ὄντως δὲ ἔφθασεν οὗτος ἐκεῖ τῇ 31 Μαΐου 1633. Οἱ Ἕλληνες εἶχον πεποίθησιν ὅτι ἂν ἐμάνθανε προσωπικῶς τὴν ὑπόθεσιν ὁ Σουλτᾶνος θ' ἀπεδίδεδετο εἰς αὐτοὺς τὸ δίκαιον, διὰ τὴν ὁ μ. Βεζύργης, ἀφθονα λαβῶν χρήματα, ἔμερολόηπται ὑπὲρ τῶν λατίνων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πρεσβευταὶ τῶν λατινικῶν δυνάμεων ὑπεστήριζον τούτους, ὁ Κύριλλος Λούκαρις προὐκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ὀλλανδικῆς Πρεσβείας. Πρὸς τοῦτο καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης ἔγραψε σχετικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἀντώνιον Λεγῆρον παρακαλῶν ἵνα βοηθήσῃ ὁ Πρεσβευτὴς Κορνήλιος Ἅγας τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων¹.

Οὗτος ἐφρόνει ὅτι τὸ ζήτημα ἔδει νὰ λυθῆ συμβιβαστικῶς ὡς πρὸς τὰς κλεΐδας τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, προτεινῶν ὅπως ἔχωσιν εἰς τὴν κατοχὴν αὐτῶν οἱ Ἕλληνες μόνον τὴν μίαν κλεΐδα καὶ συνεπῶς μόνον τὴν μίαν πύλην. Καίτοι δὲ ἀπέχρουν πάντα συμβιβασμὸν οἱ λατίνοι ἐδέχθησαν νὰ μετᾶσχωσι σχετικῆς διασκέψεως ἐν τῇ Ὀλλανδικῇ Πρεσβείᾳ, συγκροτηθείσης τῇ 3 Ἰουνίου 1633. Παρέστησαν δὲ ἀφ' ἑνὸς οἱ λατίνοι κομίζοντες σωρείαν ἐγγράφων καὶ ἔχοντες ὡς διερμηνέα τῆς ἑλληνικῆς τὸν Ἀνδρέαν Βοπα, μεθ' ἑνὸς γιενιτσάρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ δύο Ἕλληνες Πατριάρχαι, ὁ ΚΠόλεως καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, πολλοὶ μοναχοὶ καὶ εἴκοσι περίπου τῶν προκρίτων Ἑλλήνων ΚΠόλεως. Ὁ Κορνήλιος Ἅγας, ἐξετάσας τὰ προσαχθέντα ἔγγραφα, ἐδήλωσεν ὅτι ἔχουσι μὲν δίκαιον οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπέλθῃ συμβιβαστικὴ λύσις τῆς διαφορᾶς. Τὴν πρότασιν ταύτην ἐδέχθη ὁ Λούκαρις, ἀλλὰ κατήγγειλε τοὺς λατίνους ἐπὶ πλαστογραφίᾳ, παρουσιάσας ἀναντιρρήτους ἀποδείξεις. Συγχρόνως ἔψεξεν αὐτοὺς διὰ τὸν διενεργούμενον ὑπ' αὐτῶν προσηλυτισμὸν ἰδίως ἐν Βηθλεέμ: «ὕμεῖς οἱ φράγκοι, εἶπε, παραπλανᾶτε τοὺς ὀρθοδόξους καὶ προσελκύετε αὐτοὺς εἰς τὸν

1. E. L e g r a n d, Bibliographie hellénique (XVII siècle) IV, 502.

παπισμόν, διεστρέψατε ἤδη τὴν Βηθλεέμ, ἰδρύτετε Σχολεῖα διὰ τὰ τέκνα ἡμῶν τῶν ὀρθοδόξων, ἢ ἀποστέλλετε αὐτὰ εἰς Ρώμην..», προσέθηκε δὲ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος θὰ λάβῃ σύντονα μέτρα κατὰ τοῦ σκανδάλου τούτου. Ὁ Κορνήλιος Ἄγας, ἔχων παράπονον κατὰ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως διότι ἀπέστεργε τὴν ἰδρυσιν προτεσταντικῶν Σχολείων, παρετήρησεν ὅτι «ἂν ἄλλοι διδάσκουσι τὰ τέκνα ὑμῶν καὶ ὑμεῖς τοῦτο ἐπιτρέπετε, τὸ ὄνειδος ἀνήκει εἰς ὑμᾶς». Οἱ λατῖνοι ἀπελογήθησαν εἰς τὰς καταγγελίας, ἀποκρούσαντες πάντα συμβιβασμόν, ὅθεν ἀπέτυχεν ὁ σκοπὸς τῆς διαιτητικῆς ἐκείνης συνελύσεως, ἀμφοτέρωθεν δὲ τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν πάλιν εἰς τὰς ὀθωμανικὰς Ἀρχάς. Ὁ ἠγούμενος τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Φραγκισκανῶν μοναχῶν Παῦλος διηγεῖται ὅτι μεγάλα ποσὰ ἐδαπάνησε πρὸς ἐξαγορὰν τοῦ μ. Βεζύρου καὶ ἄλλων ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τοῦ Κράτους¹, οὐχ ἦττον ὁ μ. Βεζύρης ἐν συσκέψει τῶν ἀντιπροσώπων ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἀνεγνώρισεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον δίκαιον. Ὁ Πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας Marcheville ἠπειλήσεν ὅτι θὰ διακόψῃ τὰς σχέσεις πρὸς τὴν τουρκικὴν Κυβέρνησιν καὶ θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Γαλλίαν. Παρὰ τὴν ἀπειλὴν ταύτην οἱ λατῖνοι, ἐπιδιώκοντες τώρα συμβιβασμόν, παρεκάλεσαν τὸν Ἄγγλον Πρεσβευτὴν Rowe νὰ ἐπέμβῃ παρὰ τῷ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Θεοφάνει, ὅστις ἐφαίνετο ἀδιάλλακτος, ἀποκρούων πάντα συμβιβασμόν, ἢ δὲ Αὐστριακὴ Πρεσβεία ἐπίεζε τὸν μ. Βεζύρην ὅπως ἀποφανθῇ ὑπὲρ τῶν λατίνων, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχεν.

Οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ δαπανήσωσι μεγάλα ποσὰ, ὁ δὲ Λούκαρις, πρὸς ἐξέυρεσιν χρημάτων, ἐπέβαλε φόρον ἐπὶ παντός Ἑλληνοῦ 10 ἄσπρων ὑπὲρ τοῦ Παναγίου Τάφου, ἀπειλήσας ἀφορισμόν εἰς πάντα δυστροποῦντα². Γράφων δὲ ὁ Κύριλλος Λούκαρις τῇ 20 Σεπτεμβρίου 1633 πρὸς τὸν Σουηδὸν στρατηγὸν Ἀξέλιον Ὁξενσιέρναν περιέγραψε τὰ μεγάλα δεινὰ τῶν Ἑλλήνων ἐκ τῶν ἀγῶνων τῶν «παπιστῶν» πρὸς κατὰληψιν τῶν προσκηνημάτων τῆς Παλαιστίνης³.

1. Relazione fedelle della grande controversa nata in Gerusalemme circa alcuini Sanctuarii...Lodi 1637, ρωσ. παράφρασις ἐν ταῖς Ἀνακοινώσεσι τῆς ρωσικῆς Παλαιστινείου Ἐταιρείας, τεύχ. Μαρτίου-Ἀπριλίου 1899, σ. 200 ἐξ.

2. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, ἐνθ' ἂν. σ. 1188. Μαξίμου τοῦ Συμαίου, Οἱ ἀπὸ τῆς ἑκτης Οἰκουμ. Συνόδου Πατριάρχαι τῆς Ἱερουσαλὴμ ἄχρις ἔτους 1810 παρ' Α. Π. Κεραμεζί, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ. Σταχυολογίας, σ. 52. 53.

3. Π. Γ. Ζερλέντον, Ἐπιστολαὶ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς Ἀξέλιον Ὁξενσιέρναν, Ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 7.8.

Δὲν ὑπέστησαν καὶ οἱ λατῖνοι εἰς εἰσφορὰς μεγάλων ποσῶν, ἰδίως μεταξὺ τῶν ἐν ΚΠόλει ἰταλῶν, καταρωθῶθη δὲ ὑπ' αὐτῶν τῇ 4 Ὀκτωβρίου 1633 ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐκ τοῦ θρόνου. Ἄλλ' οὗτος ὄχι μόνον ταχέως μετὰ ἑπτὰ ἡμέρας (11 Ὀκτωβρίου) ἀποκατεστάθη εἰς τὸν θρόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς κατάπληξιν τῶν λατίνων ἐπέτυχεν ὅπως τὸ ἐπίμαχον ζήτημα λυθῆ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων.

Τῇ 4 Ὀκτωβρίου 1633 ὁ μ. Βεζύρης Ἰβραῖμ πασᾶς, εἰς ὃν ὀφείλετο ἡ ἀναβολὴ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος, ἀνεχώρει ἐκ ΚΠόλεως διὰ τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν, τὸ γεγονός δὲ τοῦτο διηυκόλυσε τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Σουλτᾶνον Μουράτ, παρακληθέντα ὅπως δεχθῆ εἰς ἀκρόασιν τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Θεοφάνη μετὰ δύο μοναχῶν. Ὁ Σουλτᾶνος ἐδέχθη αὐτοὺς μετὰ πολλῆς εὐμενείας καὶ μετὰ τὴν ἀκρόασιν προέπεμψε τὸν Θεοφάνη εἰς τὸ ἐν Φαναρίῳ Ἀγιοταφικὸν Μετόχιον διὰ τιμητικῆς φρουρᾶς, ὡς ἐγίνετο κατὰ τὴν ἀνάρρησιν τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν. Πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου κατάπληκτοι ἐζήτησαν οἱ λατῖνοι συμβιβασμὸν παρὰ τοῦ Θεοφάνους, ἀλλ' οὗτος ἔμεινεν ἀνένδοτος. Κατώρθωσαν τότε νὰ μετενεχθῆ ἡ ὑπόθεσις εἰς τὸ ἐν Χαλεπίῳ δικαστήριον, ἀλλὰ πρὸς μείζονα κατάπληξιν αὐτῶν ἐδηλώθη ὅτι ὁ Σουλτᾶνος ἠδύοκῆσε ν' ἀναλάβῃ προσωπικῶς τὴν ὑπόθεσιν. Μετὰ τινὰς δὲ ἑβδομάδας ἀνώτερος τοῦρκος ὑπάλληλος μεταβὰς εἰς Βηθλεὲμ ἐσφράγισε τὰς πύλας τοῦ Σηλαιῖου καὶ ἀπεκόμισε τὰς κλεῖδας εἰς ΚΠολιν. Μάτην οἱ πρεσβευταὶ Γαλλίας καὶ Αὐστρίας καὶ ὁ Βάβυλος Ἐνετίας, εἰς οὓς προσετέθη καὶ ὁ τότε ἐν ΚΠόλει εὐρισκόμενος ἑκτακτος ἀπεσταλμένος τοῦ Βασιλέως τῆς Πολωνίας Βλαδισλαύου, προσεπάθησαν ν' ἀναστείλωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ Σουλτᾶνου, ὁ δὲ τῆς Γαλλίας πρεσβευτῆς Marcheville ἀπῆλθεν ἐκ ΚΠόλεως καὶ ἔνεκα ἔριδος πρὸς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Αὐστρίας, διότι ἐν τοῖς ἐν Τουρκίᾳ λατινικοῖς ναοῖς δὲν ἐμνημονεύετο τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ τὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας. Καὶ κατώρθωσαν μὲν οἱ συνησπισμένοι λατῖνοι πρεσβευταὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐκ τοῦ θρόνου κατὰ Μάρτιον τοῦ 1634, ἀλλὰ μετὰ ἕνα μῆνα ἐπανῆλθεν ὁ ἀκατάβλητος Πατριάρχης, ἀπομακρυνθέντος τοῦ παρανόμως καταλαβόντος τὸν θρόνον Ἀθανασίου Πατελλάρου.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον διεξήγετο ὁ πρὸς τοὺς λατίνους ἔνεκα τῶν προσκυνημάτων σφοδρὸς ἀγὼν τῶν Ἑλλήνων, εὖρον καιρὸν οἱ Ἀρμένιοι νὰ προβῶσιν εἰς καταπατήσεις τινὰς ἐν Ἱερουσαλήμ, προκαλέσαντες

κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἁγίου Φωτὸς τοῦ 1634 ιαρχαὸς ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, Ἀξιούντες νὰ τελέσωσιν αὐτοὶ προῶτοι τὴν τελετὴν τοῦ ἁγίου Φωτὸς ἔκλεισαν τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Ἕλληνας νὰ τελέσωσι τὴν τελετὴν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ναοῦ. Ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης μεταβὰς εἰς Ἀδριανούπολιν, ὅπου εὗρισκετο ὁ Σουλτᾶνος, ἐπέτυχεν ἵνα ἀποκρουσθῶσιν οἱ Ἀρμένιοι. Ἄλλ' οὗτοι, ἐπανελθόντος τοῦ Σουλτάνου εἰς ΚΠολιν καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ πρώην διοικητοῦ Ἐρζερούμ Ἀμπαζᾶ πασᾶ, διὰ δαπάνης πολλῶν χρημάτων κατώρθωσαν νὰ ὑπερισχύσωσιν. Οἱ Ἕλληνες ἐπέτυχον ὅπως πληροφορηθῆ προσωπικῶς ὁ Σουλτᾶνος Μουράτ δ'· περὶ τῆς ἀναμίξεως τοῦ Ἀμπαζᾶ πασᾶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν, διὸ καὶ διετάχθη ἡ καταδίωξις αὐτοῦ¹. Ἀποφασίσας δὲ ὁ Σουλτᾶνος νὰ θέσῃ τέρατα εἰς τὰ ζητήματα τῶν προσκυνημάτων, τῷ 1634 ἐξέδωκε τρία φιρμάνια, ἐν μὲν στρεφόμενον κατὰ τῶν Ἀρμενίων, δεύτερον δὲ κατὰ τῶν λατίνων καὶ τρίτον, δι' οὗ ἀνεγνωρίζετο ἔτι ἅπαξ ἡ κυριότης τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ πάντων τῶν Προσκυνημάτων τῆς Παλαιστίνης. Ἀνέλαβε δὲ τότε ὁ Θεοφάνης τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων χορηγῇ ἐτησίως εἰς τὸ ἐν ΚΠόλει τέμενος τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ (Γιενί τζαμί), πατρὸς τοῦ Μουράτ, τὸ ποσὸν τετρακοσίων εἴκοσι ἐνετικῶν φλωρίων ἢ χιλίων γροσίων².

Οὕτως ἐλύθη τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων τῶν Ἁγίων Τόπων ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων τῇ 12 Ἰουλίου 1634 καὶ ἀνεγνώσθησαν ἐπισήμως ἐν Ἱεροσολύμοις τ' ἀνωτέρω φιρμάνια, μετὰ δύο δὲ ἡμέρας παρεδόθη εἰς τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως δλόκληρος, τῇ δὲ ἐπαύριον, 15 Ἰουλίου, καὶ ὁ Ναὸς τῆς Βηθλεὲμ μετὰ

1. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, ἔνθ' ἀν. σ. 86—87. Πρβλ. ἐπιστολὴν τοῦ Ἱεροσολύμων Θεοφάνους πρὸς τὸν τσάρον τῆς Μόσχας, παρὰ Ν. Сapтeяev Σχέσεις τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων πρὸς τὴν ρωσικὴν Ἀρχὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1634, μέχρι τέλους τοῦ 1637. αἰῶνος (ρωσιστί) Πετρούπολις 1895, σ. 74—75.

2. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1188. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Δ, 405—407. F a m i n, Histoire de la rivalité et du protectorat des Eglises chrétiennes en Orient, Paris 1853. σ. 119—120. F. v. Verdy du Vernois, ἔνθ' ἀν. σ. 49. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 500 ἐξ. Καλλίστου Μηλιαράκη, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Β, σ. 66 ἐξ. Τιμοθέου Θέμελη (Πατριάρχου Ἱεροσολύμων), Ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1933, σ. 892.

τοῦ Σηλαιίου τῆς Γεννήσεως, ὅπερ ἀπὸ ἑννέα μηνῶν ἦτο κεκλεισμένον καὶ ἐσφραγισμένον¹.

Ὅν ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐλλήνων ὁ Πρεσβευτῆς τῆς Ὀλλανδίας Κορνήλιος Ἄγας, ὁ δὲ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1635 γράψας πρὸς τὸν Ἀντώνιον Λεγίηρον ἐζήτηε συγγνώμην διότι ἔσπευσε νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ εὐχαριστήσῃ τὸν Πρεσβευτήν². Γράψας δὲ ὁ αὐτὸς Πατριάρχης εἰς Μόσχαν πρὸς τὸν Τσάρον καὶ ἀφηγηθεὶς τὰ κατὰ τὸν διεξαχθέντα ἀγῶνα μετ' εὐγνωμοσύνης ἐξεφράζετο περὶ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ, εἰς τὴν προσωπικὴν ἐπέμβασιν τοῦ ὁποίου ὠφείλετο ἡ ἐπιτυχία³.

Ἄλλ' οἱ λατῖνοι ἐξηκολούθησαν ἀνενδότηως τὸν ἀγῶνα. Κατορθώσαντες δὲ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1635 ν' ἀπομακρύνωσι τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν Κύριλλον Λούκαριν καὶ νὰ ἐγκαταστήσωσι τὸν λατινόφρονα Κύριλλον Κονταρῆν, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν καὶ ἐδαπάνησαν πάλιν ἄπειρα χρήματα, ὑπὲρ τὰς 100.000 φλωριῶν, διὰ τὸν μ. Βεζύρην Ἰβραῖμ πασᾶν καὶ ἄλλους ἀνωτέρους ἀξιωματούχους τούρκους, πρὸς κατάργησιν τοῦ φερμανίου τοῦ 1634. Ἐπενέβησαν ὑπὲρ τῶν λατίνων οὐ μόνον ὁ Πάπας Οὐρβανὸς η', ἀλλὰ καὶ ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ιγ'. (1601—1643), δραστηριώτατα δὲ εἰργάσθη ὁ ἐν ΚΠόλει Πρεσβευτῆς τῆς Αὐστρίας Ροδόλφος Schmidt. Διὰ τοιούτων μέσων κατώρθωσαν οἱ λατῖνοι νὰ προκαλέσωσιν ἐν ἔτει 1636 Σουλτανικὸν Βεράτιον καὶ Φερμάνιον, δι' ὧν κατέλαβον τὰ ἀνωτέρω προσκυνήματα, ἅτινα δῆθεν κατεῖχον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμάρ, τοῦ Ἄραβος κατακτητοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἅτινα κακῶς διὰ τοῦ φερμανίου τοῦ 1634 ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἔλληνας ἐπὶ τῇ βάσει πλαστῶν δῆθεν ἐγγράφων⁴. Ὁ Schmidt ἐπληροφόρησεν, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, ὅτι οἱ λατῖνοι ἐδαπάνησαν ἄνω τῶν 26000 γροσιῶν διὰ τὴν ἀποκτησὶν τῶν σουλτανικῶν τούτων διαταγμάτων. Ὁ θρίαμβος αὐτῶν ὑπῆρξε μέγας, δυστυχῶς δὲ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῶν συνετέλεσαν καὶ οἱ ἐπικρατοῦντες τότε ἐν ΚΠόλει λατινόφρονες, πατριαρχοῦντος τοῦ ἀπὸ Βεροῖας Κυρίλλου Κονταρῆ, ὃν διεδέχθη ὁ Νεόφυτος γ'. (Ἰουν. 1636—Μαρτ. 1637). Ὁ καρδινάλιος Ἀντώνιος Βαρβερίνης, ἀρχηγὸς τῆς ἐν Ρώμῃ Προπαγάνδας, ἠὲχαρίστησε τὸν Schmidt διὰ τὴν συνδρομὴν

1. *Δοσιθέου Ἱεροσολύμων*, ἐνθ' ἀν. σ. 1188. Πρβλ. ἐπιστολὰς τοῦ Θεοφάνους εἰς Μόσχαν παρὰ N. Capturev, ἐνθ' ἀν. σ. 72—73.

2. E. L e g r a n d, ἐνθ' ἀν. IV, 427—428.

3. N. Capturev, ἐνθ' ἀν. σ. 81.

4. T e s t a, ἐνθ' ἀν. III, 317—318.

αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων, ἀπαντήσας δὲ ὁ Schmidt τῇ 20 Σεπτεμβρίου 1636 ἔγραψεν ὅτι ἔπραξε τὸ καθήκον αὐτοῦ, ὅτι αἰσθάνεται μεγίστην εὐχαρίστησιν καὶ ἱκανοποίησιν διότι τὸ γεγονός τῆς ἀνακητέσεως τῶν Προσκυνημάτων ἐπραγματοποιήθη «κατὰ τοὺς πόθους τῆς ἁγίας Ἐδρας» καὶ ὅτι μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεων αὐτοῦ θὰ ἐμερίμνα «πρὸς διατήρησιν τῶν ἀποφασισθέντων ὅπως οἱ Ἕλληνες (περὶ ὧν οὐδὲν λέγεται) μὴ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς Ἁγίους Τόπους»¹. Ὡς ἦτο δὲ ἐπόμενο, ἡ ἀπώλεια τῶν Προσκυνημάτων κατέθλιψε τοὺς Ἕλληνας. Τῇ 12 Ἰανουαρίου 1637 ὁ Ναθαναὴλ Κωνόπιος, γράφων εἰς Γενεύην πρὸς τὸν Ἀντώνιον Λεγῆρον, ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ Ἁγία Βηθλεὲμ κατεῖχετο ὑπὸ τῶν πιστῶν, ὅτι ἀφίκετο ὁ Ἱεροσολύμων Θεοφάνης εἰς ΚΠολιν, ἠλπίζετο δὲ ὅτι ἐμελλον ν' ἀποδοθῶσι πάλιν τὰ Προσκυνηματα εἰς τοὺς Ἕλληνας². Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1637 ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Κύριλλος Λούκαρις πρὸς ἀπεριόγραπτον κατάπληξιν τῶν Λατίνων, παραιτηθέντος τοῦ Νεοφύτου γ'. (Ἰούνιος 1636—Μάρτιος 1637). Ἐκ τῶν πρώτων δὲ μελημάτων τοῦ μεγάλου Ἐθνάρχου ὑπῆρξεν ἡ κατάργησις τοῦ ὑπὲρ τῶν λατίνων Σουλτανικοῦ φερμανίου τοῦ 1636 καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τῆς ἰσχύος τοῦ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων φερμανίου τοῦ 1634. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐν Ρώμῃ προπαγάνδας ἔγραψε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας ὅτι ἐπανελθὼν ὁ «καλβινιστῆς» Κύριλλος Λούκαρις, τῇ ἐνεργείᾳ τῶν «αἰρετικῶν», εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, ὅπως προσβάλη τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν, ἀνενέωσεν ἐκ νέου τὴν διαφορὰν ἐπὶ τῶν Ἁγίων Τόπων ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀνακηθέντων πρὸ διετίας, διὰ δαπάνης μεγαλυτέρας τῶν εἴκοσι καὶ ἕξ χιλιάδων, ἵνα ἀφαιρέσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν Φραγκισκανῶν. Παρεκαλεῖτο λοιπὸν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ὅπως γράψῃ σχετικῶς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον καὶ παράσχῃ ὁδηγίαν εἰς τὸν παρὰ τῇ Υ. Πύλῃ Προσβεντὴν ἵνα ἐνεργήσῃ δραστηριῶς ὑπὲρ τῆς ἰσχύος τῆς τελευταίας κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποφάσεως τοῦ 1636. Ἀλλὰ μάταιαι ὑπῆρξαν αἱ ἐνεργεῖαι αὗται, διότι ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἀντέδρασεν ὅπως πεισθῇ ὁ Σουλτᾶνος Μουράτ ὅτι ἐξαπατηθεὶς ἐξέδωκε τὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἀπόφασιν ἐκείνην. Διὰ νέου Φερμανίου κυριότητος, τοῦ ἔτους ἐγείρας 1047—1637, ὁ Σουλτᾶνος, μετὰ μελέτην τοῦ ζητήματος ὑπὸ τοῦ Σεῖχ-οὐλ-Ἰσάμι Γριαχοῦ, τοῦ Βεζύρη καὶ ἄλλων ἀνωτάτων ὑπαλλήλων, ἐπεκύρωσε τὴν ὑπὲρ τῶν ἔλ-

1. Eudoxiu de Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria Romanilor, Bucuresti 1882, IV, 1, σ. 627.

2. L'ègrand, ἐνθ' ἀν. IV, 493.

λήνων ἀπόφασιν τοῦ 1634. Ἐπὶ τοῦ φερμανίου τούτου ὁ Σουλτάνος ἐπέγραψεν ἰδιοχείρως πρὸς τὸν μουφτιὴν τῆς Ἱερουσαλήμ: «Ἐμοὶ σσεριφιμ μουτζεμπίντζε ἀμουὺλ ἐδέσιν κχιλὰρ ἐδέρσαν μπασινὶ κεσέριμ σοιλὲ μπιλέσιν», ἧτοι «κατὰ τὸν ἱερόν μου ὄρισμὸν νὰ ἐνεργήσῃς τὸ ἐναντίον ἐὰν πράξῃς, σοῦ κόπτω τὴν κεφαλὴν. Οὕτω νὰ γνωρίζῃς»¹. Καὶ ἡ ἀπειλὴ αὕτη τοῦ Σουλτάνου, ὡς παρατηρήθη ἤδη, δὲν ἦτο ἀπλοῦς λόγος, ἀλλ' ἀπόφασις ἀμετάκλητος, «καθὼς τῆς Εἰμαρμένης»². Τὸ Φερμανίον τοῦτο ἐφηροδόθη, παραδοθέντων εἰς τοὺς Ἕλληνας πάντων τῶν Προσκυνημάτων, ἔγραφε δὲ ὁ Ναθαναὴλ Κωνόπιος πρὸς τὸν Ἀντώνιον Λεγῆρον ἐκ ΚΠόλεως εἰς Γενεύην: «ἔστι δὲ καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐνταῦθα καὶ ἐλάβομεν πάλιν, χάριτι τοῦ Θεοῦ, διὰ συνδρομῆς τοῦ ἐκλαμπροτάτου κύρ Κορνηλίου τῆς Ὀλλανδίας, τὴν ἁγίαν Βηθλεέμ, κατησχύνθησαν δὲ μεγάλως οἱ παπίσται»³. Τὸ Φερμανίον τοῦ 1637 προσεβλήθη ὑπὸ τῶν λατίνων, μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Λουκάρεως, ἀλλ' ἐπεκυρώθη διὰ νέου Φερμανίου ἐν ἔτει Ἐγείρας 1048—1639 καὶ ἀπέβη μία τῶν σπουδαιοτέρων βάσεων τῶν νομίμων διεκδικήσεων τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν Ἀγίων Τόπων⁴.

Αἱ λεπτομέρειαι αὗται μαρτυροῦσι τίνα ὄλως ἔξαιρετικὴν σημασίαν εἶχε τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος καὶ τίνες ἀγῶνες, τίνες θυσίαι ἀπλητήθησαν πρὸς διάσωσιν τῶν προσκυνημάτων. Ἄν οἱ λατῖνοι ἐπεκράτουν ἐν τοῖς Ἁγίοις Τόποις, θὰ ἐξηφανίζετο ἡ ὀρθοδοξία ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι ἄνευ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἡ ὀρθοδοξία δὲν θὰ εὔρισκε στήριγμα ἐν αὐτῇ. Ὅθεν τὸ ζήτημα εἶχε γενικώτερον χαρακτῆρα, ὡς τοιοῦτον δὲ διεχειρίσθη καὶ διεξήγαγεν αὐτὸ ἐπιτυχῶς ὁ Κύριλλος Λούκαρις.

Ὁ Ἀντώνιος Λεγῆρος καὶ ἡ «Ὁμολογία».

Ἐν ἔτει 1628, καθ' ὃ ὁ Κύριλλος Λούκαρις καθιέρωσε τὴν ἔκτοτε

1. **Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως**, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Γ, 225—226. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, v, 214. [Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου], Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 332—334. **Καλλίστου Μηλιαράκη**, Ἀρχιμ. Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Β, 71—72. Πρὸκειται περὶ τοῦ φερμανίου οὐχὶ τοῦ 1634, ἀλλὰ τοῦ 1637.

2. **Σ. Βυζαντίου**, Ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐν Ἀθήναις 1862, σ. 403.

3. **Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου**, Ἀπολογία Κυρίλλου Λουκάρεως, ἐν Ἱεροσολύμοις 1905, σ. 3-4.

4. Farnham, ἐνθ' ἄν. σ. 222. F. v. Verdery du Vernois, ἐνθ' ἄν. σ. 49.

ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ χρονολογίαν ἀπὸ Γεννήσεως Χριστοῦ¹. ἀντὶ τῆς ἀπὸ κτίσεως κόσμου, μετέβη εἰς ΚΠολιν ἐκ Γενεῆς ἀποσταλαίς, προσκλήσει τοῦ Ὀλλανδοῦ πρεσβευτοῦ Κορνηλίου Haga, ὁ Ἀντώνιος Λεγῆρος (Leger), ὅστις εὐθὺς ἀμέσως ἐφάνη ὅτι ἐσκόπει εἶτε νὰ ἐλυθήσῃ τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸν Καλβινισμόν, εἶτε νὰ παραστήσῃ αὐτὴν σύμφωνον πρὸς αὐτήν. Τοῦτου ἀνάγκην εἶχεν ἡ προτεσταντικὴ μερὶς τῶν Ἀρμινιανῶν (ἐκ τοῦ Ἰακώβου Ἀρμινίου 1609), εἰς ἣν ἀνῆκεν ὁ Λεγῆρος καὶ ἤτις διεξῆγε σφοδρὸν ἀγῶνα πρὸς τὰς λοιπὰς προτεσταντικὰς μερίδας καὶ πρὸς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν². Παλαιὸς γνώριμος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ὁ Uytenbogaert, καταδιωχθεὶς ὡς ὀπαδὸς τοῦ Ἀρμινίου, περιεφέρετο ἐξόριστος. Προφανῶς ὁ Ἀντώνιος Λεγῆρος, καλβινιστὴς ὢν, ἐξήτησε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ κῦρος τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τοῦ Καλβινισμοῦ.

Τρία δὲ τινα ἐπεδίωξεν, ἥτοι τὴν μετάφρασιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ἴδρυσιν Σχολείων καὶ τὴν ἔκδοσιν Ὁμολογίας πίστεως κατὰ τὰ ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐθιζόμενα³. Ἔνεκα πολλῶν καὶ διαφόρων λόγων πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων θεολόγων καὶ τότε καὶ ὕστερον δὲν ἐθεώρουν ἐπιζήμιον τὴν μετάφρασιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, πολλῶ μᾶλλον ὅτι τότε δὲν ἦτο ἐπαισθητὸς ὁ σκοπὸς τῶν προτεσταντῶν, ζητούντων νὰ ἐμβιάλωσιν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὴν προτεσταντικὴν γνώμην, ὅτι τὰ ζητήματα τῆς θρησκείας δεόν νὰ λύη πᾶς πιστὸς διὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀνευ τῆς παραδόσεως. Ἀλλὰ πλεῖστοι θεολόγοι καὶ τότε καὶ ὕστερον ἀπέστεργον τὴν μετάφρασιν, ὡς ἀπέστεργον καὶ τὴν ἔκδοσιν νέας ὁμολογίας καὶ τὴν ἴδρυσιν προτεσταντικῶν σχολῶν. Τὰς σχετικὰς προτάσεις αὐτοῦ ὁ Λεγῆρος ἤδη ὑπέβαλεν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Γεράσιμον Σαρταλιώτην· πάντως δὲ καὶ εἰς τὸν Κύριλλον Λούκαριν καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Θεοφάνη, προσκαλῶν εἰς κοινὴν σύσκεψιν περὶ ἐνώσεως. Εἶπε γνωστὴ ἡ ἀπὸ 8 Ἰουλίου 1629 ἀπάντησις τοῦ Γερασίμου Σαρταλιώτου, ἀποκρούοντος τὰς προτεσταντικὰς προτάσεις· «ἡμεῖς, ἔγραψεν, ἅτε μηδὲν ὄλας ἀποστατήσαντες τῶν παραδοθέντων ἐγγράφως τε καὶ ἀγράφως τῇ Ἐκκλησίᾳ ὄρων ὑπὸ τῶν ἐγγυτέρων τοῦ

1. Τὴν χρονολογίαν ταύτην ὁ Λούκαρις μετεχειρίζετο ἀπὸ πολλοῦ ἤδη καὶ ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις, ὡς λ.χ. ἐν τῇ ἐν Ἀγίῳ Ὄρει γενομένῃ πράξει τῷ 1613, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν.

2. H. G. Rogge, Arminius und der Arminianismus, ἐν PRE³, II, 103 ἐξ.

3. Legrand, IV, 381. 383. 385.

Χριστοῦ πατέρων καὶ τῆς πρώτης πίστεως, οὔτε ταῖς ἀκοαῖς γοῦν ἐνηχθῆναι τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως ἀνεχόμεθα ὄγομα. Ἄν γοῦν ποθοῦσιν ὑμῖν σκοπὸς ἐστὶν ἀπαρἀλλάκτως δέξασθαι ἅπαντα τὰ παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων παραδοθέντα ἡμῖν, διὰ γραμμάτων δηλώσατε, ἵνα ἐλθόντες σκεψόμεθα τίνι τρόπῳ τὸ πᾶν ἡμῖν ἀνυστὸν γενήσεται· ἄλλως γὰρ εἰς μάτην γενήσεται ἢ συνέλευσις. Περὶ δὲ τῶν φροντιστηρίων, φημί, ἂν μὲν οἷόν τε τούτοις ἐπιστατεῖν ὀρθοδόξους παιδοτριβίας καὶ γυμναστάς εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς δόγματα, καλὸν ἢ ἐπίνοια· ἄλλως δὲ καὶ ἐνὸς μόνου ἑτεροδόξου διδάσκειν ἂν ἐν τούτοις ἐπαγγελομένου, οὐ δέχομαι· κρεῖττων γὰρ μετ' εὐσεβείας ἀμαθία, ἢ ὡς τὰ πολλὰ ὁ κατὰ Θεὸν συνέξευκται ζῆλος, ἢ ἐπιστήμη μετὰ δυσσεβείας καὶ Θεοῦ ἀπαλλοτριούσα¹. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι ὁ Γεράσιμος Σπαρταλιώτης, ὅστις στενῶς συνειργάζετο μετὰ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, ρητῶς ἀπέκρουε τὴν μετάφρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴν ἴδρυσιν Σχολείων ὑπὸ προτεσταντῶν καὶ πρὸ πάντων τὴν ἔκδοσιν Ὁμολογίας πίστεως.

Ἄλλὰ παραδόξως πως μῆνάς τινας, πρὶν ἢ λάβῃ τὴν ἀπάντησιν ταύτην, καὶ δὴ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1629, ἐδημοσίευσεν ἐν Γενεύῃ ὁ Λεγῆρος ὁμολογίαν πίστεως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Confessio fidei reverendissimi domini Cyrilli Patriarchæ Constantinopolitani nomine et consensu Patriarcharum Alexadrini et Hierosolymitani aliarumque Ecclesiarum Orientalium antistitum scripta Constantinopoli mense Martio 1629*. Ἐν τέλει τῆς ὁμολογίας ὑπῆρχε δῆλωσις τοῦ Κορνήλιου Ἁγὰ περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς². Ὁρισμένως δὲ ὁ Κορνήλιος Ἁγὰς γράφων (1629) εἰς Γενεύην παρίστα ἤδη καὶ τὸν Λούκαριν καὶ τὸν Γεράσιμον Σπαρταλιώτην καὶ πολλοὺς ἱεράρχας καὶ λογάδας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνουσ ὡς ἀποδεξαμένους τὸν προτεσταντισμὸν. «*Et quamvis fundamenta quae antehac jacta fuerunt adhuc latent, nec vulgo apparent, tamen cum rev. patr. Constantinopolitanus et Alexandrinus alii que nonnulli praecipui praclati et antistites graecae Ecclesiae lumine evangelii illu-*

1. Αὐτόθι, IV, 385-9. L. Allatii, De Ecclesiae occid. atque orient. perp. consensione σ. 1013-17. Πρβλ. **Κ. Σάθα**, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 401. **Ι. Καρμίρη**, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, Ἀθήναι 1937, σ. 199-202 σημ. **Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου**, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σ. 683.

2. Legrand, I, 267. Ἀναμφιβόλως ἢ Ὁμολογία ἐξεδόθη ἐν Γενεύῃ, Legrand, I, 216. 316. R, Schlier, ἐνθ' ἀν. σ. 35.

strati sunt non parva mihi spes affulget»¹, Περιέργον ὅτι δὲν ἀναφέρει ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ρητῶς καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Θεοφάνη ὡς προτεσταντίζοντα. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ὁμολογίας μνημονεύεται καὶ αὐτός.

Ἡ Ὁμολογία, περιέχουσα 18 ἄρθρα καὶ 4 ἐρωτήσεις, ἐξαιρέσει τῶν ἄρθρων 1, 7, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ 6, εἶναι προτεσταντική. Τὰ ἄρθρα 2 καὶ 7 περιέχουσιν εἰδικώτερον καλβινικὴν διδασκαλίαν, ἡμικαλβινικὴν δὲ τὰ ἄρθρα 4, 5, 8, 16 καὶ 18, ὡς καὶ αἱ ἐρωτήσεις 1, 2, 4. Τὸ ὄλον πνεῦμα τῆς Ὁμολογίας εἶναι καλβινικόν². Ὡς ἦτο δὲ ἐπόμενον ἡ Ὁμολογία προῦξένησε γενικὴν ἐκπληξιν. Πρῶτοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Λουκάρεως εἶπον ὅτι πρόκειται περὶ πλαστογραφίας. Τῇ 27 Ἰουνίου 1629 ὁ van Tilen δι' ἐπιστολιμαίας διατριβῆς, ἣν ἐπηκολούθησαν ἕτεροι δύο, ὑπέδειξεν, ὅτι μόνος ὁ Ἄγας δύναται νὰ δέχεται ὡς σοβαρὸν τοιοῦτο ἔγγραφο, «ὄπερ ἀναμφιβόλως ἐπλαστογραφῆθη ὑπὸ πειναλέου τινὸς Ἑλλήνου ἐπὶ σκοπῷ τοῦ καταστῆσαι πιστευτὸν τοῖς Ὀλλανδοῖς ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὁμολογεῖ τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτοὺς πίστιν»³. Τὴν αὐτὴν ἐξέφρασαν γνώμην καὶ ἄλλοι λατῖνοι, ὡς ὁ Ἐπίσκοπος F. de la Beraudière⁴ καὶ Ἑλληνες, ὡς δεινὸς παπολάτρης Ματθαῖος Καρυοφίλλης⁵. Εὐνόητον ἦμως, ὅτι οἱ Λατῖνοι καὶ λατινόφρονες εἶχον δύο σταθμὰ ἐν τῇ σκοτεινῇ ὑποθέσει τῆς Ὁμολογίας· τὸ μὲν δῆλ. ἀπέκρουον αὐτὴν ὡς ἔργον τοῦ Λουκάρεως, τὸ δὲ ἐχρησιμοποιοῦν αὐτὴν κατ' αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτὸν ὡς αἱρετικὸν καὶ μόνον ἕνεκα τῶν πρὸς τοὺς προτεσταντὰς σχέσεων. Ὁ κατὰ τὸ 1629 μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρέσβυς τῆς Αὐστρίας Ροδόλφος Schmidt ἔγραψεν εἰς τὴν Κυβέρνησην

1. Legrand IV, 382· πρβλ. IV, 270-271. A. Palmieri, ἐνθ' ἀν. σ. 469. 470. M. Jugie, Theologia dogmatica christianorum orientaliū, I, Parisiis 1926, σ. 505-7.

2. Δημ. Σ. Μπαλάνου, Ἡ Ὁμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἀθήναι 1906. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ Λουκάρεως Ὁμολογία, Ἀθήναι 1907. Ἰεζεκ. Βελανιδιώτου, Ὁ ἐθνομάρτυς Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις, Ἀθήναι 1906, σ. 5 ἐξ. καὶ ἀλλαχοῦ. Χρυσσοτόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας κατὰ τὸν 15^{ον} καὶ 16^{ον} αἰῶνα (Ἀνακοίνωσις ἐν τῷ Α'. Συνεδριῷ τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας) Ἐν Ἀθήναις 1937, σ. 7. Ἰ. Καρμίρη, Ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας, Περιοδ. «Ἐκκλησία» ΙΣΤ, 1938, σ. 147. Τοῦ αὐτοῦ: Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 207 ἐξ.

3. Legrand, I, 268.

4. Legrand, I, 269.

5. Legrand I, 268. 269.

σιν αὐτοῦ: «ἀπὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξεώς μου ἔμαθον ὅτι ὁ τότε Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις Κρής ἀνῆκεν οὐ μόνον εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν καλβινιστῶν, παραδιδόμενος ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ὀλλανδοῦ πράκτορος Κορηγίου Ἐγγαίου εἰς ἐπικίνδυνα τεχνάσματα παρὰ τῆ Πύλῃ, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἀλληλογραφίαν καὶ συνενοήσεις μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Σουηδίας Γουσταύου Ἀδόλφου, ὃν ἀνεγνώριζε καὶ ἐθεώρει ὡς ἀμύντορα καὶ προασπιστὴν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας¹. Τηλικούτων δὲ θόρυβον προὔξενησαν οἱ ἰησοῦται διὰ τῶν διαδόσεων περὶ τῆς ὁμολογίας, ὥστε κατὰ Μάϊον τοῦ 1630 διὰ πραξικοπήματος ἀπειραδῆσαν νὰ καθαιρέσωσι τὸν Λούκαριν τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος, καὶ ν' ἀναδείξωσι Πατριάρχην τὸν μητροπολίτην Χαλκηδόνος Ἰσαάκ, «ὃς συνωμόσατο καὶ συνεφώνησε μετὰ τοῦ τρισκαταράτου καὶ ἀναθεματισμένου στραβοῦ Ἀμασείας Γρηγορίου ἐν ἅπασι τοῖς ἀθεμίτοις ἐκείνου ἔργοις». Ἀλλ' ἡ Σύνοδος τῶν Ἀρχιερέων συνελθούσα ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ πατριάρχου κατεδίκασεν αὐτὸν καὶ εἰς Καισάρειαν ἐξώρισεν². Οὕτω δὲ καὶ τὴν φορὰν ταύτην οἱ ἐχθροὶ τοῦ μεγάλου Πατριάρχου ἀπέτυχον³.

Τοῦτο ἦτο, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐκδήλωσις τῆς γνώμης, ἣν εἶχεν ἡ ὀρθόδοξος ἱεραρχία περὶ τοῦ Λουκάρεως. Συγχρόνως δὲ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης, ἀποκρούων τὰς περὶ αὐτοῦ διαδόσεις τῶν ἰησοῦτων, περιφανῶς διεκήρυττε τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ Λουκάρεως καὶ τὴν ἀγιότητα αὐτοῦ, ἐπέξηγει τὰς πρὸς τοὺς προτεστάντας σχέσεις: «ἀπλῶς εἰπεῖν μήτε Πατριάρχῃ μήτε ἄλλῃ τινὶ τῶν γραικῶν κοινωνία πίστεως λουτήροις ἢ καλβίνοις πεφανέρωται, καίπερ πολλάκις τοῖς ἐν ταῦθα πρέσβεσιν, οἷα καὶ ἄλλοις πολλοῖς χρώμεθα φίλοις, τοῦ καιροῦ οὕτως ἀπαιτοῦντος⁴. Δυστυχῶς δὲ ὁ καιρὸς ἀπῆτει καὶ αἱ δειναὶ τῆς Ἐκκλησίας περιστάσεις συνετέλουν νὰ μὴ ἀποκηρύξωσιν οἱ Πατριάρχαι ἐγγράφως τὴν κακόβουλον Ὁμολογίαν. Οὐδὲν ἔγραψε κατ' αὐτῆς ὁ Γεράσιμος Σπασταλιώτης, οὐδὲν ὁ Θεοφάνης, οὐδὲν ὁ Λούκαρις, ἔξ

1. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria romanilor, IV, 1, σ. 682.

2. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Δ, 19.

3. Semnoz ἐνθ' ἀν. σ. 101.

4. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Θεοφάνους Ἱεροσολύμων Ἐγκύκλιος κατὰ λατίνων ἐπιστολή. «Ἱερὸς Σύνδεσμος» Ἀθηνῶν IB' 1917, ἀριθμ. 282—288-289. Legrand II, 70—72. Μελετίου Ἀθηνῶν, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Γ, 447. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, πρόλογος εἰς Μελετίου Συρίγου, Κατὰ τῶν Καλβινικῶν κεφαλαίων, ἐν Βουκουρεστίῳ 1690, σ. 5-6. Legrand II, 467.

ονόματος τῶν ὁποίων καὶ ἐκ συμφωνίας, δῆθεν, ἐξεδόθη. Λέγομεν δὲ τοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων μόνον ἐγγράφων· διότι τίς οἶδεν ἂν μὴ διεμαρτυρήθη λ. χ. ὁ Σπαρταλιώτης. Τί δὲ νὰ πιστεύσωμεν; τὴν πρὸς τὸν Λεγῆρον ἐπιστολὴν αὐτοῦ ἢ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ὁμολογίας καὶ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Ἁγα ὅτι ὁ Σπαρταλιώτης ἦτο προτεστάντης; Λέγομεν λοιπὸν ὅτι οἱ Πατριάρχαι ἐσιώπησαν, διότι ἐκτὸς τῶν περὶ Λουκάρεως δηλώσεων τοῦ Θεοφάνους καὶ τῆς πληροφορίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Συνόδου τοῦ 1672 ὅτι ἐνόρκως αὐτὴν ἀπεικήρυξε, στερούμεθα ἄλλων ἐγγράφων. Ἡ σιωπὴ τῶν Πατριαρχῶν ἦτο ἡ πρώτη μεγάλη ζημία τοῦ Λουκάρεως, ὅστις καὶ πρότερον ἔτι ὡς καλβινιστῆς διεφημίζετο, νῦν δ' ἐκακολογεῖτο ὑπὸ τοῦ Ματθαίου Καρυοφίλλου, γράψαντος τῷ 1631 τὴν ἀναίρεσιν τῆς ὁμολογίας, ὡς «προδότης τῆς πίστεως, προδότης τῶν Ρωμαίων»¹.

Ὁ Λούκαρις εἶχε ἀνάγκη μεγάλης προσοχῆς. Ἐπρεπε νὰ προσέχη ἰδίως τὸν «κακὸν αὐτοῦ δαίμονα», τὸν Ἀντώνιον Λεγῆρον, ὅστις δραστηριώτατα ἐπελήφθη τῆς διαδόσεως προτεσταντικῶν ἰδεῶν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Διέσπειρε καλβινικά; Ὁμολογίας εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ Κατηχήσεις, ὁ ἴδιος ἤρξατο συλλέγων χωρῖα τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἀπόδειξιν τῶν προτεσταντικῶν ἰδεῶν καὶ συγγράφων πραγματείας κατὰ τοῦ δόγματος τῆς «μετουσιώσεως». Περὶ τοῦ δόγματος τούτου συνεζήτησε μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Χῖος ἱατροφιλόσοφος Γεώργιος Κορέσιος, οὗτινος εἶχε ἐκδώσει ἀντιπαπικὴν πραγματείαν ὁ Λούκαρις. Τὸ δόγμα τῆς μετουσιώσεως ἦτο τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας ἐν τῇ Δύσει· τοῦτου δ' ἔνεκα καὶ ἐξ Ἀγγλίας σύλλογός τις θεολόγων ἐζήτησε νὰ μάθῃ τὸ φρόνημα τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Κορέσιος ἔγραψεν «ἀπολογίαν... πρὸς τὸν ἐν Ἀγγλίᾳ τῶν σοφῶν σύλλογον ὡς ἐκ μέρους τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κληρικῶν». Ὑπῆρξε δὲ ὁ Κορέσιος διαπρεπὴς θεολόγος, καίτοι ἄγαν σχολαστικός, «ἀμφίβιος» κατὰ τὸν παπιστὴν συμπολίτην αὐτοῦ Ἀλλάτιον, ὡς κυμαινόμενος μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ παπισμοῦ. Ὁ Κορέσιος μεγάλως ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν ἐλλήνων θεολόγων τοῦ 15' αἰῶνος². Ἐτι περισσότερον ἐπέδρασεν

1. Πρβλ. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἱστορικὰς μελέταις σ. 229.

2. Legrand IV, 407, *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Βιβλιογραφικὸν σημείωμα περὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως «Ν. Ἡμέρα» 1903 ἀριθμὸς 1489.

3. Legrand, III, 255-272. *Κ. Ἀμάντου*, Γεώργιος Κορέσιος, Περιοδ. «Ἀθηνᾶ», 46, 1935, σ. 196, ἴδε τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.

ὁ Μελέτιος Συρίγος. Γεννηθεὶς ἐν Ἡρακλείῳ τῆς Κρήτης τῷ 1585, ὁ Συρίγος ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ Μελετίῳ Βλαστῷ κατ' ἀρχάς, ὕστερον δὲ εἰς Ἑνετιαν μεταβάς παρὰ τῷ Θεοφίλῳ Κορυδαλλεῖ, πρὸς ὃν, δυστυχῶς, ἦλθεν εἰς ἔριδας. Συμπληρώσας τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν Παταυῖῳ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ ἐγένετο ἱεροκλήρυξ ἐν τῇ Μονῇ Ἀγγαράθου. Κηρύσσων ὁμοῦς συγχρόνως καὶ ἐν Ἡρακλείῳ ἤλεγχε τοὺς λατίνους. Τοῦτου δ' ἕνεκα ἐφυλακίσθη ὑπὸ τοῦ ἑνετοῦ διοικητοῦ· ἀλλὰ δραπτεθείσας μετέβη πρὸς τὸν Λούκαριν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐξηκολούθησε κηρύττων. Νῦν πρόσεκάλεσεν αὐτὸν ὁ Λούκαρις εἰς Κων/πολιν ἵνα κηρύττη οὐ μόνον κατὰ τοῦ παπισμοῦ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ¹.

Διότι παρίστατο νῦν ὡς ἐπικίνδυνος ἐχθρός, ὑπούλως προσπαθῶν νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ τοῦ Ἀντωνίου Λεγγήρου, ὅστις μετὰ τοῦ Κορηγίου Ἄγα δὲν ἔπαυσε τὰ πάντα μηχανευόμενος. Μὴ δυνηθεὶς νὰ λάβῃ ἐπίσημον τῆς Ἐκκλησίας συγκατάθεσιν εἰς τὰ σχέδια αὐτοῦ καὶ ἐκδώσας ἤδη τὴν καλβινικὴν ὁμολογίαν ἐξ ὀνόματος τῶν τριῶν Πατριαρχῶν, ἐστράφη πρὸς τοὺς ἰδιώτας. Οὕτω δὲ εὔρε τὸν ἐκ Καλλιπόλεως Μάξιμον, ὅστις ἀνέλαβε νὰ μεταφράσῃ τὴν ἁγίαν Γραφήν. Τῆς μεταφράσεως ταύτης, δι' οὗς ἀνωτέρω εἶπομεν λόγους, πιθανῶς συμμετέσχε καὶ ὁ Λούκαρις², ἀλλ' οὗτος ἠρνήθη νὰ ἰδρῦσῃ

1. Αὐτόθι II, 470-472.—*Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Ἱερουσαλήμ 1907, σ. 2. 11 ἐξ *Α. Παπαδοπούλου—Κεραμέως*, Σημειώσεις περὶ τῶν ὁμιλιῶν Μελετίου Συρίγου ἐν Δελτίῳ ἱστορ. καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος B (1887) σ. 236. *Κ. Δουβουλιώτου*, Μελέτιος Συρίγος, Ἀθῆναι 1914. J. Pargoire, Meletios Syrigos sa vie et ses seuvres, «Echos d' Orient» XI, 1908, σ. 264 ἐξ. XII, 1909, σ. 17 ἐξ.

2. Πρβλ. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Συμμετοχὴ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐν τῇ μεταφράσει τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Ἱστορικαὶ μελέται σελ. 234-244. Ἡ μετάφρασις ἐδημοσιεύθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως περιέχουσα, ἐκτὸς τοῦ Προλόγου τοῦ Μαξίμου Καλλιπολίτου, καὶ Ἐγκύκλιον αὐτοῦ συνιστώσαν αὐτήν. Ὑπέλαβον δὲ τινες ὅτι ὁ Λούκαρις ἐν προτεσταντικῷ πνεύματι συνέστησεν αὐτήν, διότι ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ Μαξίμου ὑπάρχει καὶ ἡ φράσις «κάθε πρᾶγμα ὅπου δὲν εἶναι ἐκ πίστεως εἶναι ἁμαρτία, ἡ δὲ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ· κάθε πρᾶγμα λοιπὸν ὅπου εἶναι ἐξω τῆς θείας Γραφῆς, οὐκ ἐκ πίστεως ὄν, ἁμαρτία ἐστίν» (Le grand, I, 363). Ἀλλὰ τοιαύτας γενικὰς ἐκφράσεις ἠδύνατο νὰ εὔρη τις ἐν τοῖς συγγράμμασι πλείστων θεολόγων. Ἐπειτα δὲ ὁ Πρόλογος δὲν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Μαξίμου. Ἡ Ἐγκύκλιος αὐτοῦ, Le grand, I, 370-375 δὲν περιέχει τοιοῦτό τι.

προτεσταντικά Σχολεία· διότι ταῦτα ἔμελλον ν' ἀνατρέψωσιν ἤδη ἄρ-
δην τὸ μέγρι τοῦδε ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἔργον αὐτοῦ, τῶν δὲ δεινῶν
πολεμίων, τῶν ἰησοῦιτῶν καὶ λατινοφρόνων, οἵτινες, δυστυχῶς ἀνεν-
δότως ἐξηκολούθουν τὸ ἔργον αὐτῶν, ἔμελλε νὰ πυκνώσῃ τὰς τάξεις.

Ὁ Λούκαρις προέβλεπε τὴν μέλλουσαν νὰ ἐξεγερθῆ κατ' αὐτοῦ
θύελλαν. Τὴν θλιβερὰν δὲ κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτοῦ ὡς
ἀρχηγοῦ αὐτῆς ἐξεικόνισεν ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Γουσταῦν
Ἀδόλφον βασιλέα τῆς Σουηδίας (1611-1632), ἐκ τοῦ ὁποίου, ὡς γνω-
στόν, ἐξηγοῦται ἡ τύχη τοῦ προτεσταντισμοῦ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν
ἐποχὴν. Ὁ Ἀδόλφος πρὸ ἐτῶν εἶχε προαπαστείλει διὰ τοῦ εἰς Κων-
σταντινούπολιν ἀποσταλέντος πρεσβευτοῦ αὐτοῦ Παύλου Στρασβούργου
ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λούκαριν, ὅστις ἀπαντήσας τῇ 11 Ἰουλίου τοῦ
1632 ζωηρότατα διεξετραγώδησε τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ
τὰς κακουργίας τῶν ἰησοῦιτῶν, παραβαλὼν ἑαυτὸν πρὸς πρόβατον,
ἀγόμενον εἰς σφαγὴν¹. Συγχρόνως δὲ διὰ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Γου-
σταίου Ἀδόλφου Ἀξελίου Ὁξεσιέρνα ἐπεμψεν εἰς αὐτὸν χειρόγρα-
φον περιέχον ὑπόμνημα εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ, παρακαλῶν ἵνα ἐκ-
τυπωθῆ². Αἱ σχέσεις τοῦ Λουκάρεως πρὸς τὸν γενναῖον λουθηρανὸν
ἡγεμόνα τῶν Σουηδῶν ὑποδηλοῦσιν ἐπὶ τίνι σκοπῷ ἐξήτει τὴν προ-
στασίαν τῶν προτεσταντῶν. Εἶχεν ἀνάγκη τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ βοή-
θειας πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Δυ-
στυχῶς ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκόμενος Ἀντώνιος Λεγῆ-
ρος ἠθέλησε νὰ ὠφελθῆ τὴν ἀνάγκη ταύτην ὑπὲρ τοῦ προτεσταντι-
σμοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐπίεξε τὸν Πατριάρχην ἵνα προβῆ εἰς πράξεις ἐπι-
ζημίους διὰ τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ὁ Λεγῆρος κατώρθωσεν ἤδη
νὰ ἐκδώσῃ ὁμολογίαν. Ἀλλ' αὕτη λατινιστὶ ἐκδοθεῖσα ὠφέλησε μόνον
τὸν προτεσταντισμὸν ἐν τῷ πολέμῳ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐν τῇ Δύσει ἀντι-
πάλων. Ἐπρεπε νὰ ἐκδοθῆ ὁμολογία ἑλληνιστὶ ἵνα εἰσδύσωσιν εἰς τὸν
ἑλληνικὸν λαὸν ἰδέαι προτεσταντικαί. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου
ἀδιαπαύστως συνεννοεῖται ὁ Λεγῆρος μετὰ τῶν ἐν Γενεύῃ θεολόγων.
Ἀλλὰ βεβαίως μόνον διὰ τῆς ὁμολογίας ὁ προτεσταντισμὸς δὲν ἠδύ-
νατο νὰ ἐπικρατήσῃ ἢ μετάφρασις τῶν ἁγίων Γραφῶν ἐβράδυνεν, ὁ

1. Βελοῦδου, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα σ. 35-38. Pichler σ. 159-162.

2. Π. Ζερλέντου, Ἐπιστολαὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως πρὸς Ἀξέλιον Ὁ-
ξεσιέρναν (Ἀθήναι 1903) σ. 4-6. Πρβλ. Χρυσσοτόμου Παπαδοπούλου, Σχέ-
σεις Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς Γουσταῦν Ἀδόλφον Β' τῆς Σουηδίας, Περιοδ.
«Θεολογία», Ἀθηνῶν, ΙΒ'. 1934, σ. 289-291.

δὲ Λούκαρις ἠρνεῖτο νὰ ἰδρῦση σχολεῖα προτεσταντικά¹. Ἡ ὅλη δρα-
σις αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ἀπὸ ὀρθοδόξου ἐπόψεως
ἄψυγος². Κατὰ τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Σύνοδον τοῦ 1672 «οὐδέποτε ὡς
καλοῦντόφρων ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐγνωσθῆ Κύριλλος... Ἀλε-
ξανδρείας γὰρ Πάπας μετὰ Μελέτιον γεγωνῶς καὶ ψήφῳ κοινῇ τοῦ ἐν
Κωνσταντινουπόλει Κλήρου εἰς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον
μετατεθείς, οὔτε ἐν Συνόδῳ οὔτε ἐν Ἐκκλησίᾳ, οὔτε ἐν οἴκῳ ὀρθο-
δόξου τινὸς καὶ τέλος εἶπεν οὔτε κοινῶς οὔτε κατ' ἰδίαν εἶπεν ἢ ἐδί-
δαξέ τι ὀπωσοῦν, ἐξ ὧν ἐκεῖνον πρεσβεῦειν οἱ ἐναντία φασίν»³. Ἐκή-
ρυττεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος καὶ κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ κατὰ τοῦ προτε-
σταντισμοῦ, εἰς ἔλεγχον τοῦ ὁποίου ἐκόσμηι τὸ Πατριαρχεῖον δι' ἁγίων
εἰκόνων, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ πατριάρχου Θεοφάνους. Τὰς ἁγίας
εἰκόνας καὶ ἐσέβητο καὶ ἠσπάζετο καὶ τοὺς ἄλλως φρονοῦντας αἰρετι-
κοὺς κατέκρινε καὶ ἀνεθεμάτιζε, συνίστα τὸ μυστήριον τῆς ἑξομολογή-
σεως, καὶ αὐτὸς αὐτὸ τελῶν προσωπικῶς ἔσωζε πλείστους ὀρθοδόξους.
Μεγαληγῶρος καὶ ἐμφανέστατα ἐκήρυττε τὴν ἀληθῆ περὶ τῆς θείας
Εὐχαριστίας διδασκαλίαν⁴.

Ἀναμφιβόλως ταῦτα πάντα καὶ ἔβλεπε καὶ ἤκουεν ὁ Λεγῆρος· δι'
αὐτῶν ἐπειθετο ὅτι ἡ εἰσαγωγή τοῦ προτεσταντισμοῦ ἦτο ἀδύνατος.
Ἐν τούτοις ἔβουλοῦτο τὴν Ὁμολογίαν, ἔχων ἐν αὐτῇ συμπράκτορα
τὸν Ναθαναὴλ Κωνῶπιον, ὅστις ἀναφανδόν, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ,
μᾶλλον δ' ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ἐξ ἐλατηρίων ταπεινῶν, ἀπεδέχετο τὰς προτε-
σταντικὰς ἰδέας τοῦ Λεγῆρου⁵. Ἦτο δὲ καὶ ἀντιγραφεὺς αὐτοῦ⁶. Τίς

1. O Ph. Meyer, Lukaris K. PRE³, XI, 688 στηριζόμενος εἰς χωρίον
τι τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ναθαναὴλ Κωνῶπιου πρὸς τὸν Λεγῆρον, (Legrand
IV, 493), φρονεῖ ὅτι ἰδρῦθησαν Σχολεῖα, ἀλλὰ τὸ χωρίον δηλοῖ μᾶλλον ὅτι ἐγι-
νετο μελέτη περὶ ἰδρύσεως τοιούτων Σχολείων, θὰ ἴδωμεν δὲ περαιτέρω σαφεῖς
ἐνδείξεις ὅτι προτεσταντικά Σχολεῖα δὲν ἰδρῦθησαν.

2. Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1630 ἐξέδωκε Σιγίλλιον ὀνομάζον Μετόχιον τῆς
ἐν Ἄνω Μ. Λαύρας τὸ ἐν Σκοπέλῳ νεόκτιστον Σταυροπήγιον Μονῆριον τοῦ
ἁγ. Μιχαὴλ Συνάδου (Ἀρχιμ. *Κολλινίκου Δελικάνη*, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων
τ. Α', Κων/πολις 1902) σ. 9. Περὶ τῶν πράξεων καθόλου τοῦ Κυρίλλου ἐπὶ
ἐκκλησιαστικῶν διοικητικῶν ζητημάτων ἴδε *Μ. Γεδεῶν*, Κύριλλος ὁ Λούκα-
ρις «Ἐπετηρὶς Κρητικῶν Σπουδῶν», σ. 326 ἐξ.

3. E. Kimmel, Monumenta fidei Ecclesiae Orientalis, I, 339 ἐξ. Ἰ.
Μεσολωρᾶ, Συμβολικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τὰ Συμβο-
λικὰ βιβλία, Ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 61.

4. Legrand II, 70-72. IV, 113.

5. E. Legrand, V, σ. 294-299.

6. Πρβλ. τὸ Βιβλιογραφικὸν σημείωμα ἐν «Ν. Ἡμέρα» 1903. ἀριθμ. 1489.

υπήρχεν ἡ σχέσις τοῦ Λουκάρεως πρὸς τὰ βυσσοδομούμενα δύσκολον νὰ ξεκαριβωθῆ. Διότι αἱ σωζόμεναι πρὸς τὸν Λεγῆρον καὶ πρὸς τοὺς Καλβινιστὰς τῆς Γενεύης ἐπιστολαὶ αὐτοῦ ἀντιφάσκουσι πρὸς ὅ,τι δημοσίᾳ ἔπραττε καὶ ἔλεγε, ἀντιβαίνουσι δηλ. πρὸς αὐτὰ τὰ γεγονότα. Οὕτω φέρεται ἐπιστολὴ τοῦ Λουκάρεως πρὸς τὸν καλβινιστὴν θεολόγον Διόδατον (Diodati) γεγραμμένη τῷ 1632, ἐν ἧ λέγει ὁ Λούκαρις, ὅτι αὐτὸς συνέγραψεν Ὁμολογίαν, ἣτις χειρόγραφος ἐκυκλοφόρησεν ἐν πολλοῖς ἀντιτύποις μέχρις αὐτῆς τῆς Ρώμης, ὅτι ἠρωτήθη ὑπὸ τοῦ Γάλλου Πρεσβευτοῦ ἂν αὐτὸς εἶνε ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς καὶ ὡμολόγησε τοῦτο, ὅτι εἰς πολλὰ ἀντίγραφα ἔθηκε τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ, ὅτι ταῦτα εὐρίσκοντο εἰς χεῖρας πολλῶν, ὅτι, τέλος τὴν Ὁμολογίαν ἐκήρυττεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος¹. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ τελευταία φράσις πλαστογραφικῶς προσετέθη ὑπὸ τῶν πρώτων ἐκδοτῶν τῆς ἐπιστολῆς² ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἔνεκα τοῦ πρὸς ἀλλήλους λυσσώδους πολέμου προτεσιάνται καὶ λατῖνοι προέβαινον, δυστυχῶς, εἰς πλαστογραφίας, ἀλλ' αὕτη ἡ ἐπιστολὴ ὀλόκληρος εἶνε «ἀντίγραφον» τοῦ Ἀντωνίου Λεγῆρου! Εὐκόλον δὲ νὰ πεισθῆ τις ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, ὅτι πρόκειται περὶ σκοτεινῆς ὑποθέσεως καὶ ὅτι δὲν εἶνε δυνατὸν ὁ αὐτὸς Λούκαρις νὰ εἰργάζετο δημοσίᾳ μὲν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, μυστικῶς δὲ νὰ συνεννοηται μετὰ τῶν προτεσιαντῶν καὶ ψευδῶς νὰ γράφῃ πρὸς αὐτούς, ὅτι πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς Ὁμολογίας διέδιδεν αὐτῆς τ' ἀντίγραφα. Οὐδ' ἠγνῶει ὁ Λεγῆρος ὅτι τοῦτο ἦτο ψεῦδος.

Εἰς ἐποχὴν τόσον ταραχώδη διὰ τὸν Λούκαριν, πλήρη φημῶν καὶ ὑποψιῶν κατ' αὐτοῦ, ἔχοντος μεγάλην ἀνάγκην ἐπιμελεστάτης προφυλάξεως κατὰ συκοφαντιῶν, μωρόν, τῇ ἀληθείᾳ, ἔργον θὰ ἦτο ἡ σύνταξις καὶ διάδοσις ὁμολογίας. Ἐπὶ πλέον ἔργον οἰκτροῦ ψεύδους, ἀνάξιον τοῦ Λουκάρεως, ὅστις ἀδιαλείπτως ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας εἰργάζετο. Τοῦτο πάντως δέον νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν φερομένων ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Λεγῆρον καὶ ἄλλους προτεσιαντίας. Παράδοξον, τῇ ἀληθείᾳ, εἶνε καὶ ὅπως ἀπίστευτον τὸ ὅτι ὁ Λούκαρις, ἐν μέσῳ ἀνεκλαλήτων βασάνων καὶ θλίψεων διατελῶν, μετὰ τινα χρόνον, ἐν πικρᾷ ἔξορίᾳ εἶχε τὴν ἐγκληματικὴν ψυχραιμίαν οὐδὲν ἕτερον νὰ πράττῃ ἢ νὰ ἐκδηλοῖ τρυφεράν πρὸς τὸν καλβινισμὸν συμπάθειαν, περὶ οὐδὲν ἕτερον ν' ἀσχολῆται ἢ δημοσίᾳ, δῆθεν, ὁ τόσον ἐπιφυλακτι-

1. Legrand IV, 401-406. Aymon 27-36. Πρβλ. Pichler ἐνθ' ἀν. σ. 152-55.

2. Legrand, IV, 403.

κὸς Λούκαρις νὰ συζητῆ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους κατὰ τρόπον σκανδαλώδη περὶ δογματικῶν ζητημάτων, νὰ ὑβρίζῃ θεολόγους ὀρθοδόξους καὶ νὰ ἐμπαίξῃ τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, νὰ παρακαλῆ τὸν Λεγγήρον καὶ τοὺς λοιποὺς προτεστάντας ὅπως διακηρύξωσιν ὅτι εἶναι καθ' ἑαυτοὺς. Ταῦτα δὲ γράφων μυστικῶς πρὸς τοὺς προτεστάντας, ἄνευ βεβαίως προηγουμένης συμφωνίας ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ δὲν θὰ ἐδημοσιεύοντο, ἐν ᾧ ἠδύνατο νὰ δημοσιευθῶσιν ἀμέσως, δημοσίᾳ μὲν ν' ἀποκηρύττῃ συγχρόνως τὸν καθ' ἑαυτοῦ καλβινισμόν καὶ νὰ ἐργάζεται ἀκαμάτως ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, μυστικῶς δὲ νὰ βεβαιῶι ὅτι ἐντὸς μικροῦ ὁ ἕλληνας λαὸς μέλλει ν' ἀποδεχθῆ τὸν καθ' ἑαυτοῦ καλβινισμόν! Πῶς ἠδύνατο ὁ Λούκαρις τοιαύτας νὰ γράφῃ ἐπιστολάς χωρὶς νὰ φοβῆται τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν καὶ πῶς διέδιδεν ἐνυπόγραφα ἀντίγραφα τῆς ὁμολογίας πρὸς τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς, ἐν ᾧ μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς ἔμελλεν αὐτὴν ἐνόρκως ν' ἀποκηρύξῃ;

Ἡ ὁμολογία συνετάχθη ἀναμφιβόλως ἐν τῇ Ὁλλανδικῇ Προεβείᾳ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Βελγικῆς ὁμολογίας¹, κατὰ σαφειάτας ἐνδείξεις τοῦ Ναθαναὴλ Κωνωπίου, ὅστις ὑπῆρξεν ἀντίγραφεὺς αὐτῆς². Τὸ ἀντίγραφον τοῦ Κωνωπίου σώζεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Γενεύης, ἐν ἧ σώζεται καὶ ἕτερον ἀντίγραφον γενόμενον ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Σωφρονίου³. Ἄλλ' ἐπὶ πλέον ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Ὁξφόρδης, τῆς Γενεύης καὶ τοῦ Leyden σώζονται «αὐτόγραφα» τοῦ Κυρίλλου («ὁ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης οἰκείᾳ χειρὶ ἔγραψα») ἅτινα διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων! Τὸ πρῶτον ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Leyden ἐκδοθὲν «αὐτόγραφον» παρουσιάσθη ὡς «tiré d' un manuscrit grec original du Patriarche de Constantinople Cyrille Lucar»⁴, τὸ δὲ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Γενεύης σωζόμενον «αὐτόγραφον» φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Αὐτόγραφον, Confessio Cyrilli Patriarchae gr. sine loci scripturae manu propria autoris ex Museo D. Dodati in bibl. publ. translata autoritate publica». Ἐν τέλει αὐτοῦ σημειοῦται: «Τὸ παρὸν ἀντίγραφον συμφωνεῖ τῷ διὰ χειρὸς ἡμετέρας χαραχθέντι πρωτοτύπῳ, ἐν ᾧ οὕτω κεῖται κατὰ λέξιν τὰ ἄνωθεν, καὶ μηδεὶς ἀμφιβαλέτω. Κύριλλος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως». Ἐν τῇ Ἄνα-

1. Ph. Meyer ἐνθ' ἀν. σ. 688. Ὁ Pichler (ἐνθ' ἀν. σ. 191) φρονεῖ ὅτι ὡς βάσις ἐτέθη ἡ Confessio Gallicana.

2. Legrand IV, 504—512.

3. Χρυσόστομος Α. Παπαδοπούλου, Ἀπολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως Ἱερουσαλήμ 1905 σ. 12—13.

4. A y m o n ἐνθ' ἀν. σ. 137—298.

τολῆ οὐδὲν οὐδέποτε παρουσιάσθη χειρόγραφον τῆς ὁμολογίας, οὐδ' ἐν Ρώμῃ· διότι τῷ 1631 γράφων ὁ Καρσοφίλλης καὶ ὑβρίζων τὸν Δούκαριν ἠρνεῖτο, οὐχ ἦτιον, ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξε συγγραφεὺς τῆς ὁμολογίας. Τὸ τῆς Γενεύης «αὐτόγραφον» ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Λεγῆρου εἰς τὸν Deotati «ἑλληνιστί», κατὰ τὰ πρακτικὰ δὲ τοῦ ἐπιμεληθέντος τῆς ἐκδόσεως συλλόγου τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Γενεύης μεταφράσθη ἐν Γενεύῃ εἰς γαλλικὴν καὶ λατινικὴν γλῶσσαν¹, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1632, ἀλλὰ πρὸ τριετίας εἶχεν ἐκδοθῆ τὸ λατινικὸν κείμενον μεταφρασθὲν συγχρόνως εἰς γαλλικὴν, ἀγγλικὴν καὶ γερμανικὴν γλῶσσαν². παραδόξως δὲ πως ὁ συγγραφεὺς τῆς ὁμολογίας βεβαιοῖ ὅτι «τὴν ἀνωθεν ὁμολογίαν λατινιστὶ πρῶτον συγγράψαντες τό γε νῦν εἰς τὴν ἡμετέραν φράσιν μετεγλωττίσαμεν κατὰ λέξιν ὡς κεῖται ἐν τῷ λατινικῷ κειμένῳ. Καὶ ἐν ᾧ ἡ πρώτη ἐκδοσις ἔλεγεν ὅτι ἡ ὁμολογία ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐκ συμφωνίας καὶ τῶν ἄλλων Πατριαρχῶν, ἡ δευτέρα ἐκδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου γενομένη τῷ 1633 ἔφερον ἐπιγραφὴν ξενίζουσαν καὶ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἔτι φράσιν μετὰ λατινικοῦ κειμένου καὶ προλόγου τοῦ Deotati καὶ τοῦ Le Clerc, «Ἐκκλησιαστικὴ ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κύριλλος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τοῖς ἐρωτῶσι καὶ πυνθανομένοις περὶ τῆς πίστεως καὶ θρησκείας τῆς τῶν Γραικῶν, ἦτοι τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, πῶς δηλονότι περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως φρονεῖ, ἐν ὀνόματι κοινῶς τῶν χριστιανῶν ἀπάντων ἐκδίδωσι σύντομον ὁμολογίαν ταύτην εἰς μαρτύριον πρὸς τε θεόν, πρὸς τε ἀνθρώπων, εἰλικρινεῖ συνειδήσει, οὐδεμιᾶς ἄνευ προσποιήσεως». Ἐναμφιβόλως ἐπίσημον πατριαρχικὸν ἔγγραφο, ὡς παρουσιάζεται ἡ ὁμολογία, ἔπρεπε νὰ ἔχη διάφορον καὶ ἑλληνικωτέραν ἐπιγραφὴν, ἔπρεπε νὰ καταγραφῆ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πατριαρχείου προσυπογραφομένον ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων³. Ἐν ᾧ δὲ ἡ πρώτη ἐκδοσις τῆς ὁμολογίας ἔλεγεν ὅτι ἐγένετο τῇ συμφωνίᾳ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν, ἡ δευτέρα ἐκδοσις παρουσιάζει τὸν Δούκαριν ὑπευθύνως ἐκδίδοντα αὐτὴν ἕξ ὀνόματος ἀπάσης τῆς Ἐκκλησίας.

1. Legrand I, 317. 318. Ὁ Legrand παραθέτει (σ. 319) καὶ τὴν πρῶτην σελίδα τοῦ «αὐτογράφου».

2. Ὁ Ph. Meyer (ἐνθ' ἀν. σ. 688) ἠερίθησε 19 μεταφράσεις καὶ ἐκδόσεις τῆς Ὁμολογίας.

3. *Ἱ. Μεσολογῶ*, Συμβολικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τὰ Συμβολικά βιβλία (Παράρτημα τοῦ Α'. Τόμου) Ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 14 ἐξ.

Ἐπιστολὴ τοῦ Λουκάρεως πρὸς τὸν Γαβριήλ
(Gabrol) Bethlen.

Κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος τῆς πρώτης δημοσιεύσεως τῆς Ὁμολογίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἔγραψεν οὗτος σπουδαιοτάτην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἡγεμόνα Γαβριήλ (Gabrol) Bethlen (†1629) μαρτυροῦσαν τὸ πραγματικὸν αὐτοῦ φρόνημα περὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ὁ Γαβριήλ Bethlen ἐν ἀρχῇ τοῦ 17^{ου} αἰῶνος (1614) κατώρθωσε ν' ἀνεγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας ὡς ὑποτελὴς ἡγεμὼν τῆς Τρανσυλβανίας¹. Τοιοῦτος ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας. Ἄλλ' ἐπεδίωξεν ὕστερον τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν διανοηθεὶς νὰ ἰδρῦσῃ ἰδίαν ἡγεμονικὴν δυναστείαν, καταλαμβάνων προσέτι τὴν Οὐγγαρίαν καὶ ἀνακηρυσσόμενος βασιλεὺς αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο μετῆλθε πολιτικὴν ἄγαν ριψοκίνδυνον. Παρὰ τῶν ἐχθρικῶν τῇ Αὐστρίᾳ Δυνάμεων, καὶ δὴ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἐλάμβανε χρηματικὰς ἐπιχορηγήσεις, ἵνα ἐνοχλῇ τὴν Αὐστρίαν διὰ πολεμικῶν ἐπιθέσεων, συμπράττων μετὰ τῶν Προτεσταντῶν. Ἀδιαλείπτως δὲ κατήγγελλεν ἢ διέβαλλε τὴν Αὐστρίαν παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ, ὑποστηριζόμενος ἐν Κπόλει ὑπὸ τῶν Προεσβευτῶν Ἀγγλίας καὶ Ὁλλανδίας. Τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν αὐτοῦ ὡς ἡγεμόνος ἐξεργάγη ὁ τριακονταετής πόλεμος, οὗτινος μετὰ πρωτοφανοῦς συμμετέσχε τόλμη. Παρέστη εἰς μέσον ὡς προστάτης τοῦ Προτεσταντισμοῦ, als Hort des Protestantismus², καὶ συνεδέθη μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας, συζευχθεὶς μάλιστα τὴν θυγατέρα τοῦ κόμητος Βραδεμβούργου Αἰκατερίνην. Κατὰ δὲ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς Δανίας καὶ τῆς Σουηδίας, αἵτινες, ὡς γνωστόν, συμμετέσχον αὐτοῦ. Τῷ 1629 αἱ πολεμικαὶ αὐτοῦ ἐπιτυχίαι καὶ ἡ μετὰ τῆς Αὐστρίας εἰρήνη ἐνέβαλον εἰς αὐτὸν τὴν σκέψιν νὰ κηρύξῃ τὸν Προτεσταντισμὸν ὡς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν Τρανσυλβανίᾳ. Ἐκεῖ ὁ Προτεσταντισμὸς εἶχε διαδοθῆ τὸ πρῶτον τῷ 1521, ὅτε ἔμποροὶ τινες ἐκ Hermanstadt μετήνεγκαν συγγράμματα τοῦ Λουθήρου. Ἀλλὰ κατεδιώχθη ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Οὐγγαρίας, ἰδίως τοῦ Λουδοβίκου Β' (1516—1526). Βραδύτερον εἰργάσθη, κυρίως ἐν Kronstadt, ὁ Ἰωάννης Honter (†1549).

1. Τὰ κατὰ τὸν Γαβριήλ ἢ Gabor Bethlen ἴδε παρὰ Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris 1844, τ. II σ. 480 καὶ ἰδίως παρὰ J. W. Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, Gotha 1840—63, τ. III σ. 692 ἔξ. τ. IV σελ. 240—264.

2. Zinkeisen ἐνθ' ἄν. τ. IV σελ. 380.

Οἱ κατὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ διωγμοὶ ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ 1557, ὅτε ἐκηρύχθη θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἐν Τρανσυλβανίᾳ, ἧς μέρος τῶν κατοίκων ἐδέχθη τὸν Προτεσταντισμόν. Τὸ λοιπὸν μέρος ἀπετελεῖτο οὐ μόνον ἐκ λατίνων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὀρθοδόξων βλάχων¹. Ἐπὶ τούτων ὁ ἡγεμὼν Γαβριὴλ Bethlen διενεοήθη νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν Προτεσταντισμόν.

Ἐχων δὲ ἀνάγκην τῆς συγκαταθέσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Λουκάρεως ἀπετάθη πρὸς αὐτὸν δι' ἐπιστολῶν, ὧν τὸ περιεχόμενον γίνεται δῆλον ἐκ τῆς ἐξῆς ἀπαντήσεως τοῦ Λουκάρεως²: «Γαληνότητε Ἠγεμῶν. Ἐκ τῶν προσφάτων ἐπαναληπτικῶν τῆς Ὑμετέρας Γαληνότητος γραμμάτων, καθὼς καὶ ἀπὸ στόματος τοῦ κυρίου Πρεσβευτοῦ, μετὰ λύπης ἐγνωμεν τὴν κατάστασιν τοῦ κλήρου τῶν ἀξέστων καὶ ἀμαθῶν καὶ τῇ ἐπικρατείᾳ τῆς Ὑμ. Γαληνότητος ὑποκειμένων ἄκρως ἐπιβλαβῶν καὶ ὀνειδους προξένων βλάχων ἱερέων, ἧτις εἰς τοσοῦτον ἤδη ἐξίκετο, ὥστε οὐδὲ κἂν ν' ἀναγινώσκωσι, πολλῶ δ' ἔλαττον νὰ ἐννοῶσι καὶ νὰ διδάσκωσι τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον ἱκανοὶ εἶσιν» ἐξ ἧς καταστάσεως, καθὰ ὀρθῶς ἡ Ὑ. Γαληνότης ὑποδεικνύει, εὐλόγως προκύπτει ἀξιοθρήνητος ἄκρα διαφορὰ τῶν ἡθῶν καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἡμετέρας ἐπιτεινομένη. Κατὰ συνέπειαν λύπη βαθεῖα συνέχει τὴν ψυχὴν καὶ τὸν κάλαμον ἡμῶν καί, ἂν δὲν ἐπίεξεν ἡμᾶς καὶ τοὺς οἰκοῦντας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ὁμοθρήσκους ἡμῶν ὑψίστη ἀθλιότης, θὰ ἐσπεύδομεν νὰ μεταβῶμεν βεβαίως ἐκεῖσε, ὅπου τοσοῦτον ἀναγκαῖα ἀποβαίνει ἡ ἀνακάθαρσις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἡθῶν. Ἀλλὰ παρῶν ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ κράτος διαρκῶν, ὡς ἐκ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἦν πρεσβεύομεν, ὑπονοιῶν οὐδ' ἀφθονοῦμεν τοιούτων ἀποστόλων, εἰς οὓς νὰ δυνάμεθα νὰ ἐμπιστευθῶμεν τὴν θεραπείαν τηλικαύτης διαφθορᾶς καὶ παραμελήσεως τῆς πίστεως. Ἀνακουφίζει δὲ ἡμᾶς ἡ ὑπόσχεσις τῆς Ὑμετέρας Γαληνότητος, ἣ τινι ὁ Κύριος τὴν προστασίαν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων λαῶν ἐνεπιστεύθη, περὶ παροχῆς ἀπλέτου τῆς εὐμενεῖας καὶ προστασίας αὐτῆς τῷ ἀθλίῳ τούτῳ λαῷ καὶ τοῖς ἱερεῦσεν αὐτοῦ. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν ὅρον, ὃν ἡ Ὑ. Γαληνότης οἶονεῖ εἰς ἀμοιβὴν τῆς εὐμενεῖας Αὐτῆς ταύτης ἔθετο καὶ

1. J. H. Kurtz, Lehrburch der Kirchengeschichte¹⁴, Leipzig 1906, II, 1. σ. 132. 133.

2. Αὕτη ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῆς ἐν Βουδαπέστη Οὐγγρικῆς Ἀκαδημίας ἐν Török, Magyarok, Törtelmeli Emlekek Okmanitar, Pest, 1869 τ. IV σ. 137—140 καὶ μετὰ ἑλληνικῆς μεταφράσεως ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» XXVIII (1907) 43 σ. 633—636.

ὄν τινα ἐν ὑψίστῃ ἔχεμυθεία ἐν ταῖς πρὸς ἡμᾶς ἐπιστολαῖς ἀνέγραψεν, οὗτος τοιαύτης ἐστὶ φύσεως, ὥστε ἀδυνατοῦμεν νὰ κατανοήσωμεν ταῦτα εὐκρινῶς. Ἀλλά, καὶ ἂν διευτυποῦτο οὗτος εὐκρινέστατα, ὅμως τὰ καθήκοντα τοῦ ὑπεράτου πατριαρχικοῦ ἀξιώματος θὰ παρεκώλυον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς κατανοήσεως αὐτοῦ. Ὅθεν εὐχερῶς δύναται νὰ συμπεράνη ἡ Ὑ. Γαληνότης, ὅτι οὐδαμῶς δυνάμεθα νὰ παράσχωμεν ἀπροκαλύπτως τὴν συνδρομὴν ἡμῶν εἰς ἔργα τοιαῦτα. Κατανοοῦμεν βεβαίως τὴν δήλωσιν τῆς Ὑ. Γαληνότητος, ὅτι ἐλπίζει ἐπὶ τὴν εὐχερεστέραν ἐπίτευξιν τοῦ σκοπομένου. ἂν ὁ ἐπίσκοπος τῶν μερῶν ἐκείνων Γεννάδιος τύχη παρ' ἡμῶν καὶ τοῦ ἐλαχίστου ἐπιδοκιμαστικοῦ νεύματος, καθὼς καὶ τὸ ὅτι ὁ αὐτὸς Γεννάδιος ραδίως πεισθήσεται τόσον πρὸς τὸ τηρῆσαι σιωπὴν, ὅσον καὶ πρὸς τὸ ἐνεργῆσαι, ἐὰν ἡμεῖς καμψύσωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ βύσωμεν τὰ ὄτα καθ' ὅσον καὶ αὐτοὶ οἱ χρησιμοῖ ἔχουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ ἀπόρητα αὐτῶν. Κατανοοῦμεν ἐπὶ τούτοις καὶ τὸ ὅτι ὁ κραταιότατος Αὐτοκράτωρ τῶν Ὀθωμανῶν οὐδὲν παρεμβαλεῖ πρόσκομμα εἰς τὰ σχέδια τῆς Ὑ. Γαληνότητος, καθ' ὅσον ἔξαρκεῖται νὰ ᾧσι πιστοὶ οἱ ὑποκείμενοι αὐτῷ λαοί, οἱ πρεσβεύοντες διάφορον τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείαν. Ἄν ὅμως ἡ ἀναμφισβήτητος συναίνεσις αὕτη ἔξαρκῆ, ἵνα πείσῃ τὸν βλαχικὸν λαόν, ὅπως, παρορῶν πάσας τὰς λοιπὰς θρησκευτικὰς κοινωνίας, ἐκὼν ἀσπασθῆ μόνην τὴν πίστιν ἐκείνην, ἣν εὐσεβῶς πρεσβεύει ἡ Ὑ. Γαληνότης (διότι πρόδηλον ἡμῖν ἐστίν, ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν πόθον τῆς Ὑ. Γαληνότητος), περὶ τούτου καθ' ἀνάγκην ἔχομεν ἐνδοιασμούς, καθ' ὅσον τὸ πρᾶγμα, ἄνευ ζημίας τῶν λοιπῶν θρησκευτικῶν κοινωνιῶν, τῶν διαβιουσῶν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ τῆς Ὑ. Γαληνότητος καὶ τῶν αὐτῶν ἀπολαουσῶν δικαίων, καθὼς καὶ ἄνευ συγχύσεως καὶ ὀργασμοῦ τῶν πνευμάτων, ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῆ. Πρὸς εὐχερῆ ἄλλως τε καὶ ἥρεμον ἐπίτευξιν τούτου θὰ ἔδει νὰ διασπασθῶσι, πρὸ παντός, οἱ στενώτατοι, καίπερ ἀφανεῖς, δεσμοὶ τοῦ αἵματος καὶ τῆς συμπαιθείας τῶν ἐν Τρανσυλβανίᾳ βλάχων πρὸς τοὺς ἐν ταῖς χώραις τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας οἰκοῦντας. Τοῦτο ὅμως οἱ γειτνιάζοντες ταῖς χώραις ταύταις ἡγεμόνες οὐδέποτε ἀνεχθήσονται καὶ τὸ μάλιστα βέβαιόν ἐστίν, ὅτι παρεμβαλοῦσι προσκόμματα, ἂν μὴ διὰ τῶν ὄπλων, πάντως ὅμως διὰ μυστικῶν παρορμήσεων. Δὲν ἀρνούμεθα μὲν, ὅτι ἡ θρησκεία ἐκείνη, τὴν τὴν ὁποῖαν ἡ Ὑμ. Γ. καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ αὐτῆς πρεσβεύει, ἐστὶ καθόλου χριστιανικὴ καὶ οὐχὶ ἐθνικὴ· ἀλλ' ὁμολογουμένως αὕτη διαφέρει, ἐν τοῖς οὐσιώδεσι, τῆς πίστεως, ἣν ὁμολογεῖ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκ-

κλησία (ἧς τινος ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἔσμεν ὁ Πρωθιεράρχης), πολλῶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς διδασκουμένης ὑπὸ τῆς Ρώμης καὶ ἦτις, κατὰ τὴν ὁρθὴν σκέψιν τῆς Ὑμετ. Γαληνότητος, βροίθει πλανῶν. Ἐπιστέλλει ἐν ταύτῳ ἡ Ὑμ. Γ., ὅτι οἱ βλάχοι ἱερεῖς καὶ καλόγηροι τῶν ὑποκειμένων Αὐτῇ χωρῶν εἰσι πάντῃ ἄθρησκοι καὶ ὅτι αἰρετώτερόν ἐστιν, ἵνα προσβέωσι θρησκείαν, ἔστω καὶ πεπλανημένην, κατὰ τὴν κρίσιν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, παρὰ νὰ μὴ ἔχωσιν ὀλοσχερῶς τοιαύτην. Ἄλλὰ τίς δύναται ἀρνηθῆναι, ὅτι ταῦτόν ἐστι τὸ προσβέειν θρησκείαν σφαλερὰν πρὸς τὸ μὴ προσβέειν ὅλως τοιαύτην; Ἄν ὁ δυστυχῆς οὗτος λαός, ὁ πάσης ὁρθῆς διδασκαλίας ἄμοιρος, ἐξ ἀμαθείας ἢ ἐξαναγκασμοῦ— ὄντινα ὅμως δὲν πιστεύομεν ἐφαρμοζόμενον ἐν ταῖς χώραις τῆς Ὑμ. Γ.—μεταστῆ εἰς τὴν πίστιν Αὐτῆς, τοῦτο, ἐκ τῆς μεγάλης τοπικῆς ἀποστάσεως καὶ τῆς ἀσθενείας τῶν ἡμετέρων μέσων, βεβαίως ἀδυνατοῦμεν νὰ παρακλύσωμεν οὐδὲ ἐπιτέτραπταί τις ἡμῖν ἑτέρα, πλὴν τῆς τοῦ λόγου, ἄμυνα. Ἄλλὰ τὸ νὰ παρὰσχῶμεν κρύφα ἢ ἀναφανδὸν τὴν ἡμετέραν συνδρομὴν πρὸς τοιαύτην λιποταξίαν, θὰ ἦν ἀμάρτημα, ὅπερ δὲν θὰ ἠδύναντο ν' ἀπαλείψωσι πάντα τὰ ἐπὶ τῆς γῆς βασανιστήρια. Ἀποδεχόμεθα πάντως τὴν γνώμην τῆς Ὑμ. Γ., ὅτι εὐτυχέστερά εἰσι τὰ κράτη ἐκεῖνα, ἐν οἷς, ὡς οἶδόν τε, ἐλάσσονες θρησκευτικαὶ διακρίσεις ὑφίστανται καὶ ὅτι ἐν τῇ ἐπιδιώξει τούτου ἔγκειται ὁ λόγος καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος τῆς ὑπάρξεως τῶν βασιλευόντων Ἡγεμόνων. Ἐπιτρέψατε ὅμως νὰ θεωρήσω τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὡς γνώμονα τῶν ἡγεμονευόντων, ἀλλ' οὐδέποτε καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸν παράγγελμα, καθόσον οὐδὲ ὅλως ἐπιτρέπεται ἡμῖν, χάριν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν μεγίστων, νὰ θυσιάζωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς πολιτικὸς ὑπολογισμούς, διότι ἡ ψυχικὴ σωτηρία προεξέχει τῆς ἐπιγείου εὐημερίας. Οὐδ' ἀμφισβητοῦμεν τὴν ἀλήθειαν τῆς διαβεβαιώσεως ἐκείνης τῆς Ὑμ. Γ. τῆς σφαιροστάτης ἡμῖν, ὅτι ὁ κραταιότατος βασιλεὺς τῆς Σουηδίας, ὁ Γαληνότατος δούξ τοῦ Βραδεμβούργου, ὡς καὶ πλείστοι ἄλλοι ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας, δὲν θὰ δυνηθῶσιν νὰ μὴ ἐπικροτήσωσι τὴν πρόθεσιν ταύτην τῆς Ὑμ. Γ. Πλὴν ἀλλὰ τὸ ἀρέσκον τοῖς πολλοῖς καὶ ὡς σωτηριωδέστατον αὐτοῖς φαινόμενον, δυνατὸν νὰ μὴ ἦ τοιαύτης φύσεως, ὥστε ἐπιζήμιον ν' ἀποβαίῃ ἑτέροις. Τί λοιπὸν τὸ πρακτέον καὶ τί τὸ ἀποφευκτέον ἐν τοιαύτῃ πραγματίῳ καὶ γνωμῶν διαφορᾷ, κάλλιστα διαγιγνώσκει ἡ περίνοια τῆς Ὑμ. Γ. Ἡμεῖς δὲν θ' ἀντιστώμεν εἰς τὸ μοιραῖον, καθόσον οὐκ ἔστιν ἴδιον ἡμῖν ἢ χρῆσις ἐπιγείων ὄπλων θὰ ἱκετεύσωμεν ὅμως τὸν Κύριον, ὅπως πολυεσπλάγγως καταπέμψῃ

ἐπὶ μὲν τὸν ἄθλιον τοῦτον λαὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν ᾧ εὐρηται πᾶσα ἀλήθεια καὶ γνῶσις, τὰς δὲ ἡμέρας τῆς Ὑμ. Γ. περιφρουρῆσαι σινεῖς ἀπὸ παντὸς ἀνιαροῦ. Τῆς Ὑμ. Γαληνότητος προθυμότητος † ὁ Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος». Ἡ ἐπιστολὴ φέρει ἡμερομηνίαν «Ἐν Κωνσταντινουπόλει 2 Σεπτεμβρίου 1629» μετὰ τοῦ ὑστερογράφου : «Τηρήσωμεν ἔσασι ἐν ἔχεμυθείᾳ τὰ μυστικῶς γραφέντα».

Ἄλλ' ἡ ἔχεμυθεια ἤδη αἴρεται καὶ ἡμεῖς γνωρίζομεν τὰς μυστικὰς σκέψεις καὶ τὰ πραγματικὰ φρονήματα τοῦ μεγάλου Πατριάρχου. Θαυμασμοῦ ἄξιος εἶνε πρὸ παντὸς ὁ ζῆλος αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἐπιθυμεῖ νὰ μεταβῆ ὁ ἴδιος εἰς Τρανσυλβανίαν, ἢ ν' ἀποστείλῃ διδασκάλους καὶ κήρυκας, ἀλλὰ λυπεῖται μὴ δυνάμενος τοῦτο νὰ πράξῃ. Μεταβαίνων ἐκεῖ θὰ εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Ὅθεν ὑπὲρ ταύτης συνηγορεῖ μετὰ πολλῆς λεπτότητος καὶ προσοχῆς ἀποκρούων τὰς προτάσεις τοῦ Γαβριὴλ Bethlen. Ἐκ βαθείας συναισθήσεως τοῦ υπερτάτου πατριαρχικοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ εὐθύνης, ἀποκρούει τὴν πρότασιν. περὶ προδοτικῆς συγκαταθέσεως, ἔστω καὶ σιωπηλῆς, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἰς Τρανσυλβανίαν. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Bethlen, ὅτι ὁ Λούκαρις οὐδὲν θὰ ἔπασχεν ἀπὸ μέρους τοῦ Σουλτάνου κακόν, ὅτι ἡ Τουρκία θὰ ἠνείχετο τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐν χώρᾳ διατελούσῃ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς, ὅτι πρὸς εὐκόλον ἐπικράτησιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἀπαιτεῖται ἡ πατριαρχικὴ συναίνεσις, ἀποκρούονται δι' ὀρθῶν παρατηρήσεων, ἔχουσῶν, ἐν μέρει, χαρακτῆρα ἀπειλῆς περὶ ἐνδεχομένων ταραχῶν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Τρανσυλβανίᾳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς. Ἀναιροῦνται τὰ πολιτικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Bethlen. Δὲν ἀρνεῖται ὁ Λούκαρις, ὅτι ὁ Προτεσταντισμὸς εἶνε θρησκεία χριστιανικὴ καὶ ὄχι ἐθνικὴ, συνομολογεῖ, ὅτι ἡ διδασκαλίᾳ τῆς Ρώμης βρίθκει πλανῶν. Ἄλλ' ὁ Προτεσταντισμὸς, λέγει, «διαφέρει ἐν τοῖς οὐσιώδεσι τῆς πίστεως, ἢν ὁμολογεῖ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία», ἣς αὐτὸς ὁ Λούκαρις εἶνε εἰς τῶν πρωθιεραρχῶν. Ἡ κρίσις τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἶνε, ὅτι οὗτος εὐρίσκειαι ἐν τῇ πλάνῃ, ἀλλὰ προτιμότερον, κατὰ τὸν Bethlen, οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ νὰ γείνωσι προτεστάνται, ἢ νὰ εἶνε μὲν ὀρθόδοξοι, νὰ εὐρίσκωνται δ' ἐν θρησκευτικῇ καταπτώσει. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν εὐρίσκει ὀρθὸν ὁ ὀρθόδοξος Πατριάρχης, διότι «τίς δύναται ἀρνηθῆναι, ὅτι ταῦτόν ἐστι τὸ πρεσβεῖν θρησκείαν σφαλῆρὰν πρὸς τὸ μὴ πρεσβεῖν ὅπως τοιαύτην;» Προτιμότερον, κατὰ τὸν Λούκαριν, νὰ μείνωσιν οἱ βλάχοι «ἄθρησκοι», ὡς

ἐθεώρει αὐτοὺς ὁ Bethlen, ἢ νὰ γίνωσι προτεστάνται. Ἐλπίζει ὁ Λούκαρις ὅτι ὁ Γαβριήλ Bethlen δὲν θὰ χρησιμοποίησιν τὴν ἀμάθειαν τοῦ βλαχικοῦ λαοῦ, οὐδὲ θὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτὸν νὰ δεχθῆ τὸν Προτεσταντισμὸν· ἂν ὅμως τοιοῦτό τι συμβῆ, βεβαίως δὲν θὰ δυνηθῆ διὰ τῶν ὄπλων ν' ἀντιστῆ, χριστιανὸς ἄλλως τε ἂν πρωθιεράρχης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ τὸ νὰ παράσῃ κρούφα ἢ ἀναφανδὸν τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ εἰς τοιαύτην λιποταξίαν τῶν ὀρθοδόξων βλάχων πρὸς τὸν Προτεσταντισμὸν θεωρεῖ ἀμάρτημα, «ὅπερ δὲν θὰ ἠδύναντο ν' ἀπαλείψωσι πάντα τὰ ἐπὶ τῆς γῆς βασιανιστήρια». Ἀποδέχεται τὴν γνώμην τοῦ Bethlen, ὅτι εὐτυχέστερα εἶνε τὰ κράτη, μεταξὺ τῶν ὑπηκόων τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχουσι θρησκευτικαὶ διαφοραί. Ἄλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸν παράγγελμα. Ἐνεκα πολιτικῶν λόγων ἐζήτει ὁ Bethlen νὰ ἐπικρατήσῃ παρὰ πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ ὁ Προτεσταντισμὸς, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης ἀποφαίνεται, ὅτι «οὐδόλως ἐπιτρέπεται ἡμῖν, χάριν ὑλικῶν, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν μεγίστων, συμφερόντων, νὰ θυσιάσωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς πολιτικοὺς ὑπολογισμοὺς, διότι «ἡ ψυχικὴ σωτηρία προεξέχει τῆς ἐπιγείου εὐημερίας». Δὲν διαμφισβητεῖ τὴν γνώμην τοῦ Bethlen ὅτι τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἰς Τρανσυλβανίαν θὰ ἐπικροτήσωσιν οἱ προτεστάνται ἡγεμόνες, «ἀλλὰ τὸ ἀρέσκον τοῖς πολλοῖς καὶ ὡς σωτηριωδέστατον αὐτοῖς φαινόμενον, δυνατὸν νὰ ἦ τοιαύτης φύσεως, ὥστε ἐπιζήμιον ν' ἀποβαίῃ ἐτέροις». Ὁ Προτεσταντισμὸς ἀρέσκει τοῖς πολλοῖς, ἀλλὰ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐπιζήμιος διὰ διὰ τοὺς ὀρθοδόξους. Τοιαῦτα φρονῶν ὁ μεγαλόφρων Λούκαρις ἐπισφραγίζει τὴν ἐπιστολὴν μετὰ πολλῆς λεπτότητος ὑποδηλῶν εἰς τὸν Γαβριήλ Bethlen, ὅτι δέον ν' ἀποστῆ τῆς κακῆς αὐτοῦ προθέσεως. Μὴ δυνάμενος, οὐχ ἤττον, νὰ μεταχειρισθῆ κατ' αὐτοῦ ἐπίγεια ὄπλα, ἐν ἧ περιπτώσει θ' ἀπεπειρᾶτο τῆς πραγματοποιήσεως τῶν σχεδίων αὐτοῦ, ἐπικαλεῖται τὸν ἄνωθεν φωτισμὸν ἐπὶ τὸν ἀτυχῆ βλαχικὸν λαόν.

Ταῦτα δ' ἔγραψεν ὁ Λούκαρις μῆνᾳς τινὰς μετὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς Ὁμολογίας! Ἄνευ περαιτέρω δὲ σχολίων δύναται τις νὰ ἐνοήσῃ τὴν ὅλως ἔκτικτον σημασίαν τῆς πρὸς τὸν Γαβριήλ Bethlen ἐπιστολῆς, ἐν ἧ διαρρήδην ἀποκρούει τὸν Προτεσταντισμὸν καὶ ὑπεραμύνεται τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Οὐδόλως ἐδελεάσθη ἐκ τῶν προτάσεων τοῦ ἡγεμόνος τῆς Τρανσυλβανίας, ἐνῶ ἀπῆτει οὗτος μόνον παρ' αὐτοῦ τὴν σιωπηλὴν συγκατάθεσιν, ἀλλὰ ἀναλαμβάνει ν' ἀπολογηθῆ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, συνυποδεικνύων ὅτι ὁ Προτεσταντισμὸς

εἶνε πλάνη. Εἶχε μὲν ἀνάγκη τῆς προστασίας τῶν Προτεσταντῶν, ὁ δὲ Gabor ἦτο σύμμαχος τοῦ Γουσταίου Ἀδόλφου, βασιλέως τῆς Σουηδίας, πρὸς ὃν διετέλει εἰς σχέσεις ὁ Λούκαρις· ἀλλ' οὐδαμῶς ἐδέχεται τὴν προστασίαν ταύτην ἀντὶ τῆς προδοσίας τῆς Ὁρθοδόξιας. Καὶ πολιτικοὶ ἔτι ὑπολογισμοὶ καὶ ὠφελήματα τοῦ οὐτινος προΐστατο ἔθνους καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν ἠδύναντο νὰ ὀδηγήσωσιν αὐτὸν εἰς προδοσίαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Διότι κατὰ πεποίθησιν, ἄλλως τε, οὕτω σαφῶς ἐκδηλωθεῖσαν ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιστολῇ, ἐθεώρει τὸν Προτεσταντισμὸν ὡς πεπλανημένον θρησκευτικὸν σύστημα. Μία δ' ἐπὶ πλέον ἔξοχος γραμμὴ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Λουκάρως ὑπεκφαίνεται καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, ἡ μεγάλη αὐτοῦ ἀξιοπρέπεια ὡς Ἐθνάρχου καὶ Πατριάρχου. Ἡ βαθεῖα συναίσθησις τοῦ ἀξιώματος ἐκδηλοῦται ἐν ἐκάστη φράσει καὶ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἐπιστολῆς, ἥτις, ὡς ἐμπιστευτικὸν ἔγγραφον, εἶνε ἔτι μᾶλλον σπουδαία, ἅτε ἐρμηνεύουσα τὰς ἐνδομύχους σκέψεις καὶ τὰ πραγματικὰ φρονήματα τοῦ γράφοντος.

Μέρμνα τοῦ Λουκάρως περὶ τῶν Ρώσων.

Ὁ Κύριλλος Λούκαρις καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ὁμολογίας, ἥτις περιεῖχε διδασκαλίαν ἀντιβαίνουσαν πρὸς ὃ,τι ἔπραττε καὶ ἐδίδασκεν ὡς οἰκουμενικὸς Πατριάρχης¹, ὀρθοδόξως ἐξηκολούθησε δρῶν. Ἦδη τῇ 29 Ἀπριλίου 1632 καθηγίασεν οὗτος τὴν μνήμην τῶν ἐν Κρήτῃ κοιμηθέντων 99 δοσίων πατέρων καὶ τοῦ προεστῶτος αὐτῶν Ἰωάννου, μεταθέσας τὴν μνήμην αὐτῶν ἀπὸ τῆς 6 εἰς τὴν 7 Ὀκτωβρίου καὶ ὀρίσας ὅπως τελεῖται ἐν ἀπάσῃ τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ, ἕνα δὲ μῆνα πρότερον ἐξέδωκε πατριαρχικὸν ἐπιτίμιον κατὰ τῶν ἐν Ζακύνθῳ αὐθαιρέτων ἀρχόντων, οἵτινες παρεκώλυνον τὸ ἔργον τοῦ εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Κεφαλληνίας-Ζακύνθου προβιβασθέντος Νικοδήμου Μεταξῆ². Συντόνως εἰργάζετο νῦν ἵνα προλάβῃ τὰς ὀλεθρίας συνεπειὰς τῆς ἐμφα-

1. *I. Μεσολωρᾶ*, Παράρτημα... Συμβολικῆς, Ἀθῆναι 1893, σ. 85.

2. *Σάθα*, Νεοελληνικὴ φιλολογία σ. 282—284. *Μ. Γεδεών*, Πατριαρχικοὶ πίνακες σ. 557. Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1632 ἐξέδωκε Σιγίλλιον κυροῦν προγενέστερα τοιαῦτα περὶ κυριότητος τῆς ἐν Ἀθῶ Μ. Λαύρας ἐπὶ πολλῶν ἐξωκκλησίας ἐν Λήμνῳ (Ἀρχιμ. Κ. Δελικιάνη ἐνθ' ἂν. σ. 9). Τὸ σχέδιον τῆς Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς Πράξεως τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ὁσ. Ἰωάννου συνέταξεν ὁ Μελέτιος Συρίγος, *Χρυσοστόμου Ποπαδοπούλου*, Δύο ἔγγραφα ἐπισήμου ἀνακηρύξεως (κανονισμοῦ) ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ. «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ» Κύπρου, Ε, 1915, σ. 399—401. Ἡ Πατριαρχικὴ Πράξις ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ «Ἀκολουθία τοῦ δόσιου... Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτου κτλ.». Ἐν Ἐρμουπόλει 1857, σ. 3—6.

νίσως τῆς ὁμολογίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἐταράχθη ὁ ὀρθόδοξος λαός¹· οἱ δὲ Ἰησουῖται, ἐπιδεικνύοντες τὸ κακόζηλον ἐκείνο βιβλιάριον, ἐβεβαίουν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐκαλβίνισεν, ἀφ' οὗ καλβινίζουσαν ὁμολογίαν συνέγραψεν ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Τηλικούτων προξενήσαντες θόρυβον οἱ Ἰησουῖται ἐνέπνευσαν εἰς πολλοὺς τὴν γνώμην, ὅτι αὐτοὶ ἔγραψαν τὴν ὁμολογίαν ἵνα ἐκθέσωσι τὸν Λούκαριν². Τὸ ἀληθὲς εἶνε ὅτι τῷ ὄντι ὁ Πατριάρχης λίαν ἐζημιώθη ἐκ τῆς ὁμολογίας καὶ διὰ τοῦτο ἐγγράφως ἀμέσως μὲν δὲν ἀπεκήρυξεν αὐτήν, ὡς δὲν ἀπεκήρυξαν οἱ Πατριάρχαι καὶ τὴν πρώτην αὐτῆς ἐκδοσιν, ἀλλὰ γίνεται ἐπιφυλακτικώτερος ἔκτοτε πρὸς τοὺς προτεστάντας. Περὶ τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην ἔσχε σοβαρὰν τινα ἐνόησιν παρὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μήλου καὶ Κιμώλου Μελετίου. Κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1632 ἀπεστάλησαν ἐκ Μήλου ἀναφοραὶ πρὸς τὸ Οἶκ. Πατριαρχεῖον περιέχουσαι κατηγορίας κατὰ τοῦ Μελετίου. Ἡ Σύνοδος τοῦ Πατριαρχείου ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς καθαίρασις ὡς ἐν ἀσωταίαις ζῶντα καὶ τὰς ἀποδιδομένας εἰς αὐτὸν κατηγορίας διαπράξαντα. Ἐξέλεξε δὲ νέον Ἀρχιεπίσκοπον Μήλου καὶ Κιμώλου τὸν Μακάριον. Μεταβάς εἰς ΚΠολιν ὁ καθαίραθεις ἐζήτησε συγγνώμην μετὰ δακρύων καὶ συγκινήσας τὸν Πατριάρχην συνεχωρήθη. Ἀλλὰ παραμείνας ἐν ΚΠόλει διενεόθη νὰ δηλητηριάσῃ τὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς Συνοδικούς. Ἀποκαλυφθείσης τῆς κακούργου ἐπιβουλῆς καθηρέθη ἐκ νέου καὶ ἀφωρίσθη ὁ Μελέτιος. Ἀνεκοίωσε δὲ τὸ γεγονός τοῦτο ὁ Πατριάρχης πρὸς τοὺς Μηλίους δι' ἐγγράφου³.

Μερικῶν ὁ Λούκαρις περὶ τῶν ὑπὸ τῶν οὐνιτῶν καταπιεζομένων ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Ρωσίᾳ ὀρθοδόξων οὐδεμίαν εὐκαιρίαν παρέλειπεν ὅπως γράφῃ πρὸς αὐτοὺς καὶ στηρίξῃ ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ. Ἐν ἔτει 1623 εἶχεν ἐπισκεφθεῖ αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ δεινὸς ἀντίπαλος τῶν οὐνιτῶν λόγιος ῥώσος κληρικὸς ὁ Ἐπίσκοπος Πολότσκ Μελέτιος Σμοτρίτσκης, ὅστις διὰ τὸν μέγαν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ζῆλον αὐτοῦ ἔτυχε πολλῶν ἐκ μέρους τοῦ Πατριάρχου προνομίων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἔμελλε νὰ συνεχίσῃ τελεσφορώτερον τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας⁴. Δι'

1. Legrand, II, 467.

2. Μελετίου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Γ, 447, Α. Α. Κυριακοῦ, Ἐκκλ. ἱστορία Γ, 94.

3. Ἰ. Ζ. Ράμφου, Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μήλου καὶ Κιμώλου Μελέτιος, ἐν τῇ ἐφημερίδι «Μήλος», φύλλα 95, 96 τῆς 13 Αὐγούστου καὶ 1 Ὀκτωβρίου 1927. Πρὸβλ. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες σ. 98.

4. Περὶ τοῦ Σμοτρίτσκη ἴδε S. A. O s i n s k y, Μελέτιος Σμοτρίτσκης Ἀρχιεπίσκοπος Πολότσκης (ῥωσιστὴ), ἐν Κιέβῳ 1912. Legrand, IV, 107.

αὐτοῦ, ἐπανακάμψαντος εἰς Ρουθηνίαν, ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἀνεκοί-
 νωσε Πατριαρχικὴν καὶ Συνοδικὴν ἀπόφασιν περὶ καταργήσεως τῶν
 σταυροπηγιακῶν δικαιωμάτων Ἀδελφοτήτων καὶ Μοναστηρίων τινῶν
 ἐν τῇ Μικρᾷ Ῥωσίᾳ. Τῇ 15 Δεκεμβρίου 1626 ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς
 τοὺς ὀρθοδόξους ρώσους ἐπεξηγῶν τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην¹. Ὁ Μελέ-
 τιος Σμοτρίτσκης μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Ῥωσίαν παραδόξως
 πὼς συναναστραφεῖς τὸν ρῶσον δοῦκα Ἀλέξανδρον Ostrog-Zaslavski
 καὶ τὸν οὐνίτην Μητροπολίτην Λεοντοπόλεως Ρούτσκην προσῆλθεν εἰς
 τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Τῇ 6 Ἰουλίου 1627 ἀπέστειλε πρὸς τὸν
 Πάπαν Οὐρβανὸν ἡ' ἐκ Δούπνης ὁμολογίαν πίστεως² καὶ τῇ 21 Αὐ-
 γούστου 1627 ἀπηύθυνε μακρὰν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκα-
 ριν καὶ προὐκάλεσεν αὐτὸν ν' ἀπαντήσῃ τίνα σχέσιν ἔχει ἢ ἐν ἔτει
 1601 ἐπιδοθεῖσα πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Λεοντοπόλεως Σολικόβοσκη
 (ἢ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σκάργα) Ὁμολογία πρὸς τίνα ἔντυπα, ἅτινα
 ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡρώτα ὁ Σμοτρίτσκης τίνα
 δέον τις ν' ἀναγνωρίζῃ, τὸν φίλα φρονοῦντα πρὸς τὴν λατινικὴν Ἐκ-
 κλησίαν Κύριλλον τοῦ 1601 ἢ τὸν νῦν πρὸς τὸν Καλβινισμόν συνδε-
 δεμένον Πατριάρχην; Ὁ Σμοτρίτσκης δὲν ἀνέμενε βεβαίως ἀπάντη-
 σιν, ἀλλ' ἔσπευσε νὰ δημοσιεύσῃ τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ ἵνα ἐκθέσῃ τὸν
 Λούκαριν. Ἐλαβον δὲ γνῶσιν τῆς ἐπιστολῆς ὁ Πάπας Οὐρβανὸς ἡ' καὶ
 ὁ Λεοντοπόλεως Ρούτσκη, οἵτινες ἐξεδήλωσαν τὴν εὐχαρίστησιν αὐτῶν.
 Πρὸς δικαιολογίαν τῆς ἀποστασίας του ὁ Σμοτρίτσκη τῷ 1628 ἐδημο-
 σίευσεν πολωνιστὶ «Ἀπολογίαν», ἣτις ἀπετέλει βιαίαν ἐπίθεσιν κατὰ
 τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Προὐκάλεσε δὲ τοιοῦτον σκάνδαλον,
 ὥστε Σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Κιέβῳ τῇ 13 Αὐγούστου 1628 ἀπήγ-
 γειλε κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ. Ὁ Σμοτρίτσκης ἠναγκάσθη ν' ἀπο-
 κηρύξῃ τὴν Ἀπολογίαν, ἀλλὰ ταχέως ἀνεκάλεσε τὴν ἀποκήρυξιν.
 Ἐνθαρρυνόμενος δὲ ὑπὸ τῶν λατίνων ἀπηύθυνε καὶ δευτέραν μακρὰν
 ἐπιστολὴν τῇ 30 Ὀκτωβρίου 1629 πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν,
 ὅστις τότε ἀπήγγησε διὰ τῆς καθαιρέσεως τοῦ ἀποστάτου. Ἐν τῇ ἐπι-
 σήμῳ καθαιρετικῇ πράξει, ὑπογεγραμμένη καὶ ὑπὸ δεκατριῶν Μητρο-
 πολιτῶν τοῦ Οἴκου. Θρόνου, λέγεται ὅτι μεταβὰς πρὸς τὸν Πατριάρ-
 χην ὁ Μελέτιος κέδελεάσε τὴν Ἐκκλησίαν προσποιούμενος τὴν ὀρθο-

1. C. Goloubeu, *Κείμενα (materiali) διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νοτιοδυτικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς XVI—XVII αἰῶνας*, Περιοδικὸν τῆς Ἀκαδημίας Κιέβου (Troudii), 1878, σ. 287—89.

2. G. Hofmann, ἔνθ' ἄν. σ. 28.

δοξίαν». Ὁ Πατριάρχης ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὅ,τι ἐζήτησεν. Ἄλλα προὔδωκε τὴν ὀρθοδοξίαν μεταστὰς εἰς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν. «Καὶ νῦν ἵνα φαίνηται μεγάλα ποιῶν συγγράφει πολωνιστὶ ὅσα διδάσκει αὐτὸν τὸ πονηρὸν πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ, προσποιούμενος ζῆλον καὶ ἀγάπην. Αὐτὰ δὲ τὰ συγγράμματα πλήρη δόλου καὶ σοφίσματος ὄντα, τέλος ἔχουσιν ἀπατᾶν καὶ ἐλκύειν εἰς κρημνὸν τοὺς ἀπλουστέρους ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀφ' ἧς ἀπεσπάτησε, τοσαύτην δείξας κατὰ τῆς μητρὸς ἀχαριστίαν». Διὰ τοὺς λόγους τούτους, ἐπιλέγει ὁ Πατριάρχης, κοινῇ ἀποφάσει καὶ τῶν Μητροπολιτῶν «πρῶτον μὲν ἀκυροῦμεν ὅσα γράμματα καὶ προνόμια καὶ πριβιλέγγια ἐδόθη αὐτῷ παρ' ἡμῶν ἵνα μὴ πλέον ἔχωσιν ἰσχὺν καὶ ἐνέργειαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τοῦ ἀποστάτου καὶ προφανῶς αἰρετικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Σμοτρίσκη. Ἐπειδὴ δὲ δολίως ἔλαβε τὴν ἀρχιερωσύνην παρὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ Μετριότης ἡμῶν μετὰ τῶν ἱερωτάτων ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, αὐτὸν τὸν Μελέτιον Σμοτρίτσκη ἔχει καθηρημένον τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ πάσης ἄλλης τιμῆς καὶ ἀξίας ἱερατικῆς γεγυμνωμένον, ὥστε μὴ πλέον εἶναι καὶ λέγεσθαι ἱερέα ἢ ἀρχιερέα, ἀποτετημένον ἤδη ὄντα τῆς ὀλομελείας τῆς Ἐκκλησίας, ἀναιδῆ καὶ ἀσυνείδητον!». Διὰ τοιούτων αὐστηρῶν ἐκφράσεων ὁ Πατριάρχης ἐξακατήρισε τὸν καθαιρεθέντα Μελέτιον Σμοτρίτσκη.

Ἄλλ' αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ εἶχον προκαλέσει μεγάλην ἀνησυχίαν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων Ρουθηνίων ρώσων, τούτων δὲ τινες ἔγραψαν πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν ἐπιστολήν, συνταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σμοτρίτσκη καὶ ὑπογραφεῖσαν ὑπ' αὐτῶν. Ἐν ἀρχῇ ἐξέφραζον τὴν λύπην των διὰ τὸ ὑφιστάμενον μετὰ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως σχίσμα καὶ ὑπεδείκνυον ὅτι διὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου εἶχεν ἐπιτευχθῆ ἡ ἔνωσις. Ἐζήτησαν λοιπὸν τὴν ἄδειαν ἵνα ἐνωθῶσι μετὰ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἐδήλουν ὅτι ἐπεθύμουν νὰ μείνωσι μακρὰν τοῦ Λουθηρανισμοῦ καὶ τοῦ Καλβινισμοῦ. Παρεπονοῦντο ὅτι διὰ τῆς Κατηχίσεως τοῦ Ζαχαρίου Γεργάνου², καὶ διὰ τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πατριάρχου δημοσιευθείσης πραγματείας «Διάλογος Χριστιανοῦ καὶ Ἰου-

1. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἑλληνικὴν ἐπιστολὰν πρὸς τοὺς ρώσους, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος», ΚΒ' σ. 144-146.

2. *Ζαχαρίου Γεργάνου*, Χριστιανικὴ Κατήχησις, Wittenberg 1622. Πρβλ. Legrand, *Bibliographie* (XVII s.) I, 159 ἔξ. Ἀναίρεσις τῆς πρότε-
 σταντικῆς Κατηχίσεως τοῦ Γεργάνου συνέγραψεν ὁ Ἰωάννης Ματθαῖος Κα-
 ροφύλλης, Ἐλεγχος τῆς ψευδοχριστιανικῆς Κατηχίσεως Ζαχαρίου τοῦ Γερ-
 γανοῦ, Πρβλ. Legrand, I, 285-289.

δαίου» διαδίδεται ὁ Προτεσταντισμὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἣτις ἐχαροποίησε τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν η΄. καὶ τὴν ἐν Ρώμῃ προπαγάνδαν, δὲν ἐγνώσθη ἀπάντησις τοῦ Λουκάρεως. Νέαν ἐπιστολὴν ἔλαβεν οὗτος παρὰ τῶν ὀρθοδόξων ρώσων, τοῦ Μητροπολίτου Κιέβου καὶ τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων τῆς νοτιοδυτικῆς Ρωσίας διὰ πρεσβείας ἀποτελεσθείσης ἐκ τῶν ἡγουμένων τῆς Μονῆς Κιέβου Ἡσαίου καὶ Τροφίμου, ὡς καὶ τοῦ Λεοντίου Σιτσκόβσκη. Διεσώθη ἐν λατινικῇ γλώσσῃ ἀπάντησις τοῦ Λουκάρεως γραφεῖσα περὶ τὸ 1633. Ἐν αὐτῇ μετ' ἀγανακτήσεως ἀποκρούει τὴν κατηγορίαν ἐπὶ καλβινισμῷ, ἀποκαλεῖ δὲ τὸν Σμοτρίτσκη Ἰούδαν καὶ παραπέμπει εἰς τὰ ἐπανελημμένα γράμματα αὐτοῦ πρὸς τὴν Ρωσικὴν Ἀδελφότητα τῆς Βίνας. Πρὸς τοῖς ἄλλοις διεκέρυττεν ὁ Πατριάρχης «Semper me declarabo in vocatione mea orthodoxum, stabilem et intrepidum, qui unus per Dei gratiam supra caeteros in oriente fidem orthodoxam profiteor»¹.

Αἱ ἐν τῇ Ὀλλανδικῇ Πρεσβείᾳ, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ζητήματος τῶν Προσκυνημάτων, μομφαὶ τοῦ προτεστάντου Πρεσβευτοῦ καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ τολμηροῦ Πατριάρχου² ὑπεδήλουν μεταβολὴν καὶ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς προτεστάντας σχέσεσι καὶ ἐν ταῖς σκέψεσι τοῦ Λουκάρεως, μάλιστα μετὰ τὸν ἐν Λέτσεν (1632) ἐπισημβάντα θάνατον τοῦ Γενναίου Ἀδόλφου. Παρ' αὐτοῦ καὶ παρὰ τῶν λοιπῶν προτεσταντικῶν ἠλπίζεν ὁ Λούκαρις νὰ τύχῃ ἐξωτερικῆς βοήθειας πρὸς καταπολέμησιν τῶν λατίνων· καὶ ἠδυνήθη μὲν μέχρι τοῦδε νὰ παραγάγῃ ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ σφοδρὰν κίνησιν ἐναντίων τῶν λατίνων, ν' ἀποβάλλῃ αὐτούς, ὡς ἔλεγεν, ἐκ τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἔβλεπε νῦν ὅτι καὶ οἱ προτεστάνται ἀπέβαινον ἐπικινδυνότεροι φίλοι. Ἡ ὁμολογία αὕτη εἶνε ἡ πρώτη ἀπόπειρα ὑπόλου περιεσδύσεως τοῦ προτεσταντισμοῦ εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Οὕτως οἱ Εὐρωπαῖοι, οἳ τε λατῖνοι καὶ οἱ προτεστάνται, ζητοῦσι νὰ ὠφεληθῶσι τὴν δεινὴν θέσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Λούκαρις συναισθάνεται νῦν ἱκανὰς δυνάμεις ἐν τῷ λαῷ πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ἡ ἱεραρχία ἐξακολουθεῖ οὕσα συνησιπισμένη περὶ τὸν Πατριάρχην, οἱ ἰησοῦται ἐνέτεινον μὲν τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἀλλὰ μέχρις ὥρας οὐδὲν κατώρθωσαν. Οὐχ ἦττον ὁ Πατριάρχης ἔχει ἀνάγκην ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας καὶ ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτοῦ στρέφει τὰ βλέμματα πρὸς βορρᾶν. Διανοεῖται νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπ' ἐλπίδι βοήθειας τὴν ἐπιτε-

1. G. Hofmann, Patriarch Kyrillos Lukaris σ. 93-96.

2. Ποβλ. Ἀπολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως σ. 89.

λουμένην τότε διοργάνωσιν νέου κράτους, τοῦ ρωσικοῦ. Ὅθεν πρῶτος αὐτὸς ἀναλαμβάνει νὰ χειραγωγῆσιν καὶ πνευματικῶς καὶ πολιτικῶς τὸ κράτος ἐκεῖνο. Πέμπει διδασκάλους καὶ ἰδίους ἐμπιστους ἀνθρώπους μετὰ ὀδηγῶν ἐπιτελεῖ δὲ συγχρόνως καὶ μεσάζουσάν τινα μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας πολιτικὴν ὑπηρεσίαν¹. Οἱ ρῶσοι ἡγεμόνες, ὧν τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα δὲν εἶχεν ἀναγνωρισθῆ ἔτι, εἰς τὸν Λούκαριν ἀναθέτουσι πᾶσαν σχετικὴν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ ἐνέργειαν, πρὸς αὐτὸν δὲ γράφοντες παρακαλοῦσιν ἵνα μεριμνήσῃ ὅπως ὁ Σουλτάνος Μουράτ Δ' (1623—1640) ἀπαντῶν ὀνομάξῃ αὐτοὺς Βασιλεῖς, Τσάρους· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σουλτάνος εἰς τὸν Λούκαριν ἀναθεῖται ἵνα τηρήσῃ τὴν Ρωσίαν μακρὰν τῶν Εὐρωπαϊκῶν συμμαχιῶν καὶ τῶν Πολωνῶν. Ἡ ἄστοχος τῶν Εὐρωπαϊκῶν χριστιανῶν διαγωγή πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἡ ἐπονεΐδιστος αὐτῶν πρὸς προσηλυτισμὸν εἰς τὸν χριστιανισμὸν λαοῦ χριστιανικοῦ δρᾶσις, ὑποδεικνύει εἰς τὸν ἐθνάρχη τῷ ἑλληνικῷ λαοῦ τὴν νέαν ἐνέργειαν, ἐξ ἧς βεβαίως μόνον ἀγαθὰ ἠδύνατο νὰ προσδοκῆσθαι. Τῇ 30 Ἰουνίου 1633 ἐπιστείλας ὁ Κύριλλος Λούκαρις εἰς τὸν Τσάρον τῆς Μόσχας Μιχαὴλ καὶ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Πατριάρχην τῆς Μόσχας Φιλάρετον (1619—1633) ἀφηγήθη διὰ μακρῶν τὰς παρὰ τῷ Σουλτάνῳ Μουράτ καὶ τῷ Μ. Βεζύρη ἐνεργείας τοῦ Ρώσου ἀπεσταλμένου, πρὸς πρόληψιν συμπράξεώς τινος τῶν Ὀθωμανῶν μετὰ τῶν Πολωνῶν, οἵτινες συμμαχοῦντες μετὰ τῶν Τατάρων παρασκευάζονται νὰ προσβάλωσι τὴν Ρωσίαν. Ἐξέφραξε πεποίθησιν περὶ νίκης τῶν Ρώσων καὶ διὰ τῆς βοήθειας τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῆς συνδρομῆς διαφόρων πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν περιστάσεων, ὅς ὑπέδειξε, παρασχὼν συγχρόνως ὀδηγίας πῶς πρέπει νὰ προσενεχθῶσιν οἱ Ρῶσοι πρὸς τὸν ὀθωμανὸν ἀπεσταλμένον Ἄλῃ ἀγά, ὅστις ἔμελλε νὰ συναπέλθῃ εἰς Μόσχαν μετὰ τοῦ Ρώσου ἀπεσταλμένου πρὸς συνομολόγησιν συμφωνίας περὶ συμπράξεως Τουρκίας καὶ Ρωσίας κατὰ τῶν Πολωνῶν. Λέγει ἐφεξῆς ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὅτι ὑπῆρξεν αὐτοῦ τε καὶ τῶν λογάδων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μεγάλη ἡ χαρὰ ἐπὶ τῇ εἰς αὐτὸν ἀποστολῇ τῶν εἰκόνων τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Πατριάρχου Μόσχας. Τὰς εἰκόνας ταύτας ἔχω ἐν τῷ κελλίῳ μου, λέγει, ὡς ἀνεκτίμητον θησαυρόν· ἤλθον δ' ἐκ περιεργείας νὰ ἴδωσιν αὐτάς καὶ ὀθωμανοί· εἰς τοὺς φράγκους δὲν ἐπέτρεψα νὰ ἴδωσιν αὐτάς. Εὐχαριστεῖ ἐφεξῆς «μετὰ δακρῶν» διὰ τὴν ἀποσταλεῖσαν αὐτῷ ἐλεημοσύνην «ἐκατὸν ρου-

1. Πρβλ. *Μουράβιεφ*, Σχέσεις τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Ἀνατολήν (ρωσ. Πετροῦπολις 1860) Β, 620 παρὰ *Oswiannikow* ἐνθ' ἀν. σ. 192-193.

βλίων»... Ἐν ἀπεριγράπτῳ ὁδύνῃ ἀγγέλλει τὸν θάνατον τοῦ Γουσταίου Ἀδόλφου καὶ τὴν προσωρινὴν ὑπὸ τοῦ Ἀξελίου Ὁξενσιέρνα ἀντικατάστασιν αὐτοῦ, πρὸς ὃν συνιστᾷ ν' ἀποκαταστήσωσιν οἱ Ρῶσοι φιλικὰς σχέσεις. Εἶδοποιεῖ, ὅτι ἀποστέλλει διάφορα συγγράμματα «καὶ ἤθελον νῦν, ἐπιλέγει, ν' ἀποστείλω τὸν διδάσκαλον Κυριακὸν ἐξ ἁγίου Ὁρους, ἀλλὰ δὲν δύναται αὐτὸς νὰ ἔλθῃ ἐπειδὴ εἶνε γέρον καὶ ἀδύνατος. Εἶπέ μοι δὲ ὁ ἀρχιμανδριτῆς Ἀμφιλόχιος ν' ἀποστείλω ἕτερον διδάσκαλον καὶ θ' ἀναζητήσω τοιοῦτον ὁ πρωτοσύγγελος Ἰωσήφ ἄς μεταφράσῃ τ' ἀποσταλέντα βιβλία, ὡς ἔγραψα αὐτῷ· εἶθε δὲ ὁ μεγαλόδωρος Θεὸς νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο». Ἀνακοινώσας ὕστερον πληροφορίας περὶ ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων καὶ περὶ ἄλλων σοβαρῶν πολιτικῶν ζητημάτων, ὁ «πρωτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης» διαβιβάζει θεομὴν μεσιτείαν περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως εὐρωπαϊοῦ τινὸς Καρόλου, αἰχμαλώτου τῶν Ρώσων. Περὶ τούτου εἶχον παρακαλέσει τὸν Λούκαριν οἱ πρεσβευταὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων καὶ αὐτὴ ἡ μήτηρ τοῦ αἰχμαλώτου, μεταβᾶσα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἐπίτευξις τῆς μεσιτείας ταύτης ἔμελλε νὰ ἐπαυξήσῃ τὸ κύρος τοῦ Λουκάρεως, ὡς αὐτὸς ὑπεδείκνυεν ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ. «Παρακαλῶ, ἔγραφε, καὶ ἱκετεύω, τιμῆσατε τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐν ταῖς χώραις τῶν ἁλλοφύλων καὶ ἀναγγείλατε ὅτι ἕνεκα τῆς παρακλήσεως ἡμῶν ἐπράξατε τοῦτο». Τέλος, ἐπικαλούμενος ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῶν Ρώσων «τὴν βοήθειαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς παναγίας ὑπερευλογημένης ἐνδόξου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τῶν ἀγγέλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων» εὐλογεῖ αὐτοὺς καὶ εὐχεται¹.

Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1633 ἔγραφε καὶ πρὸς τὸν Ὁξενσιέρναν συλλυπούμενος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Γουσταίου Ἀδόλφου καὶ περιγράφων τὰς ἐνεργείας τῶν λατίνων πρὸς κατάληψιν τῶν προσκυνημάτων ἐν τοῖς ἁγίοις τόποις², διότι ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὰ ζητήματα τῶν προσκυνημάτων εὐρίσκοντο, ὡς εἶδομεν, ἐν ὀξυτάτῳ σημείῳ· ὁ δὲ Λούκαρις γενναίως ἀπέκρουε τοὺς λατίνους βοηθῶν τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Θεοφάνη.

1. N. Cartevan, ἐνθ' ἄν. σ. 520, 521. Πρὸβλ. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Ρώσων εἰς τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς, Ἀνακοίνωσις ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἀθηνῶν. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, IB'. 1937, σ. 156—167.

2. II. Ζερλέντου ἐνθ' ἄν. σ. 6—8.

Ἐποκλήρυξι τοῦ Καλβινισμοῦ.

Ἄλλ' ἐπιφαίνεται ἤδη ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας τοῦ Λουκάρεωσ ὁ Κύριλλοσ Κονταρῆσ, «ἄνθρωποσ ὦμοσ καὶ θρασὺσ καὶ ἰησουϊτικῆσ κακουργίασ δεξιώτατοσ ὄργανοσ»¹. Οὗτοσ κατήγετο μὲν ἐκ Βερροίασ, ἐφοίτησε δ' ἐν νεορᾷ ἡλικίᾳ εἰσ τὴν ἐν Γαλιταῖ Κωνσταντινουπόλεωσ σχολὴν τῶν ἰησουϊτῶν, μαθητῆσ χρηματίσασ ἐξαιρέτωσ τοῦ ἰησουϊτοῦ Διόνυσιοῦ Guillier², δι' οὐ κατέστη ἐνθερμοσ μὲν θιασώτησ τοῦ παπισμοῦ, ἐχθρὸσ δὲ τῆσ ὀρθοδοξίασ. Ἐπὶ τοῦ προκατόχου τοῦ Λουκάρεωσ Πατριάρχου Τιμοθέου ἐγένετο ὁ Κονταρῆσ μητροπολίτησ Βερροίασ τῆ ἐγκρίσει τοῦ ἰησουϊτοῦ διδασκίλου αὐτοῦ³. Ἦδη ἐν ἔτει 1632 συνεννοούμενοσ μετὰ τῶν πρεσβευτῶν τῶν λατινικῶν Δυνάμεων ἐξήτει ἐκ Ρώμησ ἑκατὸν χιλιάδασ ταλλήρων ὅπωσ καταλάβῃ τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον. Ἀλλὰ δὲν ἐδόθη τὸ ποσὸν τοῦτο. Κατὰ Μάιον τοῦ αὐτοῦ ἔτουσ ὁ Πρεσβευτῆσ τῆσ Αὐστρίασ Schmidt ἀνεκοίνου εἰσ τὸν αὐτοκράτορα ὅτι ὁ τοῦρκοσ μ. Βεζύρησ δὲν ἐπίστευεν εἰσ τὴν διάδοσιν, καθ' ἣν ὁ Πατριάρχησ Κύριλλοσ Λούκαρισ συνωμοτεῖ κατὰ τοῦ τουρκικοῦ Κράτουσ μετὰ τῶν Σουηδῶν καὶ τῶν Κοζάκων, ἐνῶ ὁ Schmidt δὲν ἐθεώρει τοῦτο ἀπλῆν φήμην. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐσυκοφαντεῖτο ὁ Λούκαρισ. Κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1633, βοηθούμενοσ ὑπὸ τῶν ἰησουϊτῶν ἀπειρεράθη καὶ πάλιν ὁ Κύριλλοσ Κονταρῆσ νὰ καταλάβῃ τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, ἀλλὰ μόλισ ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα ἔμεινε Πατριάρχησ, καταβαρύνασ δὲ τὴν Μ. Ἐκκλησίαν διὰ χρέουσ 50,000 γροσιῶν ἔτι μᾶλλον προὐκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Ἀρχιερέων, οἵτινεσ συνελθόντεσ κατεδίκασαν αὐτόν⁴. Μετὰ τὸ πραξικόπημα τοῦτο ὁ Κονταρῆσ ἐξήτησεν ἐγγράφωσ συγγνώμην παρὰ τοῦ Λουκάρεωσ, ἀνομολογῶν αὐτὸν γνήσιον καὶ «ὀρθόδοξον Πατριάρχην»· ἀλλὰ μετὰ μικρὸν ἐξωρίσθη εἰσ Τένεδον⁵.

Καὶ ἀπώλεσαν μὲν οἱ ἰησουῖται, ἐπὶ τινὰ χρόνον, τὸ σπουδαιότε-

1. Ζ. Μαθᾶ, ἐνθ' ἄν. σ. 229.

2. Α. Ἀλάτιοσ, ἐνθ' ἄν. σ. 1077—81.

3. G. Hofmann, Griechische Patriarchen und Römische Päpste, 113, Patriarch Kyrillos Kontaris von Berröa...Anhang, Patriarch Parthenios I und Rom, (Orientalia Christiana, XX-1) Roma 1930, σ. 7 ἔξ.

4. Legrand, IV, 437. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέωσ, Πατριαρχικοὶ κατὰλογοὶ ἐν Byzantinische Zeitschrift VIII (1899) σελ. 400—401.

5. Legrand IV, 448—449. Ἀμφιβάλλουσι τινεσ περὶ τῆσ γνησιότητοσ τῆσ ἐπιστολῆσ ταύτησ, (G. Hofmann, ἐνθ' ἄν. σ. 8), ἀλλ' ὄλωσ ἀβασίμωσ.

ρον αὐτῶν ὄργανον, ἀλλ' ἐνέτεινον τὰς ἑαυτῶν δυνάμεις κατὰ τοῦ Πατριάρχου, ὅστις ἐφαίνεται ἀπομονωθείς. Διότι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ Ἀγγλία προσήγγισε πρὸς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν, ἡ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικὴ Πρεσβεία, τέως ὑποστηρίζουσα τὸν Λούκαριν, ἤρξατο ἐγκαταλείπουσα αὐτόν. Ἡ Ἐνεΐα, ἣτις προσεπάθη ν' ἀποξενώσῃ ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς αἵμα καὶ πολιτικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κινήσεως τὴν Γαλλίαν, ὑποστηρίζουσα ἐνίοτε τοὺς Ἕλληνας ὑπηκόους αὐτῆς καὶ πολεμοῦσα τοὺς ὑπ' αὐτῆς ὑποστηριζομένους ἰησουΐτας, ἔμεινε νῦν ἀδιάφορος πρὸ τοῦ ἐξελισσομένου ἐν Κωνσταντινουπόλει δράματος. Ἐριδῆς τινες μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Γαλλίας περὶ προστασίας τῶν λατίνων ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐξησθένισαν, πρὸς στιγμὴν μόνον, τὴν ἀντιλουκάρειον μερίδα· ἡ δὲ Ὀλλανδικὴ Πρεσβεία δὲν ἔχει τὴν προηγουμένην ζῆσιν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Λουκάρεως. Μόνη ἡ ὀρθόδοξος ἱεραρχία καὶ ὁ λαὸς μόνος ὑπολείπονται ἀληθεῖς αὐτοῦ καὶ εὐλοκρεῖς ὑποστηρικταί, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὁ ἀγὼν δὲν ἦτο τυχαῖος, ἀλλ' ἀπέβλεπεν εἰς αὐτὸ τὸ μέλλον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἣν ἠγωνίζετο ὁ Λούκαρις νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ παπισμοῦ.

Τούτου ἕνεκα ἠδυνήθησαν μὲν οἱ ἰησουΐται καὶ οἱ λατινόφρονες, τῇ 7 Μαρτίου τοῦ 1634, διὰ πολλῶν χρημάτων νὰ ἐξορίσωσι τὸν Λούκαριν εἰς Τένεδον καὶ ν' ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ὄργανον αὐτῶν, τὸν Ἀθανάσιον Πατελλάριον. Ὁ Ἀθανάσιος Παντελλάριος, Κρής τὴν πατρίδα, ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ ἐν Ρώμῃ Σχολῇ τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου καὶ ἐν Παταβίῳ. Πρὸ τοῦ 1620 ἦτο ἤδη Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, διότι ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην συμμετέσχε τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ὡς Πατριάρχου ΚΠόλεως. Τῷ 1627 διήλθε τῆς Θεσσαλονίκης μεταβαίνων εἰς Ἅγιον Ὄρος ὁ ἀπεσταλμένος τῆς ἐν Ρώμῃ Προπαγάνδας οὐνίτης ἕλλην Ἀλέξανδρος Βασιλόπουλος, τυχὼν παρ' αὐτοῦ ἐνθέρμου ὑποδοχῆς. Ταυτοχρόνως ὁ Πατελλάριος εἶχεν ἀλληλογραφίαν καὶ μετὰ τοῦ Ἀντωνίου Λεγήρου καὶ τοῦ Κορηλίου Haga, ἐδέχθη δὲ παρ' αὐτῶν τὴν παράκλησιν ὅπως ἐπιχειρήσῃ μετάφρασιν τῆς Κ. Διαθήκης εἰς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν. Παρὰ ταῦτα βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Πρόσβεως τῆς Αὐστρίας Schmidt καὶ τῶν Ἰησουϊτῶν κατέλαβε τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, ἀλλ' ἡ παρανομία δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν. Μετὰ ἓνα μῆνα κακῶς μὲν ἐξεδιώχθη ὁ Πατελλάριος, ἐπανῆλθε δὲ ὁ Λούκαρις, ὁ νόμιμος Πατριάρχης, εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ θριαμβεύων¹. Διεξήγαγε δὲ οὗτος τῷ ἔτει ἐκείνῳ, ὡς εἶδομεν,

1. Ἄρχιμ. Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις

τὸν κρατερώτατον ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν προσκυνημάτων, νικήσας τέλος περιφανῆ νίκην. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπέδιδεν ὁ Λούκαρις μεγάλην σημασίαν· διότι ἡ ἐγκαθίδρυσις τῶν λατίνων ἐν τοῖς ἀγίοις τόποις ἔμελλε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν καθ' ὅλην τὴν Παλαιστίνην, Συρίαν καὶ Αἴγυπτον. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν λατίνων ἐν ταῖς χώραις ταύταις προβληματικὴ θ' ἀπέβαινε ἡ θέσις τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου.

Καὶ ἀνέκοψε μὲν τὰς προόδους τοῦ παπισμοῦ ὁ γενναῖος καὶ ἀκατάβλητος Λούκαρις, ἀλλ' ἐν τῇ χαώδει ἐκείνῃ καταστάσει ἐπετελεῖτο λανθάνουσα κίνησις ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, δυναμένη νὰ λάβῃ κακὴν διεύθυνσιν, συνεπεία τῆς κακοζήλου Ὁμολογίας. Ἄμα τῇ ἐμφανίσει αὐτῆς, ὡς εἶδομεν, ὁ Λούκαρις ἐνόρκως αὐτὴν ἀπεκήρυξεν, οἱ δὲ προτεστάνται δὲν διαμαρτύρονται διὰ τὴν ἀποκήρυξιν ταύτην, δι' ἧς ἐντελῶς κατέπιπτε τὸ κῆρος τῆς Ὁμολογίας. Ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν συμπαγνίαν μεταξὺ Λουκάρεως καὶ Λεγήρου, καθ' ἣν θὰ ἐξεδίκετο μὲν ἡ Ὁμολογία, ἀλλ' ὕστερον θ' ἀπεκηρύσσετο. Ἡ Ὁμολογία ἦτο ἐντελῶς ἄσκοπος δι' αὐτὴν τὴν πρόοδον τοῦ προτεσταντισμοῦ, διότι πρὸς αὐτὴν ἀντέβαινε ἡ ἐπίσημος δρᾶσις τοῦ Πατριάρχου. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν Πατριάρχην ἦτο σφόδρα ἐπιζήμιος· διότι ἂν ἐξέδιδε τοιαύτην Ὁμολογίαν καὶ ἀνεγνώριζεν αὐτὴν ὡς ἰδίαν, ἔμελλε διὰ μιᾶς ν' ἀπολέσῃ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνην τῆς Ἱεραρχίας καὶ νὰ παράσῃ νέα ὄπλα εἰς τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ. Δι' οὐδεμιᾶς πράξεως αὐτοῦ, δι' οὐδενὸς λόγου, ἔδειξεν ὁ Λούκαρις, ὅτι ἐπέζητει μεταρρυθμίσιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ προτεσταντικὰ πρότυπα. Ἀποκρούσας τὸ ἰσχυρὸν τοῦ παπισμοῦ ρεῦμα, ἐν ὀνόματι τῆς ὀρθοδοξίας, ζητήσας τὴν γενικὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀνόρθωσιν ἐν ὀνόματι τῆς ὀρθοδόξου αὐτῆς διδασκαλίας, ἐπὶ τεσσαρακονταετίαν περίπου ἀγωνιζόμενος ἐν ὀνόματι τῶν τιμαλφεστάτων παραδόσεων τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιδιώκων τοῦ λαοῦ τὴν ἀνάπλασιν διὰ τῆς παιδείας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ φωτισμοῦ καὶ τῶν ἀγῶν ἡθῶν, δημοσίᾳ διδάσκων ἐναντίον τοῦ καλβινισμοῦ, ὃν σαφῶς διακρίνει ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας, ὁ σοφώτατος Πατριάρχης αἴφνης ἐφάνη ἡθικῶς δολοφονούμενος ὡς ἀσυνειδήτως διὰ τῆς Ὁμολογίας

εἰς τὴν Νεοελληνικὴν φιλολογίαν Κ. Σάθα (Λευψία 1871) σ. 25. Legrand IV, 434. Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολ. Βιβλιοθήκη Δ. 17. Περὶ τοῦ Ἀθανασίου Πατελλαρίου ἴδε G. Hofmann, Patriarch Athanasios Patellaris, Orientalia Christiana XIX, 2, Roma 1930. Πρβλ. καὶ τὴν αὐτόθι (σ. 5,6) βιβλιογραφίαν.

πολιτευόμενος¹. Ἡ Ὁμολογία ἔφερε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, οἱ περὶ τὸν Λεγῆρον παρουσιάζον αὐτὴν ὡς ἔργον αὐτοῦ, δαιμονιώδη δὲ χορὸν συγκροτοῦντες οἱ ἰησοῦνται ἐπεδείκνουν θριαμβευτικῶς τὴν Ὁμολογίαν ὡς ἀναντίρρητον ἀπόδειξιν τῆς καλβινοφροσύνης τοῦ Πατριάρχου. Τοῦτο ἔπραττον ἰδίως ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Ρωσίᾳ, ἔνθα πολλοὺς ὀρθοδόξους παρεπλάνησαν².

Ὅθεν ἐπεβάλλετο νῦν εἰς τὸν Πατριάρχην νὰ διμλήσῃ, νὰ κηρύξῃ ἐγγράφως τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ, ἀποκηρύττων τὸν καλβινισμόν, ρητῶς καὶ ἐκπεφρασμένως. Ἄλλοτε ἐξεφράζετο γενικῶς κατὰ τοῦ λουθηρανισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ· ἐπειδὴ ὅμως ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξεδόθη καλβινίζουσα Ὁμολογία, ἦτο ἀνάγκη εἰδικῶς ν' ἀποκηρύξῃ τὸν καλβινισμόν. Τούτου ἕνεκα ἡ ἀποκήρυξις τοῦ καλβινισμοῦ ἦτο καὶ ἀποκήρυξις τῆς καλβινιζούσης Ὁμολογίας, ἦτο ἀπολογία αὐτοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1634 πρὸς τὴν ἐν Λεοντοπόλει Ἀδελφότητα, ἧς ἰδρυτὴς ἐγένετο ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, καὶ δι' αὐτῆς πρὸς πάντας τοὺς ὀρθοδόξους τῆς νοτιοδυτικῆς Ρωσίας ἀπηυθύνθη διὰ λαμπρᾶς ἀπολογητικῆς ἐπιστολῆς³ ἐχούσης ὡς ἐξῆς: «Τῆ ἐν Λεοντοπόλει Ἀδελφότητι τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆ ἐπονομαζομένη... καὶ δι' αὐτῆς πᾶσι τοῖς ὀρθοδόξοις Ἀρχιερεῦσιν, ἱερεῦσί τε καὶ λαϊκοῖς καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τέλει καὶ ἰδιωτεία βιοτεύουσιν ὀρθοδόξοις χριστιανοῖς τοῖς ἐν τῇ μικρᾷ Ρωσίᾳ οὔσι, σωτηρίαν παρὰ Θεοῦ καὶ εἰρήνην καὶ εὐλογίαν. Ἐγνωσταί μοι τὰ πρὸς ὑμᾶς πάντα (τέκνα μου ἐν Χριστῷ ἀγαπητά), μεθ' οἷας δὲ καὶ ὄσης ἐγὼ τε καὶ ἡ περὶ ἐμὲ Σύνοδος τὰς

1. Ἐάν, ὡς τινες φρονοῦσι, δὲν διέκρινε τὸν καλβινισμόν τῆς ὀρθοδοξίας, τότε ἔπρεπε νὰ ὑπερμαχήσῃ τῆς Ὁμολογίας ὡς ὀρθοδόξου.

2. *Δοσιθέου*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσ. πατριαρχευσάντων σ. 1171. Legrand II, 62.

3. Τὴν ἀπολογητικὴν ταύτην ἐπιστολὴν εὑρομεν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1904 ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 37—38 ὀγκῶδει φακέλλῳ τῆς Βιβλιοθήκης Γενεύης, ἐν ἣ φυλάσσονται καὶ ἡ περίπυτος ἐπιστολὴ τοῦ Γερασίμου Σπαρταλιώτου πρὸς τὸν Ἀντώνιον Λεγῆρον, δύο πρὸς αὐτὸν ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφάνους Ἱεροσολύμων καὶ πληθὺς ἄλλων ἐγγράφων, ἐξ ὧν ἰκανὰ ἐδημοσίευσεν ὁ μακαρίτης E. Legrand, παρατρέξας ὅμως τὴν σπουδαιοτάτην ἐπιστολὴν τοῦ Λουκάρεως, *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου* Ἀπολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως (Ἐκ τῆς «N. Σιών») Ἐν Ἱεροσολύμοις 1905, σ. 21—24 καὶ Γαλλιστὶ ἐν «Revue internationale de Theologie», Berne, XIV, 1906 σ. 10—20. Σλαβωνικὴ μετάφρασις τῆς ἐπιστολῆς εὑρεθαι ἐν *Diplomata Statutaria a patriarchis orientilibus confraternitati stauropregiana Leopoliensi a. 1586—1592 data*, Leopoli 1895, Παράρτημα II, σ. 117—118, παρὰ G. Hofmann Patriarch Kyrillos Lukaris, σ. 27 σημ. 2.

ὑμετέρας ἀκηκόαμεν ἰδύνας οὐκ ἂν ποτε δυνηθείην, νῆ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ σωτῆρι ἡμῶν, ἀκριβῶς ἐξαγγελῆται. Τίς γὰρ τῶν λογικῶν προβάτων σκανδαλίζεται καὶ οὐ ταῖς φροντίσιν ἡμεῖς πυρούμεθα; εἰ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπὶ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι τηρούμεθα, δι' ἣν ἐπιστεύθημεν ἐπιστάσιαν, τί ἂν εἴποιμεν περὶ τῆς τοιαύτης ὑμῶν πολιτείας, ἐν ἣ τοσαῦται μυριάδες τῷ Θεῷ τετήρηται; ἀλλὰ τῷ ὄντι ὁρῶ ὅτι ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ὃν ὁ Παῦλος προεῖρηκε χρόνος. Ἦδη γὰρ οἱ βαρεῖς λύκοι τῆ τοῦ Χριστοῦ ποιμνῆ εἰσεπήδησαν, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου, ἀλλὰ πάντα κάλων κινουῦντες, τὸ δὴ λεγόμενον, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς γνησίους τοῦ Χριστοῦ μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν· ἀλλ' ὑμεῖς πρόβατα ἴδια τοῦ καλοῦ ποιμένος οὐκ οἰωθότα τῆς φωνῆς τῶν ἄλλοτριῶν ἀκούειν ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε, στήκετε εἰς ἣν παρὰ τῶν πατέρων ὑμῶν ἀνέκαθεν παρελάβετε πίστιν ἀμώμητον, καὶ ἦν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τῷ οἰκείῳ αἵματι ἐστήριξεν, ἦν οἱ μάρτυρες τῆς ἀληθείας ἐκήρυξαν, ἐν ἣ οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν ἠὲδοκίμησαν, Βασίλειος δηλαδὴ καὶ Γρηγόριος, Χρυσόστομός τε καὶ Κύριλλος καὶ πρὸ αὐτῶν Διονύσιός τε καὶ Ἀθανάσιος καὶ ὁ λοιπὸς τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ὄμιλος, ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς μιμῆσθε τὴν πίστιν. Ἰησοῦς γὰρ Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς ἔσται καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, τὰς ἀξίας ἀμοιβὰς ἀποδιδὼς τοῖς ὁμοίως ἐκείνῳ βιώσασιν· οἴδατε δὲ ὅτι οὐδὲν τῶν πάντων μακαριώτατον ὧς τὸ ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου πάσχειν καὶ ὅσον οἱ Ἀπόστολοι ἔχαιρον ὅτε κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ· ὑμεῖς οὖν καὶ τούτου τοῦ μακαρισμοῦ γεγένησθε ἀξιοί· διὸ καὶ ἡμεῖς, καίτοι ἄλλως πως λυπηθέντες ἐπὶ ταῖς ὑμετέραις λύπαις, συμπάσχοντες ὑμῖν ὡς οἰκείοις μέλεσι, συνηρόμεθα μέντοι ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τῆς μακαριότητος, ἣν προξενεῖ ὑμῖν ἡ μεθ' ὑπομονῆς θλίψις. Μὴ ἀγνοήσατε δὲ καὶ τὰς μεθόδους τῶν ψευδαποστόλων τῶν αἰεὶ ἡμῖν ἐπεμβαίνοντων παντοιοτρόπως· ἐκεῖνοι γὰρ μὴ ἔχοντες ἐγκαλέσαι κατὰ τῆς τοῦ γένους ἡμῶν εὐθύτητος κατηγοροῦσιν ἡμῶν τῶν ποιμένων κακοδοξίας, μὴ τι οὕτω γέ τινα τῶν ἀπάντων ὡς οἴονται παρασπάσωνται. Ἡμεῖς δὲ ἐκείνους καὶ οὐδ' ἂν ἀξιῶσαιμεν λόγου, αἱ' ἐξεστραμμένους καὶ αὐτοκατακρίτους ὄντας· πρὸς ὑμᾶς δὲ αὐτοὺς ἀναγκαζόμεθα συνιστάνειν ἑαυτοὺς δεδοικότας τὸν ἐπαπειλούμενον κίνδυνον, τοῖς καὶ ἕνα τῶν μικρῶν σκανδαλίσασι, μὴ ὅτι γε τοσαύτην πολυάριθμον ποιμνῆν.

Ἰστε οὖν, τέκνα ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν Μετριότητος, ὅτι ἡμεῖς τῷ τῆς εὐσεβείας ποτισθέντες ἀρχῆθεν γάλακτι καὶ ὑπὸ ὀρθοδόξοις τεθραμμέ-

νοι δόγμασι, τῶν ὁρθῶν ἀεὶ δογμάτων ἀνετέχόμεθα τῆς μητρὸς ἡμῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοιοῦτοι ὑπὸ τῶν ἀληθῶς ποιμένων γινωσκόμενοι, Μελετίου φημὶ ἐκείνου τοῦ πάνυ καὶ τῶν ἐκείνῳ συμφωνούντων, εἰς τὸν Πατριαρχικὸν αὐτοῦ θρόνον τὸν τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου ἐξελέγημεν, ἐν ᾧ θρόνῳ οὐδέπω τις εὗρηται ἐγκαλέσαι ἡμῖν διαστροφὴν ἢ ὅλως παρέκκλινιν ἀπὸ τῶν ὁρθῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν δογμάτων, ἐπὶ ὅλοις εἴκοσιν ἔτεσιν οἰακοστροφοῦσι τοῦ ἐκεῖθεν λαοῦ τὰ πηδάλια, ἀλλὰ κακεῖθεν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον μεταπεμφθέντες θρόνον ἢ βιασθέντες, εἰπεῖν οἰκειότερον, καὶ οὐχ ἅπαξ ἢ δις ἀλλὰ καὶ πολλάκις (τῷ θρόνῳ γὰρ παλαίσαντες ἐξώσθημεν καὶ πολλάκις) μηδεμίαν ὅλως παρασαλεύσαντες ὧν εὗρομεν τάξεων, ἅτε ὁρθῶς καὶ ἀνεπιλήπτως κειμένων, ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ ταύτας λόγοις τε καὶ ἔργοις κυρώσαντες, δέκατον τέταρτον ἔτος τουτὶ τὸ Χριστοῦ διοικοῦμεν ποιμνιον καὶ εἰς τὰς σωτηρίους νομάς εἰσάγομεν, ὡς αἱ ἱεραὶ Σύνοδοι ἐνέδειξαν ἡμῖν, τῶν θανατηφόρων, ὡς οἶόν τε, ἀπάγομεν, ἵνα μὴ ἐξ ἡμῶν αἱ τοῦ ποιμνίου ψυχαὶ ἀπαιτηθῶσιν· ἢ τυχὸν νῦν αὐθις δεόμεθα προῆσαι κατάδηλον τὴν ἡμῶν εὐσέβειαν μετὰ τοσαύτας ὀρθοδόξων ἀρχιερέων χειροτονίας, οἷς οὐκ ἐπετίθουν χεῖρας, εἰ μὴ ὁμολογήσαιεν ἐνώπιον πάσης τῆς Ἐκκλησίας, ἐπὶ Θεῷ μάρτυρι, τό τε ἱερὸν σύμβολον καὶ τὴν τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν ἁγίων συνόδων τήρησιν ἀπαράτρεπτον· καὶ μετὰ τοσούτους ἱερεῖς καὶ διδασκάλους τοῦ εὐαγγελίου καὶ πνευματικοῦ πατέρα, οὓς καθ' ἑκάστην ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην ἀναδείκνυμι, ἐπιτρέπω αὐτοῖς διδάσκειν τὸν λαὸν τοῦ Κυρίου εἰς τὴν ἀνέκαθ' ἡμῖν παραδοθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνους διαδεξαμένων εὐσέβειαν. Ἄλλ' οἱ τυφλοὶ πρὸς τὸ φῶς μῶμον ἡμῖν προσάψαι σπουδάουσι, καλβινισμόν ἐγκαλοῦντες καὶ αἵρεσιν, τὴν ἰδίαν κακὴν προαίρεσιν παραδειγματίζοντες καὶ ἑαυτοὺς τοῖς πᾶσι πονηροὺς καὶ ἀμαθεῖς ἀποφαίνοντες· αὐτοὶ γὰρ ἀμύνασθαι δι' ἄλλα διανοοῦμενοι καθ' ἡμῶν, ἐν ἄλλοις ζητοῦσιν ἡμᾶς ὑπευθύνους ἀποδείξαι, ἀλλὰ μάτην ποιοῦσιν, ἅτε Θεῷ καὶ τῇ ἀληθείᾳ προσκρούοντες. Ἐπεὶ βεβαίον ἐστιν ἡμᾶς τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι ἀπ' ἀρχῆς παρὰ τῆς χάριτος ἐκλελεγμένους εἶναι εἰς τὴν βασιλείαν (καὶ τοῦτο ἀνυποστόλως καυχώμεθα μαρτυρούσης τῆς συνειδήσεως ἡμῶν) καὶ εὐλογημένους πᾶσαν αἵρεσιν βδελυττομένους ἐκ νεαρᾶς ἡμῶν ἡλικίας, ἔτι καὶ νῦν ἀποστρεφομένους, συναναστρέφεσθαι τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ λαμπρὰν οὖσαν τὴν ἡμετέραν κλῆσιν οὐ δίκαιόν ἐστιν ὑπότινος ἐλέγχεσθαι· διὸ καὶ ἀποβαλλόμεθα τῶν ἐναντίων τὰς φλυαρίας

καὶ τὰς συκοφαντίας τῶν σοφισζομένων κατὰ τῆς ἡμετέρας ὀρθοδοξίας. Ἡμεῖς γάρ, χάριτι Θεοῦ, ὕδωρ γλυκὺ καὶ καθαρὸν, τὴν ἀληθῆ καὶ εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν διὰ παντὸς ἐν τοῖς παρελθούσι χρόνοις τὸ ἡμέτερον ποιμνιον ἐποτίσαμεν καὶ νῦν οὐκ ἄλλως, ὡς οὔδασιν οἱ παρ' ἡμῶν ἀεννάως διδασκόμενοι, ἐν ᾧ μισθωρίας ἄλλων οὐ δεόμεθα ἔχομεν τὸ πανάγιον Πνεῦμα καὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν μαρτυροῦντας ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ὅλον τὸ ἡμέτερον ποιμνιον καὶ ἐν πᾶσι τὴν ἀγίαν ἡμῶν Σύνοδον. Τοῦ λοιποῦ μηδεὶς μοι πράγματα παρεχέτω, ἐντυγγάνομεν δὲ τῷ Θεῷ τῷ ἐπόπτη τῶν ἀπάντων τηρῆσαι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, τοῦτο δὲ εἰπεῖν καὶ Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν, πασῶν αἰρέσεων ἀνωτέραν. Ὑμεῖς οὖν, τέκνα ἀγαπητὰ ἐν Χῷ, στήκετε, ὡς ἔφην, τῇ πίστει ἧ ἐδιδάχθητε, εἰ δὲ καὶ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ, μὴ ὅτι γε ἡμεῖς, εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ παρελάβετε καὶ κατὰ διαδοχὴν ἐπιστεύσατε, ἀνάθεμα ἔστω. Οὐ γὰρ ἐξ οἰκείων πάντως ἔσται, ἀλλὰ τῶν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασηματιζομένων, οὔτε εὐαγγέλιον κηρύττων, ἀλλὰ καταστροφὴν καὶ ἀπώλειαν πρῶτον μὲν ἑαυτῶ, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἐκείνῳ ἐπομένοις. Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης καὶ πάσης παρακλήσεως παρακαλέσαι τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ στηρίξαι ὑμᾶς εἰς τὴν πίστιν αὐτοῦ τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν. Δεκεμβρίου τετάρτη, ἀχλδ' ἰνδικιτώνος».

Οὕτως ἀπέρριψεν ἀφ' ἑαυτοῦ ὁ Λούκαρις τὰς ἐπὶ καλβινισμῷ συκοφαντίας, ἀπολογηθεὶς μὲν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας αὐτοῦ, ἀποκηρύξας δὲ τὸν καλβινισμόν, ὅστις ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν συνεπεῖρα τῆς Ὁμολογίας. Βεβαίως δὲν ἀποκηρύσσει ρητῶς τὴν Ὁμολογίαν, ἀλλὰ καὶ δὲν υἱοθετεῖ αὐτήν. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι δὲν εἶχεν ἀντίληψιν ὅτι ἡ Ὁμολογία ἦτο καλβινική. Ἐπομένως ἀποκηρύσσω τὸν καλβινισμόν ἀπεκήρυσσε τὴν καλβινικὴν Ὁμολογίαν.

(Συνεχίζεται)